

ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΩΣ ΩΜΟΤΗΤΩΝ
ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΑΡΕΛΛΗΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1983

1323
808 A

ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΩΣ ΩΜΟΤΗΤΩΝ
ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΜΑΝΘΛΗΣ ΚΑΡΕΛΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αριθμ. βιβλίου εισαγωγής
66693

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1983

Ο Νίκος Καζαντζάκης συλλέγει πληροφορίες κατά την περιοδεία της Επιτροπής.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Δήμος Ηρακλείου αισθάνεται ιδιαίτερη ικανοποίηση γιατί προσπάθειες αρκετών χρόνων για την ανεύρεση ενός εξαιρετικά ενδιαφέροντος κειμένου, συγκεκριμένα της έκθεσης που συνέταξαν οι αείμνηστοι Ν. Καζαντζάκης και Ι. Καλιτσουνάκης και ο κ. Ι. Κακριδής, μετά από εντολή της Κυβερνήσεως Βούλγαρη «προς διαπίστωση των υπό των Γερμανών και Ιταλών κατά την διάρκεια της Κατοχής διαπραχθεισών ωμοτήτων εν Κρήτη», οδηγούνται σε μια ευτυχή κατάληξη με την πραγματοποίηση της έκδοσης αυτής.

Η έκθεση συντάχθηκε μετά από μια περιοδεία στο Νησί που έγινε από τις 29 Ιουνίου μέχρι τις 6 Αυγούστου 1945 και που θα πρέπει να ήταν αρκετά επίπονη «λόγω της κακής καταστάσεως του οδικού δικτύου και της κακής ποιότητας των ανταλλακτικών του υπό των Άγγλων παραχωρηθέντος γερμανικού αυτοκινήτου» όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο εισαγωγικό κείμενό της.

Στη συνέχεια η έκθεση (όπως και οι ανάλογες εκθέσεις που συντάχθηκαν από διαφορετικές ομάδες δουλειάς, για άλλες περιοχές της Χώρας) παραδόθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών για να αποτελέσει, υποθέτω, στοιχείο της τεκμηρίωσης των Ελληνικών αιτημάτων αποζημίωσης από μέρους των δυνάμεων της Κατοχής.

Δεν γνωρίζουμε κατά πόσο η έκθεση βοήθησε στη διαμόρφωση των Ελληνικών αιτημάτων και για την περιοχή της Κρήτης.

Αυτό που γνωρίζουμε, όμως, είναι ότι από τότε τα ίχνη της χάνονται και δεν βρίσκεται πουθενά στο Υπουργείο των Εξωτερικών. Αναπάντητα παρέμειναν τα έγγραφα του Δήμου Ηρακλείου με τα οποία αναζητείται, ενώ μια εξήγηση, που δίδεται ανεπίσημα και από υπηρεσιακούς παράγοντες, συσχετίζει την εξαφάνιση με την προαγωγή των Ελληνογερμανικών σχέσεων.

Η ελάχιστη πειστική αυτή εξήγηση που δεν έρχεται σε αντίφαση με την πάρα πολύ μικρή προσοχή που δίδεται στην Ελλάδα σε ότι έχει σχέση με τις αρχειακές πηγές είναι και προσβλητική για τη μεταπολεμική Γερμανία μια και την εμφανίζει ως υπεραμυνομένη του κύρους και του καλού ονόματος των Ναζιστών και των μεθόδων επικράτησής των.

Ενώ, όμως, σταθήκαμε άτυχαι στην αναζήτηση του κειμένου, ιδιαίτερα σημαντικού λόγω του περιεχομένου, του χρόνου της σύνταξής του και της προσωπικότητας των συντακτών του, στο Υπουργείο των Εξωτερικών, αποδειχθήκαμε τυχεροί βρίσκοντας ένα αντίγραφο του στο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Ηρακλείου που δημιούργησε και συντηρεί ένα λαμπρό πνευματικό Ίδρυμα, η Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών (Ε.Κ.Ι.Μ.).

Το αντίγραφο αυτό είχε κρατηθεί από τον κ. Π. Πρεβελάκη στον οποίο είχε δοθεί το πρωτότυπο της έκθεσης από το Ν. Καζαντζάκη για να κάνει τις παρατηρήσεις του, ο οποίος και το παρέδωσε αργότερα στο Μουσείο για να αποτελέσει μέρος του πολύτιμου αρχείου Καζαντζάκη που διατηρείται με πολύ μεθοδικότητα και φροντίδα.

Η αίτηση του Δήμου στην Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών για τη χορήγηση της άδειας για την έκδοση της έκθεσης των ωμοτήτων βρήκε, όπως ήταν φυσικό, θετική ανταπόκριση.

Θετική υπήρξε επίσης η ανταπόκριση της κ. Ελένης Σαμίου - Καζαντζάκη καθώς και του κ. Ι. Κακριδή που μας έδωσαν την άδεια για την έκδοση και τα δικαιώματά των.

Εκφράζομε και επίσημα τις ευχαριστίες μας προς όλους.

Στην έκδοση διατηρήσαμε τη γλώσσα του κειμένου, μια ασυνήθιστη για τον Ν. Καζαντζάκη και τον κ. Ι. Κακριδή «επίσημη» καθαρεύουσα, ενώ συμπεριλάβαμε και περιορισμένο φωτογραφικό υλικό, από την εργασία του αείμνηστου Κ. Κουτουλάκη που συνόδευε «ως βοηθητικόν μέλος» τους συντάκτες της έκθεσης στην περιοδεία των στην Κρήτη και από τα αρχεία του Δήμου Ηρακλείου.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΑΡΕΛΛΗΣ

Δήμαρχος Ηρακλείου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έκθεσις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς
Διαπιστώσεως Ὁμοτήτων ἐν Κρήτῃ

Ἡ διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. Α.Π. 11159 ἀπὸ 17/6/1945 εἰδικῆς διαταγῆς τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Βούλγαρη ἐκ τῶν κ. Ἰ. Καλιτσουνάκη, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, Ἰ. Κακριδῆ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, Ν. Καζαντζάκη, λογοτέχνου, καὶ Κ. Κουτουλάκη ὡς βοηθητικοῦ μέλους συσταθεῖσα Ἐπιτροπὴ πρὸς διαπίστωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς διαπραχθειῶν ὠμοτήτων ἐν Κρήτῃ, περιοδεύσασα τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς 29ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 6ης Αὐγούστου 1945, ὑποβάλλει κατωτέρω τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς.

Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀνατεθέντος εἰς αὐτὴν ἔργου, ἡ Ἐπιτροπὴ κατέβαλεν πολλὰς προσπάθειας, ἐπισκεφθεῖσα 76 ἐν ὅλῳ πόλεις καὶ χωρία τῆς νήσου, ἐὰν δὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ αἰτούμενα εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ κ. Προέδρου στοιχεῖα δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰ ἐξακριβώσῃ ἀπολύτως, τοῦτο ὀφείλεται εἰς διάφορα ἐξωτερικὰ αἴτια. Τὸ κυριώτερον ἐκ τούτων εἶναι ὅτι ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἦτο ἀδύνατον ὄχι μόνον τὴν Κρήτην ὅλην νὰ περιέλθωμεν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ὅλα τὰ κατεστραμμένα χωρία αὐτῆς νὰ ἐπισκεφθῶμεν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ ὀδικοῦ δικτύου καὶ τῆς κακῆς ποιότητος τῶν ἀνταλλακτικῶν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑγγλῶν παραχωρηθέντος γερμανικοῦ αὐτοκινήτου, ἐνεκα τῆς ὁποίας ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν ἐπὶ ἡμέρας τὴν συνέχισιν τοῦ ταξειδίου μας.

Οὕτω παρητήθημεν τῆς ἐπισκέψεως 16 ἐν ὅλῳ χωρίων εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβῶμεν. Ἄντ' αὐτοῦ ἠναγκάσθημεν νὰ ζητήσωμεν σχετικὰς πληροφορίας ἀπὸ κατοίκους τῶν χωρίων αὐτῶν, προσωρινῶς διαμένοντας εἰς τὰς πόλεις ἢ ἀλλαχοῦ, ἀπὸ ἐπισήμους ἀρχὰς κ.τ.λ. Ἐξ ἄλλου δι' ὠρισμένα ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω διαταγῆς ζητηθέντα στοιχεῖα, ὡς εἶναι π.χ. ἡ διαπίστωσις κα-

ταστροφῆς ἀρχαιολογικῶν χώρων, μνημείων, ἐκκλησιῶν, νοσοκομείων, σχολείων κ.τ.λ., ἐζητήσαμεν κατὰ τό δυνατόν ἐπισήμους παρά τῶν ἀρμοδίων συγκεντρωμένας ἤδη πληροφορίας, διότι βεβαίως ἡ Ἐπιτροπή δέν ἦτο δυνατόν νά περιέλθῃ ὅλην τήν Κρήτην διά νά συγκεντρώσῃ αὕτη ὅλον τό ἀπαιτούμενον ὕλικόν. Τό ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς ὑπεβοηθήθη πολὺ ἀπό τάς κατά τόπους πολιτικάς, στρατιωτικάς καί ἐκκλησιαστικάς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι, σχεδόν ἀνεξαιρέτως, ἔκαμαν ὅ,τι ἦτο δυνατόν πρός διευκόλυνσίν τῆς ἀκόμη περισσότερο ἐβοήθησεν ἡ προθυμία τῶν κατοίκων, νά συνδράμουν τό ἔργον μας καί νά καταστήσουν τήν ἐκασταχοῦ διαμονήν μας ὅσον τό δυνατόν ἀνετωτέρα. Διά τήν φιλοξενίαν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν ἡ Ἐπιτροπή ὑπό τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, μόνον λόγους εὐγνωμοσύνης ἔχει νά ἐκφράσῃ.

Ἡ παρούσα ἐκθεσις εἶναι, ἐλπίζομεν, ἀπολύτως ἀντικειμενική. Αἱ παρεχόμεναι ἐκασταχοῦ πληροφορίαὶ ἐξηλέγχοντο πρῶτον ἀμέσως ἐπί τόπου, καθ' ὅσον ἡ Ἐπιτροπή κατὰ κανόνα δέν ἀπηθύνετο εἰς μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλά, καλοῦσα τάς ἀρχάς ἐκάστου χωρίου (τόν Πρόεδρον τῆς Κοινότητος, τόν ἱερέα, τόν διδάσκαλον κ.τ.λ.) καί ἄλλους εὐυπολήπτους πολίτας, ἤκουε τήν ἐκθεσίν των καί συχνά, ἐπί ἀμφισβητησίμων σημείων, προεκάλει συζήτησιν μεταξύ αὐτῶν. Ἐπειτα, τάς οὕτω συγκεντρωμένας πληροφορίας, ἰδίως προκειμένου περί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνά τά διάφορα χωρία ἐκτελεσθέντων ἀνδρῶν καί τῶν καταστραφειῶν οἰκιῶν, ἐζήτησε πάντοτε νά τάς ἐξελέγξῃ παραβάλουσα αὐτάς πρός τά ὑπό τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν (Νομαρχιῶν, Διοικήσεων Χωροφυλακῆς κ.τ.λ.) παρεχόμενα στοιχεῖα. Ὅπου ὑπῆρξε ἀσυμφωνία, ἡ Ἐπιτροπή προέκρινε τήν μετριωτέρα πάντοτε ἐκδοχήν. Ὅφειλει πάντως νά ὁμολογήσῃ ὅτι σπανιώτατα συνέβη αἱ ὑπό τῶν ἰδιωτῶν παρασχεθεῖσαι πληροφορίαὶ ν' ἀποδειχθοῦν ὑπερβολικαί. Ἐξ ἄλλου εἶναι βέβαιον, ὅτι, ὅ,τι καί νά λεχθῇ διά τά παθήματα τῆς Κρήτης καί τῶν ἡρωϊκῶν κατοίκων τῆς κατὰ τό διάστημα τῆς κατοχῆς, θά εἶναι πολλοστημόριον τῶν ὄσων πραγματικῶν ὑπέστησαν.

Σημ. Ἡ κατάταξις τοῦ ὕλικου, καθ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν,

ἔγινε χωριστά διά τούς νομούς Χανίων, Ρεθύμνης, Ἡρακλείου καί χωριστά διά τόν νομόν Λασηθίου, ὅστις ὑπαχθεῖς ὑπό τάς διαταγὰς τῶν Ἰταλῶν, ἔσχε διάφορον κάπως τύχην τῆς τῶν ἄλλων.

Ι. Καλιτσουνάκης
Ν. Καζαντζάκης
Ι. Κακριδῆς
Κ. Κουτουλάκης

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α

Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ

Ἐκ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως τῶν Γερμανῶν μέχρι τῆς
14ης Σεπτεμβρίου 1941.

*«Μᾶς κατηγορήσαν ὅτι ἐλόβαμεν μέρος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις
τῆς καταλήψεως παρά τοὺς διεθνεῖς κανόνας τοῦ πολέμου καὶ
ἐπομένως ἐπρεπε νὰ χυθῆ αἷμα πρὸς ἀντεκδίκησιν... Καὶ ποῖός
ἐδίδαξεν τοὺς χωρικοὺς Κρητᾶς τοὺς παλιονόμους σας, τοὺς
ὁποίους σεῖς κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ διὰ πᾶν συμφέρον σας
παραβιάζετε καὶ καταπατεῖτε μὲ τὰ παλιοπάπουτσά σας;
Ἐλλωστε εὐρισκόμεθα εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν καὶ εἶχαμεν
γενικὴν ἐπιστράτευσιν.»*

Ἐκ τῆς ἡμερολογίου τοῦ Ἰβητοῦς Λουτῆ Παναγιω-
τάκη τυφεκισθέντος εἰς Ἁγίαν τὸν Αὐγούστον τοῦ 1944.

*«Φταίει ἡ γερμανικὴ διοίκησις, ποὺ ἔθεσε τοὺς Κρητικοὺς ἐ-
κτός νόμου τοὺς πρώτους μῆνες τότε ποὺ ὁ κάθε Γερμανός εἶχε
τὸ δικαίωμα νὰ σκοτώνῃ ὅποιον ἤθελε. Τώρα εἶναι ἀργά πιά
δέν καταλάβαμε τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ. Ἐπρεπε ὁ Χίτλερ νὰ κόψῃ
παράσημα καὶ νὰ παρασημοφορῆσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας ποὺ
πολέμησαν γιὰ τὴν πατρίδα τους.»*

Λόγοι γερμανοῦ δεκανέως πρὸς Κρήτα κατὰ τὸ 1944.

Ἡ ἐπίθεσις τῶν Γερμανῶν κατὰ τῆς Κρήτης ἤρχισε τὴν 19ῃ
Μαΐου 1941 ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς κυρίως παραλίας τῆς νήσου
μὲ κέντρον τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Μάλεμε, δι' ἀλεξιπτωτιστικῶν
ιδίως δυνάμεων. Ἐπὶ τῆς Κρήτης σημαντικὸς ἐλληνικὸς στρα-
τός ὀργανωμένος δέν ὑπῆρχε, διότι οἱ ἄνδρες τῆς Μεραρχίας
Κρητῶν, εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀλβανικὸν μέτωπον, μετὰ τὴν συν-
θηκολόγησιν εἶχον ἀποκλεισθῆ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα.
Τὴν ἀμυναν τῆς νήσου μέχρι τῆς καταλήψεώς της διεξήγαγον
τὰ ὀλιγάριθμα ἐλληνικὰ καὶ ἀγγλικὰ στρατεύματα, ὅσα ἐπρό-
φθασαν νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Κρήτην, κυρίως ὅμως ὁ μέ-
χρις ὥρας ἀστράτευτος ἀνδρικός πληθυσμός, ἔφηβοι καὶ πα-
ρήλικες. Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε διατάξει γενι-

κὴν ἐπιστράτευσιν ἐπὶ τῆς νήσου. Ὅτι ὁμῶς ἔδωκε ἰδιάζοντα χαρακτῆρα κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτάς τῆς ἀμύνης, ὑπῆρξεν ἡ γενική ἐξέγερσις τῶν κατοίκων, οἵτινες βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὰς γυναῖκας καὶ ὀπλισμένοι μὲ ὅ,τι πρόχειρον εὐρέθη εἰς τὰς χεῖρας των, μὲ παλαιὰ ὄπλα, ἀξίνας καὶ ράβδους ἀκόμη, ἐπάλασαν ἀπεγνωσμένως κατὰ τῶν γερμανῶν ἀλεξιπτωτιστῶν ὑπερασπιζόντες τὸ πάτριον ἔδαφος. Φυσικά ἐν τέλει οἱ Γερμανοὶ ὑπερίσχυσαν, ὁ τακτικός ἑλληνικός καὶ ἀγγλικός στρατός διελύθη καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς νήσου, ἀναμένων τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαφύγῃ εἰς Αἴγυπτον, ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμός ἐπερίμενε μὲ ἀγωνίαν νὰ ἴδῃ πόσον βαριά θά ἐπλήρωνεν τὰς ἀπωλείας τῶν εἰσβολέων.

Διότι οἱ Γερμανοὶ ἐξηγόρασαν πράγματι ἀκριβὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης· κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμούς, ἔχασαν περὶ τὰς 6.000 ἀπὸ τὸ ἐπίλεκτον σῶμα τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Τώρα εἶχεν ἔλθει ἡ ὥρα τῆς ἐκδικήσεως. Καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἀγῶνος οἱ Γερμανοὶ εἶχον διαπράξει ἀτιμίας· οὕτω πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατερχομένους ἀλεξιπτωτιστάς, παρὰ τὸν Ἀλικιανόν, τὸν Δραπανιάν καὶ ἀλλαχοῦ, ἔσπευδον νὰ συλλάβουν γυναῖκας καὶ παιδιά, ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ὁποίων ἔπειτα ἐστήριζον τὸ ὄπλο-πολυβόλον των, ἀναγκάζοντες αὐτοὺς νὰ προχωροῦν ἐνῶ ἐκεῖνοι, κρυμμένοι ὀπισθὲν των, ἐπυροβόλουν. Μὲ τοιοῦτον ζωντανόν προοχῶμα ἦσαν βέβαιοι ὅτι οὔτε Ἕλληνες οὔτε Ἀγγλοὶ θά ἐτολμοῦσαν νὰ τοὺς προσβάλουν.

Ἡ ἀδικαιολόγητος καὶ ἐξω παντός δικαίου σκληρότης ὁμῶς τῶν κατακτητῶν κατεφάνη κυρίως μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν. Ἐνῶ κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐπιχειρήσεων ἔρριπτον ἀπὸ τῶν ἀεροπλάνων ἐντύπους προκηρύξεις, ὅτι ὁ πληθυσμός δέν εἶχε νὰ φοβῆται καμμίαν καταστροφὴν καὶ δι' αὐτὸ ἐπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ ταχύτερον εἰς τὰς εἰρηνικάς του ἐργασίας, καὶ ἐνῶ γερμανοὶ ἀξίωματικοὶ ἐβεβαίουν τὰ αὐτὰ μὲ τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς των τιμῆς, μόλις οἱ Γερμανοὶ ἔγιναν κύριοι τῆς νήσου προέβησαν εἰς ἀθρόους τυφεκισμούς καὶ λεηλασίας. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Μαΐου μέχρι τῶν μέσων τοῦ Σεπτεμβρίου ὁπότε, με-

σολαβῆσαι τοῦ τότε ἀντιπροέδρου τῆς κυβερνήσεως Ἀθηνῶν Λογοθετοπούλου, ἐδόθη ἀμνηστία, ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία τῶν κατοίκων, τοῦ νομοῦ Χανίων κυρίως, ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πρώτου γερμανοῦ στρατιώτου. Πολλοὶ ἑκατοντάδες Κρητῶν ἐξετελέσθησαν, ὁμαδικῶς ἢ μεμονωμένως, ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, τῶν κτημάτων των καὶ καθ' ὁδόν, ἄνευ ἄλλης κατηγορίας παρὰ μόνον ὅτι οἱ συμπατριῶται των εἶχον πολεμήσει κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ τραγωδία τοῦ χωρίου Ἀλικιανός, καθ' ἣν ἐτυφεκίσθησαν 109 ἄνδρες (ἴδε κατωτ. σ. 21) μὲ τὴν κατηγορίαν αὐτήν, ἔλαβεν χώραν τὴν 1ην Αὐγούστου, δύο δηλ. μῆνας μετὰ τὴν κατάληψιν, ἀποδεικνύει ὅτι ἀληθεύει ἡ γνώμη, καθ' ἣν ἐδόθη ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ παρὰ τὰς παρασχεθείσας ὑποσχέσεις ἢ διαταγῇ εἰς τὸν γερμανικόν στρατὸν Κρήτης νὰ ἐκδικηθῇ τὴν μεγάλην φθοράν τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν του.

Τὸ ἐπιχείρημα τῶν Γερμανῶν ὅτι τὸν πόλεμον τὸν διεξήγαγον κατὰ τὴν κατάληψιν πολῖται ἄοπλοι καὶ δι' αὐτὸ ἐκεῖνοι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς μεταχειρισθῶν ὡς παρτιζάνους, εἶναι ἀπολύτως σαθρόν, καθ' ὅτι εἰς τὴν Κρήτην εἶχε διαταχθῆ, ὡς εἶπομεν, γενική ἐπιστράτευσις, οὔτε δὲ ἦτο δυνατόν κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμὰς νὰ ληφθῇ φροντίς, ὥστε οἱ καλούμενοι νὰ περιβληθοῦν τὴν στρατιωτικὴν στολήν. Ἐξ ἄλλου ἡ ὑπεράσπισις τοῦ πατρίου ἐδάφους διὰ παντός τρόπου ἐναντίον τοῦ εἰσβολέως ἦτο καθῆκον κάθε Ἕλληνο. Μήπως κατὰ τὰς τελευταίας ἐβδομάδας πρὸ τῆς καταρρεύσεως τῆς Γερμανίας δέν ἐζητοῦσε διὰ τῶν ἄρθρων του εἰς τὴν ἡμερίδα *Ράιχ* καὶ ὁ περίφημος Γκαϊμπελς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς πάσης ἡλικίας καὶ παντός φύλου μὲ ὅ,τι τυχόν ὄπλον εἶχον, καὶ μὲ ξύλα ἀκόμη, νὰ φονεύουν κάθε ἐχθρόν, πού θά εἰσέβαλλεν εἰς τὴν χώραν των; Καὶ ὁμῶς οἱ Γερμανοὶ εἶχον θελήσει καὶ προκαλέσει τὸν πόλεμον καὶ εἶχον εἰσβάλει ἤδη αὐτοὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐνῶ οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες ὑφίσταντο ἀκουσίως καὶ ὄλως ἀδίκως τὴν ἐπιδρομὴν τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀξονος. Τὸ διαδοθέν ἐξ ἄλλου ὑπὸ τῆς γερμανικῆς προπαγάνδας, προφανῶς πρὸς κάλυψιν τῶν ἰδίων των ὁμοτήτων, ὅτι οἱ Κρητεῖς προέβησαν

εἰς ἀκρωτηριασμούς γερμανῶν ἀλεξιπτωτιστῶν, εἶναι ἀνάξιον ἀναιρέσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ πόλεμος ἐξαγριώνει τόν ἄνθρωπον καί ὅτι οἱ Κρήτες συναισθανόμενοι τό ἀδίκον τῆς κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεως δέν θά ἦτο ἀνεξήγητον, ἂν προέβαινον εἰς παρομοίας ἐνεργείας ὅπως ἐν τούτοις ἐβεβαιώθημεν, καμμία τοιαύτη ἀκρωτηρίασις δέν ἐγινε ἀπό Κρήτας. Μήπως τοὺς ἐπερίσσειεν ἄλλωστε ὁ καιρός νά προβοῦν εἰς τοιαύτας πράξεις, καί ἂν ἀκόμη τό ἤθελον;

Σχεδόν δέν ὑπάρχει συνοικισμός τοῦ νομοῦ Χανίων, πού νά μὴ θρηνηῖ νεκρούς ἐκτελεσθέντας κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην περίοδον ἢ καί νά μὴ ἔχη ὑποστῆ λεηλασίας καί ἄλλας καταστροφάς. Πόσα ἀκριβῶς εἶναι τὰ θύματα, εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τοῦ παρόντος νά γνωρίζωμεν. Περιοριζόμεθα λοιπόν νά ἀναγράψωμεν τὰ μᾶλλον δοκιμασθέντα χωρία, ἀναφέροντες ἐδῶ καί ἐκεῖ χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας:

ΓΑΛΑΤΑΣ Χανίων. Μόλις οἱ Γερμανοὶ κατέλαβον τό χωρίον τὴν 26ην Μαΐου ἤρχισαν φονεύοντες τοὺς εἰς τὰ καταφύγια κρυπτομένους γέροντες καί γυναῖκας ὅτιω ἐφόνευσαν 9, μεταξύ τῶν ὁποίων τόν Ιω. Κοκολάκη, 80 ἐτῶν, καί τὰς γυναῖκας Στυλ. Τζινάκη καί Ἄννα Πατεράκη. Ὁ Σπυρ. Χρυσουλάκης, τραυματισθεὶς ἀπὸ σφαῖραν πολυβόλου, προσέφυγεν εἰς τόν γερμανόν στρατιωτικόν ἰατρὸν, ὅστις τοῦ ἔκαμεν ἔνεσιν. Μετ' ὀλίγας ὥρας ὁ τραυματίας ἀπέθανε μέ φοβεροὺς πόνους, προφανῶς δηλητηριασθεὶς. Συγχρόνως διήρπασαν τὰς οἰκίας ὅλου τοῦ χωρίου (ἐνδύματα, ἐπιπλα, ραδιόφωνα κ.τ.λ.), καθ' ὅσον ἡ γερμανικὴ διοίκησις εἶχε δώσει εἰς κάθε στρατιώτην τῆς Κρήτης τό δικαίωμα νά στείλῃ ἐκ τῶν λαφύρων ἐν δέμα ὠρισμένου βάρους εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου ἀπηγόρευσαν τὴν περισυλλογὴν τῶν νεκρῶν Ἑλλήνων καί Ἑλλήνων στρατιωτῶν, τῶν πεσόντων εἰς τὰ περίξ κατὰ τὰς μάχας τῆς καταλήψεως. Ἡ ἀδεία πρὸς ταφὴν ἐδόθη μόλις μετὰ 9 μῆνας, ἀφοῦ τὰ πτώματα εἶχον καταφαγοθῆ ἀπὸ τοὺς σκύλους καί τὰ τσακάλια.

ΚΑΣΤΕΛΛΙ Κισσάμου. Κατὰ τὰς μάχας τῆς καταλήψεως εἶχον

συλληφθῆ αἰχμάλωτοι 13 ἀλεξιπτωτισταί, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς ἐσεβάσθη καί περιεποιήθη ἑαυτοὶ ὁμως εὐθύς ὡς ἀπηλευθερώθησαν ἀπὸ τὰ ἰδικὰ των στρατεύματα, ὑπέδειξαν τυχαίως περὶ τοὺς δέκα κατοίκους τῆς πόλεως ὡς πολεμήσαντας δῆθεν κατ' αὐτῶν, γέροντας καί ἀόπλους, οἱ ὅποιοι καί ἐτυφεκίσθησαν πάραυτα. Εἰς τὰς 4/8 συνελήφθη ὁ Ἐπίσκοπος Κισσάμου Εὐδόκιμος καί ἐφυλακίσθη μετ' ἄλλων κατοίκων τῆς πόλεως εἰς τὴν Ἁγίαν, διότι δέν ἐδέχετο νά παρουσιασθῆ εἰς τὰς γερμανικὰς ἀρχὰς δηλῶν ὑποταγὴν. Μετὰ 50 ἡμέρας φυλακίσεως ὁ Ἐπίσκοπος ἐξωρίσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου παρέμεινε ὑπὸ ἐπιτηρησιν μέχρι τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν. Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τό Καστέλλι διήρπασαν οἰκίας, ἐπυρπόλησαν ἐργοστάσια, ἐγκατασταθέντες δέ εἰς τό Γυμνάσιον καί τὴν Ἐπισκοπὴν, ἔκαυσαν τὰ ὑπηρεσιακὰ βιβλία τοῦ Γυμνασίου, τὰ ἐπιπλα καί τὰ θρανία του (ἐκ τῶν 300 ἀπέμειναν μόνον 72 θρανία), καί ἐσύλησαν τὴν Ἐπισκοπὴν, διασκορπίσαντες τό ἀρχεῖον τῆς καί λεηλατήσαντες τὴν βιβλιοθήκην τῆς. Χαρακτηριστικὸν τῆς διαγωγῆς των εἶναι ὅτι ἀποπάτησαν ἐπὶ τῶν σωρῶν τῶν ἐγγράφων τῆς Ἐπισκοπῆς, ὅπως καί ἐντὸς σκευῶν τῶν λεηλατουμένων οἰκῶν τοῦ Καστελλίου καί τῶν ἄλλων χωρίων. Τό «ἀστεῖον» αὐτό θά τό ἴδωμεν συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον.

Εἰς τόν **ΔΡΑΠΑΝΙΑΝ**, μόλις τόν κατέλαβον, συνέλαβον τοὺς ἀμάχους ἄνδρας, πού εἶχαν μείνει ἐκεῖ, ἐστήριξαν ἐπὶ τῶν ὤμων των τὰ ὄπλοπολυβόλα καί ἤρχισαν νά φωνάζουν εἰς τοὺς περίξ τοῦ χωρίου ἐνόπλους νά ἔλθουν νά παραδοθοῦν, χωρὶς νά φοβοῦνται ὅτι θά πάθουν. Μέ τὴν ἀπάτην αὐτὴν κατώρθωσαν νά φονεύσουν 23, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δέν ἐτόλμουν νά τοὺς πυροβολήσουν, φοβούμενοι ὅτι θά ἐσκότωναν τοὺς ἰδικούς των ἀνθρώπους. (Ἡ ταφὴ τῶν 23 Ἑλλήνων ἐπετράπη μόλις μετὰ 3 μῆνας.) Ἐπειτα, ἀφοῦ ἔκαυσαν περὶ τὰς 10 οἰκίας, οἱ ἀγγαρευμένοι ἄνδρες ὑπεχώρησαν νά μεταφέρουν ἐπὶ τῶν ὤμων των ὅλους τοὺς εἰς τὰ πικρὰ φονευθέντας κατὰ τὰς μάχας τῶν προηγουμένων ἡμερῶν Γερμανούς, μέχρι Καστελλίου. Διὰ νά τρέχουν ταχύτερα, τοὺς πυροβόλουν εἰς τὰ πόδια, τραυματίζαντες καί ἕναν ἐξ αὐτῶν.

Εἰς τὸ χωρίον ΚΑΚΟΠΕΤΡΟΣ, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο μετὰ τρία ἔτη νά πληρώσῃ ἀκόμη βαρύτερα τὴν μανίαν τῶν κατακτητῶν (ἴδε σ. 76), οἱ Γερμανοὶ τὸν Μαῖον τοῦ 1941 καταλαμβάνοντες τὸ χωρίον ἐφόνευσαν 6 γυναῖκας καὶ ἓν βρέφος. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται ἡ γραῖα Ἄγγελ. σύζ. Ἄντων. Λουφαρδάκη, ὀγδοηκοντούτις, τυφεκισθέντος καὶ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1944, αἱ κόραι τῆς Ἰωάννα καὶ Ἐλευθερία καὶ ἡ μονοετῆς ἐγγονὴ τῆς. Ἐκ τῶν 6 αὐτῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας οἱ Γερμανοὶ εὗρον παρά τὴν βρύσιν τοῦ χωρίου, ἐπέζησε μία μόνον, Μαλανδράκη ὀνόματι μὲ 7 πληγὰς, καὶ τῆς ὁποίας ὁ Ἰβετῆς υἱὸς Μιχαὴλ ἐφονεύθη συγχρόνως ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Διὰ τὴν ὁμοίαν καὶ χειροτέραν τύχην τοῦ ἑτέρου υἱοῦ τῆς, θά ὁμιλήσωμεν κατωτέρω (ἴδε σ. 77)

Τὰς μεγαλυτέρας ὁμως καταστροφὰς ὑπέστη κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡ κωμόπολις τῆς Σελίνου ΚΑΝΤΑΝΟΣ. Οἱ Γερμανοὶ ἐξεδικήθησαν σκληρῶς τὴν σθεναρὰν ἀμυναν τῶν κατοίκων. Τὴν ἀντίστασιν εἶχεν ὀργανώσει ὁ ἀντισυνταγματάρχης Χ. Σειραδάκης. Εἰς συνέλευσιν τῶν Σελινιωτῶν ἐν Καντάνῳ τὴν 22αν Μαΐου ἀπεφασίσθη νά πολεμήσουν: «*Ντροπὴ νά περάσουν τὸ φαράγγι μας ἀπολέμιστοι! Θά πολεμήσουμε κι' ἄς χαθῆ ἡ Κάντανο!*» Πραγματικῶς βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ ἄλλους Σελινιώτες ἐπολέμησαν εἰς τὰ Φλωριά καὶ εἰς τὸ φαράγγι, δι' οὗ διέρχεται ἡ ἐκ Χανίων ἀμαξιτός — ἄνδρες, γέροντες, ἱερεῖς, γυναῖκες καὶ παιδιὰ μὲ ἐμπροσθογεμῆ ὄπλα, γκράδες, πελέκεις καὶ ὅ,τι ἄλλο εἶχον πρόχειρον κατὰ τῶν Γερμανῶν, ἐπιτιθεμένων ἀπὸ ἀεροπλάνων καὶ διὰ πεζικῶν δυνάμεων, ὀπλισμένων μὲ ὄλμους καὶ ὀπλοπολυβόλα. Ὄταν ἐξηντλήθησαν τὰ πολεμοφόδια τῶν ἀμυνομένων, οἱ Γερμανοὶ κατώρθωσαν νά καταλάβουν τὴν δεσπόζουσαν τῆς κοιλάδος τῆς Καντάνου θέσιν Βάρδια, ὀπόθεν ἤρχισαν νά κανονιοβολοῦν τὸ χωρίον. Ἡ μάχη συνεχίζεται ἐντὸς τῶν ἐλαιῶνων, καὶ ὅταν οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νά ὑποχωρήσουν εἰς τὰ πέριξ ὑψώματα, οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ χωρίον (25/5), ἤρχισαν νά τὸ πυρπολοῦν μεταξύ ἄλλων ἔκαυσαν τὸ γραφεῖον τῆς Κοινότητος, τὸ δικαστικόν μέγαρον, τὸ σχολεῖον, τὸ Ὑποθηκοφυλακεῖον καὶ τὸ Ἀγορανομεῖον. Κα-

ταλαβόντες τὸ κέντρον τοῦ ἐρήμου χωρίου — διότι καὶ αἱ γυναῖκες εἶχον φύγει — εἰδοποίησαν τοὺς εἰς τὰ πέριξ διεσκορπισμένους κατοίκους νά ἐπιστρέψουν, διότι ἄλλως θά ἐκαίοντο αἱ οἰκίαι τῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἐφόνευσον ὄσους τυχόν ἀνεκάλυπτον εἰς τοὺς πέριξ ἀγρούς καὶ κήπους. Ὄταν παρουσιάσθησαν ἐκ μέρους τῶν Καντανιωτῶν τρεῖς ἀπεσταλμένοι, οἱ Γερμανοὶ τοὺς συνέλαβον, φονεύσαντες μετ' ὀλίγας ὥρας τὸν ἓνα ὀνόματι Γ. Μαλανδράκη. Κατόπιν ἐπροχώρησαν πρὸς νότον πυρπολοῦντες, φονεύοντες καὶ καταστρέφοντες ὅ,τι συνήντων καθ' ὁδόν' οὕτω διελθόντες τὰ χωρία Πλεμεριανὰ, Καλλιθέα καὶ Κάλαμος ἐφθασαν εἰς τὴν Παλαιόχωραν (26/5). Ἐκεῖ διήρπασαν τὰ καταστήματα, ἔσφαξαν ζῶα, τὰς δὲ κεφαλὰς των ἀπερριψαν μέσα εἰς σεντούκια λεηλατουμένων οἰκιῶν, ἀποπατοῦντες συγχρόνως μέσα εἰς αὐτὰ, εἰς τηγάνια, σουπιέρες, βαλίτσες, σινδόνια κ.τ.λ.

Εἰς τὰς 3/6 ἐπανελθόντες εἰς τὴν Κάντανον, ἀφοῦ ἐφόνευσαν ὄσους εὗρον εἰς τὰ σπίτια των, ἀνέγνωσαν τὴν διαταγὴν τοῦ Στρατ. Διοικητοῦ Κρήτης, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεκοινοῦτο ὅτι ἡ Κάντανος θά καταστραφῆ, οἱ δὲ κάτοικοί τῆς θά ἐξοντωθοῦν. Πραγματικῶς μετὰ γενικὴν λεηλασίαν ὅλαι αἱ οἰκίαι τοῦ χωρίου ἔκαψαν ἢ ἀνετινάχθησαν διὰ δυναμίτιδος. Τὰ γυναικόπαιδα ἐξεδιώχθησαν μὲ τὸν σκληρότερον τρόπον' οὕτως ἐπέταξαν ἐξω τὴν σύζυγον τοῦ Ἐμμ. Κατσιγαράκη, εἴκοσι μόλις ὥρων λεχώ, μετὰ τοῦ νεογνοῦ τῆς, χωρὶς νά τῆς ἐπιτρέψουν νά λάβῃ οὐδέ σκέπασμα, ἐπίσης τὸν ἐξ ὀξέων ρευματισμῶν πάσχοντα Πιετῆ Ἰακ. Βακάκη. Εἰς τὴν συνοικίαν Ἀγακιανὰ ἡ 80ντούτις Μαρ. Χατζημαθιοῦδάκη, βλέπουσα τὴν οἰκίαν τῆς νά καταστρέφεται, ἐλιποθύμησεν' οἱ Γερμανοὶ τὴν ἐρριψαν εἰς τὰς φλόγας ὅπου ἐκὰν ζῶσα. Τὴν ἰδίαν τύχην εὗρεν ἡ ὀμήλικός τῆς Παρ. Παπαδομανωλάκη.

Ἐν συνόλῳ ἐφονεύθησαν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς 23 Καντανιωταί, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ὑπερεκατοντούτις Κ. Ἀρχάκης, ὁ Ι. Γιωργιλάκης (85 ἐτῶν), ὁ ἀνάπηρος Στ. Καλογιριάκης (65 ἐτῶν), ὁ ἡμίτυφος Ἡλ. Κροκίδης (70 ἐτῶν), ὁ Ἰω. Μαρνελάκης (65 ἐτῶν), ὁ Κ. Πρωτοπαπαδάκης (70 ἐτῶν), ὁ Ε. Καλαῖτ-

ζαντωνάκης (60 ἐτῶν), ὁ Δ. Κουτεκάκης (60 ἐτῶν), τοῦ ὁποίου μετὰ τὸν τυφεκισμόν ἀπέκοψαν τὸν δάκτυλον διὰ ν' ἀποσπάσουν τὸν χρυσοῦν δακτύλιον. Παραλλήλως συνέλαβον γέροντας, γυναῖκας καὶ παιδιά, τοὺς ὁποίους δεμένους καὶ ἀλυσωμένους ὑπεχρέωσαν νὰ μεταφέρουν πυρομαχικά μέχρι τῆς Παλαιοχώρας.

Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ χωρίου ἔστησαν μίαν πρόχειρον ἐπιγραφὴν διὰ νὰ δεικνύῃ τὸ μέρος ὅπου ἄλλοτε ἔκειτο ἡ Κάντανος ἄργότερον τὴν ἀντικατέστησαν με ἄλλην μετριοπαθεστέραν καὶ τέλος με ἀκόμη μετριοπαθεστέραν. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ γερμανοὶ στρατιῶται «ἐδολοφονήθησαν ἐκ τῶν ὀπισθεν» ἀποτελεῖ τερατῶδες ψεῦδος, μόνον σκοπὸν ἔχον τὴν συγκάλυψιν τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Κάντανον ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ ἀμέσου τυφεκισμοῦ εἰς πάντα Ἕλληνα. Οἱ κάτοικοι ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος παρέμενον εἰς τὰ πέριξ, καὶ ὅταν διήρχοντο Γερμανοὶ — διότι ἡ μόνιμος φρουρά των εὑρίσκετο εἰς τὴν Παλαιοχωρὰν — εἶδοποιοῦντο καὶ ἔφευγον. Ἐν τῷ μεταξύ ἀπεφασίσθη ἡ περιοχὴ τῆς Καντάνου νὰ καλλιεργηθῇ διὰ λογαριασμόν τοῦ Ραῖχ. Καὶ ναί μὲν τοῦτο δέν κατωρθώθη χάρις εἰς τὰς παρτιωτικὰς ἐνεργείας τοῦ γεωπόνου Γ. Φραγκάκη, ἐξαπατήσαντος αὐτοῦς, πάντως ὅμως τὸ μόνιμον μῖσος τοῦ κατακτητοῦ κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς χωρίου καταδεικνύει ἡ κάτωθι διαταγὴ, ἐκδοθεῖσα μετὰ 17 ὁλοῦς μῆνας:

Στρατιωτικὴ Διοίκησις Κρήτης
Δοιοὶς Ἐσωτερικῶν

Χανιά, 9/11/1942

Περὶ τῆς καλλιεργείας τῆς Καντάνου.

1.— Ὡς ἀντίποινα διὰ τὸν φόνον 45 γερμανῶν στρατιωτῶν κατεστράφη τέλος Μαΐου (τοῦ 1941) τὸ χωρίον Κάντανος. Συγχρόνως ἀπηγορεύθη ἡ ἐποικοδόμησις ταύτης. 2.— Ἡ διαταγὴ αὕτη παραμένει ἰσχύουσα. Τὸ κέντρον τοῦ χωρίου, ἦτοι τὸ συγκρότημα οἰκιῶν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χανίων - Παλαιοχώρας ὡς καὶ εἰς τὰς ἐξόδους τοῦ χωρίου, εἰς ἃς εὑρίσκονται δύο ἐλαιοτριβεῖα, δέν ἐπιτρέπεται ν' ἀνοικοδομηθοῦν. Μάλιστα πρέπει νὰ φροντίσετε, ὥστε τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ χωρίου δέον ὅπως κατεδαφισθῇ. Αὐτὸ τοῦτο ἐπιβάλλεται καὶ διὰ λόγους ἀσφαλείας, τὰ δὲ ὑλικά δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄλλοῦ.

Συγχρόνως εἰς τὰς 2 Ἰουνίου, διεδραματίζετο ἡ τραγωδία τῶν χωρίων Κυρτομάδου καὶ Ἀλικιανός.

Ὁ ΚΥΡΤΟΜΑΔΟΣ, μικρὸν χωρίον τῆς Κυδωνίας, ἀποτελούμενον ἀπὸ 35 οἰκογενείας, εἶχε πολεμήσει καὶ αὐτὸ κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν με 10 ἄνδρας. Οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες κατέστρεψαν με χειροβομβίδας 5 οἰκίας καὶ ἤρχισαν καθημερινῶς νὰ λεηλατοῦν τὰς λοιπὰς, ἀγγαρεύοντες καὶ βασανίζοντες τοὺς κατοίκους. Εἰς τὰς 2/6 ἐκύκλωσαν τὸ χωρίον ἀπὸ βαθείας νυκτός, ἤνοιξαν βιαίως τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν καὶ διὰ λακτισμάτων συνεκέντρωσαν τοὺς κατοίκους ὅλους εἰς τὴν τοποθεσίαν Λεπίδες. Ἀνεγνώσθη τότε διαταγὴ, καθ' ἣν τὸ 1/3 τῶν νέων ἀνδρῶν θὰ ἐξετελεῖτο. Ἐκ τῶν 21 τοιούτων ἐξέλεξαν 7, μεταξύ τῶν ὁποίων τοὺς ἀδελφοὺς Ἐμμανουήλ, Βασίλειον καὶ Ἰωάννην Διγαλάκη ἀκολούθως ἐλήστευσαν τοὺς μελλοθανάτους καὶ χωρὶς καμμίαν ἀνάκρισιν τοὺς ἐξετέλεσαν γονυπετεῖς ἐνώπιον τοῦ συγκεντρωμένου πλήθους, ὀπισθεν τοῦ ὁποίου εἶχε εἰς μικρὰν ἀπόστασιν στηθῇ πολυβόλον ἔτοιμον πρὸς δρᾶσιν. Ἀφοῦ ἐφωτογράφησαν τὰ πτώματα, ἠγγάρευσαν συγχωριανοὺς των καὶ τοὺς ἔθαψαν ἐπὶ τόπου ἀμέσως. Ἡ Διγαλάκη, ἐπειδὴ ἐθρήνηε τοὺς πρὸ αὐτῆς ἐκτελεσθέντες τρεῖς ἀδελφοὺς τῆς, ἐδάρη καὶ ἐλακτίσθη, ὅπως ἐκακοποιήθη καὶ ὁ ἐκ τῶν 7 ἐκτελεσθέντων Θεοφ. Σαρτζετάκης κατὰ τὴν σύλληψίν του, διότι εἶχε φωνάζει: «ἄχ, παιδιά μου!».

Τὸ μαρτύριον ὅμως τοῦ ἀτυχοῦς χωρίου δέν εἶχε τελειώσει ἀκόμη. Καθὼς οἱ κάτοικοι ὠδηγοῦντο ὀπίσω εἰς τὰς οἰκίας των, κατέφθασεν εἰς γερμανὸς ταγματάρχης, καὶ διέταξε νὰ συλληφθοῦν ὅλοι οἱ παρόντες ἄνδρες, 16 ἐν ὄλῳ, διὰ τοῦ διερμηνέως του δὲ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν 7 ἐγίνε, διότι εὑρέθησαν τάχα ἐκεῖ πλησίον ἠκρωτηριασμένα πτώματα ἀλεξιπτωτιστῶν. Ἐπειτα, γελῶν, προσέθεσεν, ὅτι οἱ ὑπόλοιποι ἄνδρες θὰ ἐκρατοῦντο ὡς ὄμηροι. Καθὼς ὅμως τὰ γυναικόπαιδα ἐπέστρεφον εἰς τὰς οἰκίας των, νέοι πυροβολισμοὶ ἠκούσθησαν ὅτι Γερμανοὶ εἶχον ἐκτελέσει καὶ τοὺς ὑπολοίπους, ὑπεχρέωσαν δὲ δύο ἀτυχῆ ἀγόρια νὰ τοὺς θάψουν. Φυσικά, ἐλεηλάτησαν ἔπειτα τὰς

οικίας συμπεριλαμβάνοντας ὅ,τι πολύτιμον εἶχον ἀφήσει ἀπὸ τὰς προηγουμένης ἡμέρας. Σήμερα, ὁ Κυρτομάδος κατοικεῖται σχεδὸν μόνον ἀπὸ γυναῖκας καὶ παιδιὰ.

Εἰς τὸ χωρίον **ΑΛΙΚΙΑΝΟΣ** οἱ γερμανοὶ εἶχον τυφεκίσει εἰς τὰς 24/5 ἕξ ἄνδρας πρὸ τοῦ κεντρικοῦ καφενεῖου, ἄνευ διαδικασίας. Εἰς τὰς 2/6 προέβησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν 42 ἀνδρῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐνώπιον τῶν ὑποχρεωτικῶς συγκεντρωμένων ἐκεῖ γυναικῶν, ὡς ἀντίποινα διὰ τοὺς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν κατὰ τὴν εἰσβολὴν φονευθέντας ἀλεξιπτωτιστάς. Οἱ μελλοθάνατοι ὑπεχρεώθησαν ν' ἀνοίξουν διὰ τῶν ἰδίων των χειρῶν τὸν τάφον τῶν. Οἱ Γερμανοὶ, ἀφοῦ τοὺς ἀφήρεσαν τὰ χρήματα, τὰ δακτυλίδια καὶ τὰ ὄρολόγια, τοὺς ἐτυφέκισαν ἀνά 10 εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, ρίπτοντες μεθ' ἐκάστην ριπὴν πολυβόλου καὶ μίαν χειροβομβίδα ἀντὶ χαριστικῆς βολῆς. Πολλοὶ ἐτάφησαν ζῶντες ἀκόμη, κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲ πολλῶν αὐτοπτῶν, καθὼς ἐρρίπτετο ἐπ' αὐτῶν τὸ χῶμα, ἢ γῆ ἀνεταράσσετο κάτωθεν ἀπὸ τοὺς σπασμούς τῆς ἀγωνίας τῶν οὕτω θιπτομένων. Μεταξὺ τῶν τυφεκισθέντων ἦτο καὶ ὁ Βασ. Φραγκιαδάκης, τραυματίας τῆς μάχης τῶν Περιβολίων Χανίων, ἐν στρατιωτικῇ στολῇ ἐκτελεσθεὶς μετὰ τοῦ ἐπίσης τὴν στρατιωτικὴν στολὴν φέροντος Μ. Γαλιάνη, ὅστις εἶχε μεταφέρει ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν τραυματιᾶν συνάδελφόν του ἀπὸ τὰ Περιβόλια μέχρι τοῦ Ἀλικιανοῦ. Ἀκολουθῶς οἱ γερμανοὶ ἀφήρεσαν καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἄνδρας τοῦ χωρίου τὰ ὄρολόγια κ.τ.λ., ἔκαυσαν τὴν ὑποδιοίκησιν τῆς Χωροφυλακῆς καὶ ἄλλας 5 οἰκίας καὶ ἐλεηλάτησαν τὰς λοιπὰς.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐξετελέσθησαν περὶ τοὺς 25 εἰς τὸ Κοντόμαρι, 12 εἰς τὴν Ἀγιάν, 6 εἰς τὸ Πατελάρι καὶ μεμονωμένως εἰς ἄλλα χωρία.

Τὴν ἐπομένην, 3 Ἰουνίου, οἱ Γερμανοὶ συνέλαβον ὅλους τοὺς ἄνδρας τοῦ χωρίου τοῦ Ἀκρωτηρίου **ΣΤΕΡΝΕΣ** καὶ ἐξετέλεσαν ἄνευ διαδικασίας δέκα ἕξ αὐτῶν μετὰ τὴν δικαιολογίαν 1) ὅτι εὑρέθη εἰς γερμανὸς φονευμένος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀκρωτηρίου 2) ὅτι εἶχον συλληφθῆ 3 κάτοικοι τοῦ χωρίου κυκλοφοροῦν-

τες εἰς ἀπηγορευμένας ὥρας τῆς νυκτός καὶ 3) ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Στερνῶν εἶχον ἀρνηθῆ τὴν προηγουμένην ἡμέραν νὰ τοὺς δώσουν ὅσας ὄρνιθας ἐζήτουν ἐκεῖνοι!

Εἰς τὰς 20 Ἰουνίου ἐτυφέκισαν ὁμαδικῶς εἰς τὰ **ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ** τῶν Χανίων 34 εἰς ἀντίποινα τῶν κατὰ τὴν εἰσβολὴν φονευθέντων, ἄλλους 4 δὲ μεμονωμένως.¹

Τὴν 1ην Αὐγούστου οἱ Γερμανοὶ συνέλαβαν ἐκ τοῦ **ΑΛΙΚΙΑΝΟΥ** καὶ τῶν πέριξ χωρίων **ΡΟΥΜΑΤΑ**, **ΠΡΑΣΕΣ**, **ΡΟΥΘΟΥΝΙ**, **ΚΑΡΕΣ**, **ΦΟΥΡΝΕΣ**², **ΣΧΟΙΝΕΣ**³, **ΚΟΥΦΟΣ** καὶ **ΒΑΤΟΛΑΚΚΟΣ** ἑκατὸν ὀκτώ ἄνδρας, τοὺς ὁποίους ἐξετέλεσαν αὐθημερόν εἰς τὴν παρά τὸν Ἀλικιανὸν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ Κερίτη. Ἡ κατηγορία ἦτο πάλιν ὅτι οἱ ἄνδρες τῶν χωρίων αὐτῶν εἶχον πολεμήσει κατὰ τὴν εἰσβολὴν, μόνον ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν οἱ Γερμανοὶ ἐσκηνοθέτησαν καὶ δίκην ἐνώπιον ἐκτάκτου στρατοδικείου ἀπὸ τῶν εἰς τοὺς προσαγομένους δύο - τρεῖς ἐρωτήσεις («*Γιατί ἐπολέμησες στὴν εἰσβολή; ποιοὶ ἄλλοι ἐπολέμησαν;*») ἔπειτα τοὺς ὑπεχρέωνον νὰ ὑπογράψουν ἕνα σημείωμα γερμανικὰ γραμμένον ποὺ δὲν ἐννοοῦσαν — πολλοὶ ἤρνηθησαν νὰ ὑπογράψουν — καὶ ἀκολούθως ὠδηγοῦντο εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Μεταξὺ τῶν τυφεκισθέντων ἦτο ὁ ἀνάπηρος Νικ. Φριολάκης, ταγματάρχης ἐν τιμητικῇ ἀποστρατεία, τραυματίας τῆς μάχης τῆς Δοϊράνης, μέξυλινον πόδα, ὅπως καὶ δύο ἄλλοι ἀνάπηροι. Εἰς τοὺς συγγε-

1. Χαρακτηριστικὸν τῆς φιλοτιμίας τῶν Κρητικῶν εἶναι τὸ ἀκόλουθον γεγονός: Ὁ Ἀντών. Σκουμπάκης, ὅστις κατὰ τὴν εἰσβολὴν εἶχε φονεῦσαι τρεῖς γερμανοὺς ἀλεξιπτωτιστάς καὶ κατόπιν καταφύγει εἰς τὰ βουνά, θεωρήσας ἑαυτὸν ὑπαίτιον τοῦ φόνου τῶν 34 συγχωριανῶν του παρουσιάσθη μόνος του εἰς τοὺς Γερμανοὺς, κατήγγειλεν ἑαυτὸν καὶ ἐτυφέκισθη.

2. Τὸ χωρίον Φουρνές ἀριθμεῖ 55 τυφεκισθέντας ἐν ὄλῳ, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο γυναῖκας ἕξ αὐτῶν οἱ περισσότεροι ἐξετελέσθησαν εἰς τοῦ Ἀλικιανοῦ. Μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι ὑποθάλλουν Ἕλληνας καὶ Ἀγγλους ἀντάρτας συνέλαβον εἰς τὰς 10/2/44 ὅλους τοὺς ἄνδρας — 173 ἐν ὄλῳ — καὶ τοὺς ἐφυλάκισαν εἰς τὴν Ἀγιάν ἕξ αὐτῶν ἐτυφεκίσθησαν 3,23 δὲ ἀπεστάλησαν ὁμηροὶ εἰς τὴν Γερμανίαν δὲν ἐπέστρεψε κανεὶς. Οἱ ἄλλοι ἀπελύθησαν περιοδικῶς.

3. Εἰς τὸ χωρ. ΣΧΟΙΝΕΣ οἱ ἐκτελεσθέντες κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνέρχονται εἰς 39, ἕξ ὧν οἱ 33 εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Ἀλικιανοῦ. Τὴν 1ην Αὐγούστου 1941 οἱ Γερμανοὶ ἔκαυσαν καὶ τὸ χωρίον, ὀλοκλήρωσαντες τὴν καταστροφὴν τοῦ τῆν 10ην τοῦ ἰδίου μηνός, ἀφοῦ πρῶτα ἐδιώξαν τὰ γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα μόλις μετὰ δύο μῆνας ἔλαβον τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ ἐρεῖπια.

νεῖς τῶν ἐκτελεσθέντων ἐπεστράφησαν αἱ ταυτότηται καὶ οἱ πῖλοι τῶν τὰ δακτυλίδια, τὰ ὄρολόγια καὶ τὰ χρήματα ἐκρατήθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Ἀκολουθῶς ἠγγαρεύθησαν γέροντες καὶ ἔφηβοι, οἵτινες ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς εἰς τέσσαρας τάφους ὁμαδικούς. Ὁ ἐκ τῆς ἀγγαρίας Νικ. Γ. Βατσάκης, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ταφὴν ἔκαμεν ἐμετόν, ἐτυφεκίσθη ἐπὶ τόπου. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκάη ὁ Ἐμμ. Δασκαλάκης, ἐπίσης ἐτυφεκίσθη εἰς τοὺς ἀγροὺς ὁ μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου Ἐμμ. Βουραδάκης, διότι ἠρνήθη νὰ φανερώσῃ τοὺς συντρόφους του, μεθ' ὧν ἐζήτει νὰ διαφύγῃ καὶ οἱ ὅποιοι κρυμμένοι ἐπὶ δένδρου παρηκολούθησαν τὴν σκηπὴν καὶ ἤκουσαν τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἠρωϊκοῦ ἔφηβου: «οἱ δάσκαλοί μας μᾶς ἔμαθαν νὰ μὴν εἶμαστε προδότες». Ἐπίσης οἱ Γερμανοὶ διήρπασαν τὰς οἰκίας ὅλας, παραλαβόντες μεθ' ἑαυτῶν ἐνδύματα, ὑποδήματα, ἐπιπλα, ζῶα, τρόφιμα κ.τ.λ. Συγχρόνως ἐλήστευσαν τὸ χωρίον Φουρνέ καὶ ἐπυρπόλησαν τὸ Σχοινέ¹.

Εἰς τὰς 2/8 ἐλθόντες εἰς τὰ ΜΕΣΚΛΑ, ἀφοῦ ἔδωκαν τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς τῶν τιμῆς ὅτι δέν θὰ βλάψουν κανένα, ἀρκεῖ οἱ κάτοικοι νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς οἰκίας τῶν, συνεκέντρωσαν τὴν ἐπομένην ὅλους τοὺς κατοίκους παρὰ τὸ σχολεῖον καὶ ἤρχισαν τὴν ἀνάκρισιν, κατὰ πόσον περιέθαλλον Ἕλληνας στρατιωτικούς. Οἱ ἀνακρινόμενοι ἠρνήθησαν, φυσικά, τοῦτο — καὶ περιέθαλλον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην 70 περίπου Ἕλληνας! — ὅπως ἠρνήθησαν καὶ τὸ ὅτι οἱ ἀπουσιάζοντες ἄνδρες εὐρίσκονται ἀντάρται εἰς τὰ βουνά, ἰσχυριζόμενοι ὅτι πολεμοῦντες εἰς

1. Τὸ μῖσος τῶν Γερμανῶν κατὰ τῶν χωρίων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἰδιαίτερον. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ἐφόνευσαν ἄλλους 4, κατὰ Μάιον τοῦ 1945 2, κατέστρεψαν δὲ τοὺς ἐλαιῶνας καὶ τοὺς ἀμπελῶνας διὰ νὰ καύσουν τὰ ξύλα, ἢ διὰ νὰ κάμουν λαχανοκήπους πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν. Τέλος εἰς τὰς 25 Μαΐου 1945, προκειμένου νὰ καταστρέψουν τὰ πλησίον ἐκεῖ ἐναποθηκευμένα πυρομαχικά τῶν, προτοῦ παραδοθῶν, ὑπεχρέωσαν ἐπὶ ποινῇ τυφεκισμοῦ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀλικιανοῦ νὰ κλεισθῶν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τῶν. Εὐτυχῶς ἐκ τῆς ἐκρήξεως οὐδὲν θύμα ἐσημειώθη, πληθὺς ὁμως οἰκιῶν ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας. Ἀπὸ ἐκρήξεως ἀποθηκευμένων πυρομαχικῶν ὀλίγον πρὸ τῆς καταρρεύσεως τῶν Γερμανῶν ὑπέστησαν ζημίας καὶ ἄλλα χωριά, ὡς π.χ. τὸ, παρὰ τὰ Χανιά, Μουρνιές.

τὴν Ἀλβανίαν δέν ἔχουν ἀκόμη ἐπιστρέψει. Οἱ Γερμανοὶ ἐφυλάκισαν τότε ὅλους τοὺς ἄνδρας εἰς Ἀγιάν τυφεκίσαντες 9 ἐξ αὐτῶν. Οἱ ὑπόλοιποι ἐσώθησαν κατόπιν τῆς δοθείσης ἀμνηστείας. Τὸ χωρίον ἀριθμεῖ περί τοὺς 20 ἐν ὄλω νεκροὺς καὶ 38 ἐξοριστοὺς εἰς τὴν Γερμανίαν, ἐξ ὧν ἀπέμειναν μόνον 10 εἰς τὴν ζωὴν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ἐφόνευσαν 17 εἰς τοὺς Λάκκους τῆς Κυδωνίας¹, 12 εἰς τὸν Ταυρωνίτην, 29 εἰς τὴν Παλαιόχωραν, 27 εἰς τὴν Χώραν Σφακίων καὶ ἄλλοι ἀνά τὰ διάφορα χωρία — ἐκτός τῶν εἰς τὴν Ἀγιάν ἀθρόως ἐκτελουμένων (ἴδε κατ. σ. 40)

Ἕλλησιπρωτισταὶ εἶχον ριφθῆ καὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς Ρεθύμνου οἱ Γερμανοὶ γενόμενοι κύριοι τῆς περιοχῆς προέβησαν ἀμέσως (25 Μαΐου) εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἐκτέλεσιν πεντηκοντάδος κατοίκων τῶν χ. ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ καὶ ΜΙΣΙΡΙΑ ἢ ἐκτέλεσις τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν συνετελέσθη δι' ἀνιέρου ἀπάτης εἰς τοὺς κατοίκους, οἵτινες εἶχον συλληφθῆ ὅλοι καὶ ἐκρατοῦντο νηστικοί, εἶπον οἱ Γερμανοὶ, ἐάν ἤθελον, νὰ τοὺς δώσουν τσαῖ καὶ μπισκότα. Ὅσοι ἐδήλωνον, ὠδηγοῦντο ἔξω κατὰ μικρὰς ομάδας καὶ ἐξετελοῦντο παρὰ τὴν παραλίαν, χωρὶς οἱ ὑπόλοιποι ἐγκλειστοὶ νὰ ἀντιλαμβάνωνται τί συμβαίνει. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξετελέσθησαν πολλοὶ ἄνδρες καὶ 17 γυναῖκες αἱ δυστυχεῖς ἐνόμιζον ὅτι θὰ κατῴρθωναν ἔτσι νὰ ἐξασφαλίσουν τροφήν διὰ τὰ πεινασμένα καὶ θρηνοῦντα τέκνα τῶν. Ἡ καταστροφὴ θὰ συνεπληροῦτο διὰ τῆς πλήρους ἐξοντώσεως τῶν κατοίκων, ἂν τὸ ἀγγλικὸν πυροβολικόν, εὐρισκόμενον ἀνατολικώτερον, δέν ἤρχιζε νὰ βάλλῃ, ἐξαναγκάσαν τοὺς γερμανοὺς νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς στιγμὴν. Φυσικὰ ἐξετελεῖτο καὶ πᾶς εὐρισκόμενος εἰς τοὺς ἀγροὺς κ.λπ.

Μεταξὺ τῶν ἐκτελεσθέντων ἦσαν καὶ ἄνδρες ὑπέργηροι, ἀνάπηροι καὶ τυφλοί. Ἐκ τῶν γυναικῶν πού ἐτυφεκίσθησαν ἀναφέρομεν τὴν Κατίνα Δελῆ μετὰ τὰς δύο κόρας τῆς Ἀγγελικῆν

1. Κατ' ἐκθεσιν τοῦ ἱατροῦ Ι. Ντουντουλάκη, εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ γυμνασιόπαις Κωνστ. Φεραρόλης, εὐρέθῃ νεκρὸς εἰς ἀθλίαν κατάστασιν εἶχεν ὑποστῆ ἐξάρθρωσιν τῶν ἄνω καὶ κάτω ἄκρων, ἐξώρυξιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐξαγωγήν τῶν σπλάγχων.

και Ἀναστασίαν. Ἡ μαθήτρια τοῦ Γυμνασίου Ἀθηνᾶ Δρανδάκη, ἰδοῦσα τυφεκισμένους τὸν ἀδελφόν της καὶ τὴν μίαν ἀδελφὴν της, τὴν δὲ ἄλλην τραυματισμένη, παρεφρόνησεν. Οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἡμίσεις τῶν νεκρῶν ἔκαυσαν ἐπιχύσαντες βενζίνη, τοὺς ἄλλους δὲ ἔρριψαν εἰς φρέατα. Τὰ δύο χωρία μετὰ τοῦ παρακειμένου ΠΛΑΤΑΝΙΑΣ ἐληλατήθησαν πλήρως, ἀπὸ τὰς οἰκίας των — περί τὰς 350 ἐν ὅλῳ — κατεστράφησαν 221. Τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου κατεκάη. Τὰ «ἀστεῖον» τῆς ἀποπατήσεως ἐντὸς μαγειρικῶν σκευῶν, κλινοσκεπασμάτων κ.τ.λ. ἐπανελήφθη καὶ ἐδῶ εἰς μεγάλην κλίμακα.

Συγχρόνως (τελ. Μαΐου - 3 Ἰουνίου) ἀνετίναξαν τὰς οἰκίας τῶν ἐτι ἀνατολικώτερον τῆς Ρεθύμνου κειμένων χωρ. **ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ, ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ, ΑΣΤΕΡΙ** καὶ **ΠΑΓΚΑΛΟΧΩΡΙ** καὶ ἐξετέλεσαν περὶ τοὺς 30 ἐν ὅλῳ, μεταξύ αὐτῶν καὶ γέροντας (π.χ. τὸν 80ντούτη Ἐμμ. Τσίχλην) καὶ γραιίας. Εἰς τὸ Ἀστέρι ἐξετελέσθη ἐπιπροσθέτως ἡ Εὐαγγ. Παναγ. Πολιουδάκη, διότι ἐθρήνη τὸν τυφεκισμὸν τοῦ συζύγου της καὶ τοῦ υἱοῦ της.

Συστηματικὴ ἦτο ἡ προσπάθεια τῶν Γερμανῶν προκειμένου νὰ προβοῦν εἰς ἐκτελέσεις νὰ καθησυχάζουν τοὺς Ἕλληνας, δίδοντες καὶ τὸν λόγον τῆς τιμῆς των, ὅτι ἂν οἱ κάτοικοι μείνουν ἢ ἐπανέλθουν εἰς τὰς οἰκίας των, δέν ἔχουν τίποτε νὰ πάθουν — διὰ νὰ μποροῦν ἔτσι νὰ τοὺς συλλαμβάνουν καὶ νὰ τοὺς ἐκτελοῦν ἀκοπώτερον. Κατωτέρω θὰ συναντήσωμεν καὶ ἄλλα παραδείγματα. Ἀνάλογον σύστημα ἦτο νὰ ἀπολύουν τοὺς συλληφθέντας, δῆθεν ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἔπειτα νὰ τοὺς πυροβολοῦν ἐκ τῶν ὀπισθεν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐφόνευσαν εἰς τὰ χωρία τῆς Κισσάμου Πλακάλωνα καὶ Νοχιά 4, τὸν Π. Πετράκη, τὸν Στ. Σταυρουλάκη, τὸν Γζ. Φαντρίδη καὶ τὸν Παπαντώνη μὴ ἐπιτρέψοντες ἐπὶ 12 ἡμέρας τὴν ταφὴν των, καὶ εἰς τοὺς Στράτους τὸν Γ. Μαραγκάκη, φιλοξενήσαντα αὐτοὺς ἡ ριπή τοῦ πολυβόλου τοῦ ἀπέκοψεν τοὺς καρπούς ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἔμεινε δὲ 30 ὥρας ἐπὶ τόπου, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψουν εἰς κανένα νὰ περιποιηθῇ τὴν πληγὴν του. Εἰς τὸ Φουρνέ, ὁ Γιάν-

ναρης ἐφιλοξένησε δύο γερμανοὺς ἀξιωματικοὺς τὸ ἄλλο πρωὶ τὸν ἐτυφέκισαν. Εἰς τὴν Κάντανον, ὅταν τὴν κατελάμβανον, ἐφώναζαν δῆθεν ὡς Ἕλληνες (διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγνώριζον θαυμάσια τὰ ἑλληνικά: «*Βρέ Γιάννη, ἐγὼ εἶμαι, ἔλα!*») ἢ ἄφηναν κατὰ γῆς τὰ ὄπλα, ἐκρύπτοντο, καὶ ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπλησίαζον διὰ νὰ τὰ ἀρπάσουν τοὺς ἐπυροβόλουν. Ὁμοίως ἐφόνευσαν ἀνευ λόγου τὸν ἔφηβον Γ. Μαραγκάκη εἰς τὴν Κάντανον, καὶ τὸν Γ. Σταθάκη εἰς τὸν Γαλατᾶν, μόλις ἐτελείωσεν ἡ ἀγγαραία πού τοὺς εἶχον ἐπιβάλλει. Ἐπίσης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰσβολῆς ἐφόνευσαν κατὰ μίαν ἀντεπίθεσιν τῶν Ἀγγλων εἰς τὸν Γαλατᾶν τοὺς αἰχμαλώτους Μ. Κωνσταντούλην καὶ Γ. Ἀνδρουλάκη. Εἰς τὸ Μπουκελάσι παρά τὴν Σούγίαν μία οἰκογένεια ἐκ 12 μελῶν ἀποτελουμένη προχωροῦσα με λευκὴν σημαίαν διὰ νὰ παραδοθῇ, ἐπολυβολήθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν 4 ἐφονεύθησαν ἐπὶ τόπου, οἱ ἄλλοι ὠδηγήθησαν δέσμοι εἰς τὴν Παλαιόχωραν ἐξ αὐτῶν ἐτυφεκίσθη ἀργότερα ὁ 12ετης υἱὸς τοῦ Λάμπρου Πετράκη.

Κατὰ κανόνα διὰ τὰς ὁμαδικὰς ἐκτελέσεις ἐδιάλεγον τοὺς νεωτέρους καὶ εὐρωστοτέρους ἄνδρας. Μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν ὁμως ἐτυφέκιζον καὶ γέροντας καὶ γυναῖκας, ὅπου τυχόν τοὺς συνήντων, εἰς τοὺς ἀγρούς ἢ ἐντὸς τῶν λεηλατημένων οἰκιῶν. Ἐκτός τῶν ἀναφερθέντων ἤδη παραδειγμάτων, σημειοῦμεν ἐδῶ γυναῖκας, φονευθείσας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἰς τὸ Φουρνέ τὴν Κλ. Χαροντάκη, 65 ἐτῶν καὶ τὴν Μ. Φραγκοστεφανάκη, εἰς τὰ Γριμπλιανά τὴν Αἰκ. Ζερβουδάκη καὶ ἄλλην μίαν ἀκόμη, εἰς τὴν Ἀγίαν τὴν Ἄννα Δ. Μαρκάκη ἐκ Σχοινέ. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναπήρων δέν ἐφείδοντο οὕτω ἐτυφέκισαν μεταξύ ἄλλων τὸν Ἰ. Δερμιτζάκη, ἀνάπηρον τοῦ 1912 καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατάκοιτον, διὰ πολυβόλου ἐπὶ τῆς κλίνης του καὶ πρό τῶν ὀμμάτων τῆς μητρὸς του καὶ ἔπειτα ἔρριψαν βενζίνη καὶ τὸν ἔκαυσαν, καὶ εἰς τὴν Χώραν τῶν Σφακίων τὸν Παπαδράκη ἀνάπηρον ἐκ κρυσπαγημάτων. Ἄλλα ὅμοια παραδείγματα ἰδέ ἀνωτέρω θὰ ἀπαντήσωμεν ἐξ ἄλλου καὶ πολλὰ ἄλλα εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νά ἐξαρθῆ ἡ περιφρόνησις τῶν κατακτητῶν πρὸς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα τῶν κατοίκων· ἱερεῖς ἐτυφεκίσθησαν καὶ ἐπροπηλακίσθησαν, ἐκκλησῖαι ἀνετινάχθησαν καὶ ἐβεβηλώθησαν, μοναὶ κατερειπώθησαν, ἱερά σκεύη καὶ ἄμφια διηρπάγησαν ἢ κατεστράφησαν.

Ἀπὸ τοὺς τυφεκισθέντας ἱερεῖς ἀναφέρομεν τοὺς Γρ. Προγούλην (Πλατανιάς), Ἀντ. Λιουδάκην (Καμάρα Κουμούλι), καὶ Ἐμμ. Κουκουράκην (Πρασές) ὁ τελευταῖος ἀνήκει εἰς τοὺς 108 τοῦ Ἀλικιανοῦ καὶ ἐξετελέσθη, ἐπειδὴ ἠρνεῖτο νά καταδώσῃ τοὺς κατὰ τὴν εἰσβολὴν πολεμήσαντες συγχωριανοὺς του· οἱ Γερμανοὶ τοῦ ἀφήρεσαν τὸ καλυμμαῦχι καὶ ἀνεστάτωσαν τὴν κόμη του ὥστε νά προσλάβῃ τὴν ὄψιν ἀγρίου ἀντάρτου! Εἰς τὸ Καστέλλι Κισσάμου ἐξέυσαν δύο ἱερεῖς, τὸν Γρ. Κουτσαφτάκην μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἐλευθερίου εἰς ἰσοπεδωτικὸν κύλινδρον καὶ τοὺς ὑπεχρέωσαν νά τὸν σύρουν ἐπὶ ὥρας. Εἰς τὸν Ἡγούμενον καὶ δύο μοναχοὺς τῆς μονῆς Γωνιάς ἐπέβαλον νά μεταφέρουν ἐπὶ τῶν ὤμων των 200 ὀκάδας τυροῦ ἀρπαγέντος ἀπὸ τὴν μονῆν. Μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι ἐπυροβολήθη γερμανὸς στρατιώτης συνέλαβον τὴν 22/11/41 εἰς τὸν Δραπανιᾶν τὸν ἐφημέριον μετὰ 26 πολιτῶν καὶ τοὺς ἐφυλάκισαν εἰς τὴν Ἀγίαν ἐπὶ ἓνα μῆνα· ἔπειτα ἀπέλυσαν τοὺς 22 καὶ ἐκράτησαν τοὺς ὑπολοίπους — μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τὸν ἱερέα — πρὸς ἐκτέλεσιν· τέλος ἐδέχθησαν νά ἐξαγοράσῃ τὸ χωρίον τὴν ποιήν των ἀντὶ 5 βοῶν, 67 προβάτων 500 πουλερικῶν καὶ 3 χοίρων. Αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐξαγορὰ ἀποδεικνύει πόσον ἀσύπτατος ἦτο ἡ κατηγορία ὅπου συνέβαινε πραγματικῶς φόνος Γερμανοῦ, ἡ ἐκδίκησις ἦτο σκληρὰ καὶ ἀμείλικτος. Εἰς τὰς 4 Ἰουνίου συνελήφθη εἰς τὸ χ. Σκαλάκι (Ἡρακλείου) ὁ ἀρχιμανδρίτης Φώτιος Α. Θεοδοσάκης, ἐληστεύθη, ἐξυλοκοπήθη, ἠγγαρεύθη δερόμενος καὶ τὴν ἐπομένην ἐξετελέσθη, ἐν μέσῳ δύο πολιτῶν, τοῦ Γ. Τσικαλοῦδη καὶ τοῦ Εὐάγγ. Λουλακάκη, ἐξωθι τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου. Κατόπιν περισυνέλεξαν τὰ ἱερατικά του ἐνδύματα, τὰ ὅποια τοῦ εἶχον ἀφαιρέσει, τὰ περιέχυσαν μὲ βενζίνη καὶ τὰ ἔκαυσαν.

Εἰς τὴν μονῆν τῆς Γωνιάς, ἣτις κατεῖχετο μέχρι τοῦ Ἀπριλίου

τοῦ 1943, οἱ Γερμανοὶ ἐφυλάκισαν τὸν Ἡγούμενον Ἰ. Λατινάκη καὶ τοὺς μοναχοὺς ὄλους ἐπὶ 52 ἡμέρας, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι εἶχον περιθάλπει Ἀγγλους. Ἀνέσκαψαν τὸν πρὸ τοῦ ναοῦ αὐτῆς τάφον τοῦ ποτέ μητροπολίτου Πτολεμαΐδος Ἀνθίου Ροσμαρῆ, ἐκρίψαντες καὶ τὰ ὀστά τοῦ νεκροῦ· τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ εἰς τοὺς τάφους 12 μοναχῶν, ἀποκειμένων εἰς τὸν περίβολον τοῦ καθολικοῦ. Κατέστρεψαν τὸ καθολικὸν τελείως, καύσαντες τὸ τέμπλον καὶ τὰς εἰκόνας καὶ κατεδαφίσαντες τοὺς τοίχους, διὰ νά χρησιμοποιήσουν τοὺς λίθους εἰς τὸ δυτικῶς τῶν Χανίων ἀνεγερθὲν μνημεῖον τῶν γερμανῶν ἀλεξιπτωτιστῶν. Εἰς τὴν κυρίως μονῆν κατέστρεψαν τὴν τραπεζαρίαν καὶ ὀλόκληρον συστάδα οἰκοδομημάτων, ἀποθηκῶν, σταύλων κ.τ.λ. Διήρπασαν τὰ ἐπιπλα τοῦ Ἡγουμενείου καὶ τοῦ ξενῶνος, ἔκαυσαν τὰ στασίδια τῆς ἐκκλησίας, τὸ τέμπλον, τὰ προσκυνητάρια, τὸν ἄμβωνα καὶ ἐκ τῆς Ἀγίας Πύλης τὴν Ἀμπελον· ἐκάρφωσαν τὸ εἰκόνισμα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἱερατικοῦ θρόνου εἰς τὸν λαϊκὸν διὰ νά ἐξαρτήσουν τὰ ὄπλα των, ὡς νά μὴν ὑπῆρχε ἄλλος κενὸς χώρος. Ἀποφυλακίσαντες τοὺς μοναχοὺς, τοὺς ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς μονῆς· προηγουμένως τοὺς ἔδωκαν τὴν ἐντολήν νά συγκεντρώσουν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὅ,τι πολυτίμον εἶχον, σκεύη, ἐπιπλα κ.τ.λ. μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἤθελον διατηρηθῆ ἀνέπαφα. Ὅταν τὸ 1943 οἱ μοναχοὶ ἐπανῆλθον, εὗρον τὴν θύραν τοῦ ναοῦ παραβιασμένην, τὰ πολυτιμότερα ἀντικείμενα ἐξαφανισμένα καὶ τὰ ὑπόλοιπα κατεστραμμένα. Τὴν μέθοδον αὐτὴν τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρώσεως πολυτίμων ἀντικειμένων, δῆθεν πρὸς διαφύλαξιν αὐτῶν, πραγματικῶς ὁμως διὰ νά τὰ εὕρισκουν προχειρότερα οἱ Γερμανοὶ, θά τὴν συναντήσωμεν καὶ περαιτέρω.

Ἐξ ἄλλου μετέβαλον τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Γκουβερνέτου Ἀγ. Γεώργιος εἰς παρατηρητήριον, κατεδαφίσαντες τὸν τροῦλλον, ἀπορρίψαντες τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν καὶ κατακαύσαντες τὰς εἰκόνας. Εἰς τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους τοῦ Ὁμαλοῦ ἐχρησιμοποίησαν τὰς εἰκόνας ὡς καύσιμον ὕλην, εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν εἰς τὸ Μπουκελάσι ὡς κρεατοσάνιδον. Εἰς τὸν Ἀγ. Νικόλαον τοῦ Γαλατᾶ Χανίων τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς καταλήψεως

ἔθραυσαν τόν Ἐσταυρωμένον καί τόν σταυρόν, ἐνῶ εἰς τό ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου ἔκαμαν σκοποβολήν ἐπί τῶν εἰκόνων. «Σεῖς ἔχετε τό Χριστό ἐμεῖς τό Χίτλερ καί τό πιστόλι μας», ἐφώναζαν. Τάς ἐκκλησίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου καί τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ αὐτοῦ χωρίου μετέβαλον εἰς ἀποθήκας πυρομαχικῶν, διά νά δυσκολεῦεται ἡ συμμαχική ἀεροπορία νά τās βομβαρδίση, τόν δέ Ἁγ. Γεώργιον εἰς τηλεφωνικόν κέντρον, καταστρέψαντες τό ἱερόν καί καταρρίψαντες τόν τροῦλλον¹ τέλος μετέτρεψαν τοὺς Ἁγ. Ἀποστόλους εἰς κοιτῶνα καί μαγειρεῖον. Ἀποθήκη πυρομαχικῶν ἔγινε καί ἡ Ἁγ. Μαγδαληνή εἰς τήν Χαλέπαν, ὁ Ἁγ. Παντελεήμων εἰς τά Νοπήγια καί ὁ κεντρικός ναός τοῦ Ἀλικιανοῦ. Σκοποβολήν ἔκαμαν καί ἐπί τῶν εἰκόνων τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ εἰς τήν Γεωργιούπολιν. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἐπισκόπου Κισσάμου, εἰς ἄλλα χωρία παρεμόρφωσαν τās εἰκόνας τῶν ἁγίων, ὡς π.χ. εἰς τόν ναόν τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ εἰς τό Κούνενι² μετέβαλον ἄλλας εἰς τραπέζια³ ἐζωγράφισαν εἰς τό ἐσωτερικόν τῶν ναῶν γυμνάς γυναῖκας, ἔκαυσαν τά τέμπλα, τά στασίδια, διήρπασαν τά πολύτιμα σκεῦη, καί κατεδάφισαν περί τοὺς δέκα ναοὺς, ὡς εἰς τό Μάλεμε (ναοὶ Ἁγ. Μαρίας καί Ἁγ. Γεωργίου). Εἰς τό μέγαρον τῆς Ἐπισκοπῆς Κισσάμου ἔσχισαν μέ ξυράφια καί ἐποδοπάτησαν τά καλυμμαύχια⁴ ἀκόμη μετεσχημάτισαν τά ράσα εἰς κοντάς περισκελίδας, ὅπως ἄλλωστε εἶχον κάμει καί μέ τās ἑλληνικάς σημαίας εἰς τά Πλακάλωνα (μαρτυρία μοιράρχου Κ. Καρτάκη). Εἰς τόν Ἁγ. Νικόλαον τῆς Καντάνου, ἀφαιρέσαντες τήν πλάκα τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς, ἀποπάτησαν ἐντός τῆς θήκης τῶν Ἁγίων Λειψάνων. Εἰς τόν Ἁγ. Ἰωάννην τόν Πρόδρομον τοῦ Στύλου τοῦ Ἀποκορώνου μετέβαλον τό ἱερόν εἰς κοπρῶνα, καύσαντες καί τό τέμπλον⁵ εἰς τό χ. Τζιβαρᾶ ἐχρησιμοποίησαν τό δισκοπότηρον ὡς οὐροδοχεῖον⁶.

1. Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νά ἀναφέρωμεν ἐδῶ ἄλλας ἀναλόγους ἐνεργείας τῶν Γερμανῶν, ἔστω καί μεταγενεστέρως διαπραχθείσας, ἐξ ὧν μᾶς κατηγγέλησαν. Κατά τήν εἰσβολήν ἐβομβαρδίσθησαν αἱ ἐκκλησίαι τῶν Χανίων, μολονότι διεκρίνοντο εὐκόλως ἀπό τά χαμηλά ἱπτάμενα γερμανικά ἀεροπλάνα, ὅπως ἄλλωστε ἔρριψαν 8 βόμβας ἐπί τοῦ δημοτικοῦ νοσοκομείου τῆς πόλεως, μολονότι

Κατά τήν περίοδον αὐτήν κατεστράφησαν ὀλοσχερῶς, ὡς εἶδομεν, ἡ Κάντανος καί ὁ Σχοινές, ἐνῶ ἄλλα χωρία (Ἀλικιανός, Ἀγιά, Δραπανιάς, Κακόπετρος, Φλώρια, Πλεμενιανά, Κυρτομάδος) ἀνετινάχθησαν ἢ ἐκάησαν μόνον ἐν μέρει. Λεηλασίας ὁμως καί δηώσεις ὑπέστησαν ὅλα τά χωρία τῆς Κρήτης. Ἀπό τά καταστήματα ἀφηρέθησαν τά πάντα, ἀπό τās οἰκίας τά κοσμήματα καί τά λοιπά πολύτιμα ἀντικείμενα, τά σκεῦη, τά ἐπιπλα,¹ τά ἐνδύματα, ἀκόμη τά γεωργικά καί δασικά προϊόντα τῆς νήσου, μέ μίαν λέξιν, τά πάντα. Καί ἡ δηώσις αὐτή καί διαρπαγή διήρκεσε καθ' ὅλον τό τετραετές διάστημα τῆς κατοχῆς καί ἐφ' ὅλης τῆς Κρήτης. Κάθε μετασταθμεῦον λόχος προέβαινε εἰς νέας ἀρπαγᾶς, καί ἐπισήμως διά τοῦ διοικητοῦ του, διά νά πληρώσουν τās ἀνάγκας τῶν, καί μεμονωμένως διά τῶν στρατιωτῶν, διά νά θησαυρίσουν ἀνόμως.

ἐπί τῆς στέγης του ἐμφανέστατα διεκρίνετο ὁ ἐρυθρός σταυρός. Εἰς τά Νοπήγια τοῦ νομοῦ Χανίων, ἔκαυσαν τό τέμπλον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, εἰς τόν Ἁγ. Κωνσταντῖνον τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, τά εἰκονίσματα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Εἰς τήν Λοχρίαν, μετέβαλον τήν Ἁγ. Τράπεζαν εἰς τράπεζαν ἐστιάσεως² εἰς τό Τσοῦτσουρο (Μονοφατσίου) τήν Κολυμβήθραν εἰς σκάφην καί τās ἁγίας εἰκόνας εἰς «πλύστρες». Εἰς τόν Κρεββατᾶν (Βιάννου), ἐβεβήλωσαν τό Ἅγιον Δισκοπότηρον, χρησιμοποίησαντες αὐτό ὡς κοινόν ποτήριον. Τό αὐτό ἔπραξαν καί εἰς τήν Ἀρβην, ἐπίκειον τῆς Βιάννου, εἰς τήν μονήν τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου, τῆς ὁποίας ἐφόνευσαν τόν 80ετή καλόγηρον Κύριλλον μαζί μέ ἕναν λαϊκόν, ἐλεηλάτησαν τήν ἐκκλησίαν καί κατέστρεψαν τόν κώδωνα, πυροβολούντες κατ' αὐτοῦ χάριν σκοποβολῆς. Εἰς τήν μονήν τοῦ Ἁγ. Ἰσιδώρου, κειμένην εἰς τό ἀκρότατον βορειοανατολικόν ἀκρωτήριο τῆς Κρήτης, ἔκαυσαν τό 1944 τοῦ ναοῦ τά τέμπλα καί τās εἰκόνας αὐτοῦ, αὐτόν δέ μετέβαλον εἰς σταῦλον. Ἀνετίναξαν τόν ναόν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος παρά τήν Ἱεράπετραν, καύσαντες τās εἰκόνας³ ὁ χώρος ἰσοπεδώθη, διά νά ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ προβολεὺς. Προηγουμένως ὁ ναός ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπό τῶν Ἰταλῶν ὡς ἀποθήκη πυρομαχικῶν. Ἄλλα παράδειγματα θά ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐκθέσεως ταύτης.

1. Ἀπό αὐτά, οἱ γερμανοὶ ἄλλα ἐχρησιμοποιοῦν, ἄλλα ἔκαιον καί ἄλλα κατέστρεφον μόνον καί μόνον διά νά τά στερήσουν ἀπό τοὺς κατοίκους⁴ οὕτω π.χ. κατά τήν κατάληψιν τοῦ Ἡρακλείου, ἔρριπτον ἀπό τῶν παραθύρων τῶν οἰκιῶν τά ἐπιπλα εἰς τās ὁδοὺς ἢ συνεκέντρωναν τά ὑαλικά εἰς τό μέσον τοῦ δωματίου καί ἐχόρευαν ἐπί αὐτῶν. Ἄλλα πάλι ἐπιπλα ἐπώλουν ἀλλαχοῦ εἰς τιμᾶς μαύρης ἀγορᾶς, καί ἄλλα, προπαντός τά ραδιόφωνα καί τās ραδιομηχανάς, ἔστελλον εἰς τήν Γερμανίαν. Μόνον διά τόν νομόν Λασηθίου, τόν ὀλιγώτερον ἄλλωστε δοκιμασθέντα, ἡ ἀποζημίωσις διά τά καταστραφέντα ἢ διαρπαγέντα ἐπιπλα ὑπολογίζεται κατ' ἐπίσημον ἐκθεσιν εἰς 850 ἑκατομμύρια προπολεμικῶν δραχμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η Κ Α Τ Ο Χ Η

Ἐκ τῶν μέσων Σεπτεμβρίου 1941 μέχρι τῶν μέσων
Αὐγούστου 1944.

*«Τὰ χωράφια σας δικά μας, τὰ ζῶα σας δικά μας, καί σεις δικοί μας»
Λόγοι γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ εἰς τό Ροδοβάνι.*

Οἱ Γερμανοὶ καταλαμβάνοντες ὀριστικῶς τὴν Κρήτην ἐφρόντισαν ἀμέσως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν πολεμικῶν τῶν σχεδίων. Ἡ νῆσος ἐχαρακτηρίσθη ὡς φρούριον τοῦ Ράϊχ (Reichs Festung) καὶ ὁ διοικητὴς τῆς ἐλάμβανε διαταγὰς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τό Βερολῖνον, διωκεῖτο δὲ ἀπὸ τῶν Γερμανῶν πλὴν τοῦ νομοῦ Λασηθίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Βιάννου νομοῦ Ἡρακλείου, ἅτινα παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς μέχρι τῆς καταρρεύσεώς των (Σεπτ. 1943). Ἡ θέσις τῆς νήσου ἐβοήθει τὸν Ἄξονα διὰ τὸν πόλεμον τῆς Ἀφρικῆς καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν θαλασσιῶν ὁδῶν τῆς Μεσογείου. Ὅταν βαθμιαίως ὀργάνωθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλων ἢ κατασκοπία καὶ ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν ἢ ἐθνικὴ ἀνταρτικὴ ἀντίστασις, οἱ Γερμανοὶ τῆς Κρήτης εἶχον νὰ φροντίσουν καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν των ἀσφάλειαν.

Τὴν περίοδον ταύτην χαρακτηρίζουν τελεία ἀπομύζησις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ ἰδία τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτου τῆς Κρήτης, ἀδικαιολόγητοι ἐπιβολαὶ προστίμων, ἐξαντλητικαὶ ἀγγαραίαι τῶν κατοίκων, ὀμηρεῖαι ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ ἱερέων, ἀπάνθρωποι φυλακίσεις, ἐκτελέσεις ὀμηρῶν καὶ ἀποστολαὶ εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου δὲ ἐσημειοῦτο ἀνταρτικὴ κίνησις ἢ σαμποτάζ, ἐξόντωσις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ καταστροφαὶ τῶν χωρίων.

α. Ἐπομύζησις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτου

«Ὡς καὶ τό σαπούνη τοῦ νεροχύτη μᾶς πῆραν οἱ Γερμανοί».

«Ὅτε μαστραπὰ δὲ μᾶς ἄφησαν ἄρα πίνουμε καὶ τρώμε ἀπὸ τό ἴδιο τενεκεδάκι».

«Γυρνώντας στα σπίτια μας βρήκαμε τοὺς ξερούς τοίχους ἢ καὶ τρόχαλους μονάχα». Λόγοι γυναικῶν ἀνά τὰ διάφορα χωρία.

Μετά 4 ἔτη κατοχῆς, ἀπό τόν ἀγροτικόν πλοῦτον τῆς Κρήτης δέν ἔχει ἀπομείνει σχεδόν τίποτε. Ὅτι ὁ ἐν αὐτῇ παραμένων γερμανικός καί ἰταλικός στρατός διετρέφετο εἰς βάρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἦτο τό ἐλαφρότερον. Τά προϊόντα τῆς νήσου ἐστέλλοντο καί εἰς τήν Βόρειον Ἀφρικὴν — ὅσον καιρόν ἐμάχοντο ἐκεῖ οἱ Γερμανοί — καί εἰς τήν Γερμανίαν. Ὅ,τι δέν ἠδύνατο νά καταναλωθῆ ἢ νά μεταφερθῆ, οἱ Γερμανοί ἐπροτιμοῦσαν συχνά νά τό καταστρέφουν παρά νά τό ἀφήσουν εἰς τούς κατοίκους, διά νά ζήσουν καί αὐτοί. Ἐπίσης κατέστρεψαν ἐλαιῶνας, μωρεῶνας, δάση δρυῶν, κυπαρίσσων κ.τ.λ. εἴτε διά νά πληρώσουν τὰς ἀνάγκας των (ναυπηγική, θέρμανσις κ.τ.λ.) εἴτε πρὸς τιμωρίαν εἴτε διά τήν ἡδονὴν τῆς καταστροφῆς καί μόνον.

Ἡ καταστροφή καί διαρπαγὴ αὕτη ἐγένετο πότε βίαια, πότε ὑπὸ τύπον προστίμου, πότε ὑπὸ τύπον ἐπιτάξεως. Ἡ βία ἠσκήθη κατὰ τήν πρώτην περίοδον τῆς κατοχῆς — ἴδε κεφ. Ιον — καί ἀργότερον κατὰ τὰς διαφόρους ἐξορμήσεις τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατ' ἀνταρτοκρατουμένων περιοχῶν ἢ καί δι' ἄλλους λόγους. Φυσικά, μεμονωμένοι στρατιῶται καί ἀξωματικοὶ ἔκαμον χρῆσιν τῆς βίας καί κατὰ τὰς εἰρηνικὰς περιόδους τῆς κατοχῆς, ἢ διοικήσεις ὁμως ἐπισήμως προετίμα τόν τύπον τῆς ἐπιτάξεως ἢ τοῦ προστίμου. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι τὰ πρόστιμα ἦσαν κατὰ κανόνα ἀδικαιολόγητα ὅσακις παρουσιάζοντο ἀνάγκαι εἰς τόν κατοχικόν στρατόν, ἢ διοικήσεις του ἐπέβαλλεν πρόστιμα εἰς εἶδος, ὑπὸ τό πρόσχημα ὅτι κάπου ἐγινε σαμποτάζ, χωρὶς νά προσδιορίζῃ ποῦ καί πότε ἀκριβῶς ἔλαβε τοῦτο χῶραν. Ἄλλωστε ὅσακις ἐγινε πραγματικόν σαμποτάζ, ἢ τιμωρία ὑπῆρξε πολὺ σκληροτέρα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τροφίμων κ.τ.λ. Οὔτε οἱ κάτοικοι θά εἶχον λόγον κανένα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν των ν' ἀρνηθοῦν νά μᾶς ἀποκαλύψουν ὅτι πράγματι ἐσαμποτάρισαν τόν ἐχθρόν.

Οὔτω π.χ. μετὰ τὴν πρόφασιν ὅτι εὑρίσκοντο ἀποκομμένα σύρματα τηλεγραφικά κ.ἄ. ἐπέβαλλον εἰς τὴν κοινότητα Γαλατᾶ Χανίων κατὰ καιροὺς ὡς πρόστιμον τὴν παράδοσιν μεγάλης ποσότητος ἐλαίου, προβάτων καί ὀρνίθων, εἰς δὲ τὴν Ἱεράπετραν,

κατὰ τόν τελευταῖον καιρόν τῆς κατοχῆς, τομάτας, σταφυλῶν, βρώμης, ἀχύρου κ.τ.λ. Ἀνάλογα συνέβαινον καί εἰς τὴν ὑπόλοιπον Κρήτην.

Αἱ ἐπιτάξεις ἦσαν πάντοτε βαρεῖαι, ἢ δὲ παρεχομένη ἀποζημίωσις ἀσήμαντος ὀλόκληρος βοῦς π.χ. ἐπληρώνετο ὅσον μία ὀκά κρέατος. Εἰδικῶς ὑπέφερον ἐκ τῆς ἐπιτάξεως τὰ χωρία τοῦ νομοῦ Χανίων τὰ ὡς κύριον ἔσοδόν των ἔχοντα τὴν παραγωγὴν ἐσπεριδοειδῶν. Ὅλη ἡ παραγωγὴ τῶν χ. Ἀλικιανός, Σχοινές, Φουρνές κ.λπ. ἐπρεπε νά δίδεται εἰς τούς Γερμανοὺς, οἱ ὅποιοι ἐπλήρωνον τὰς 50 ὀκάδας πορτοκαλίων μετὰ μίαν ὀκάν ἐλαίου ἀκαταλλήλου πρὸς βρώσιν καί τό ὅποιον φυσικά εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ ἄλλην περιοχὴν τῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν ζύγην ὑπελόγιζον τόν προσαγόμενον καρπὸν κατὰ 30-40% ἐλαφρότερον ἀπὸ ὅ,τι πράγματι ἦτο — ποῖος ἐτόλμα νά παραπονεθῆ; — ἢ ἐπίστων ἀπλῶς τούς κατοίκους μετὰ τὴν ἀντίστοιχον ποσότητα ἐλαίου, διά νά μὴν τὴν καταβάλουν ποτέ.

Ἡ σφαγὴ βοῶν καί χοίρων ὑπὸ τῶν κατοίκων ἀπηγορεύθη τελείως καθ' ὅλην τὴν Κρήτην ὅλα τὰ ζῶα ἐπρεπε νά περιέρχωνται εἰς τούς Γερμανοὺς, οἵτινες τὰ ἐσφαζον καί τὰ ἐκονσερβοποιοῦν. Τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων ἔκαμναν γενικὴν ἐρευναν ἀνά τὰ χωρία μήπως οἱ κάτοικοι σφάζουν τούς χοίρους των. Αἱ ποιναὶ τῶν παραβατῶν ἦσαν βαρύτεραι, ἀναφέρεται δὲ καί ὁ ἐπὶ τόπου φόνος δύο ἀνδρῶν εἰς τὰ Περιβόλια Ρεθύμνης, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατεσχέθη δέρμα νεοσφαγέντος βοός.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἡμῶν δέν εἶχε βέβαια τόν καιρόν νά προβῆ εἰς λεπτομερῆ ἐξακριβῶσιν τῶν ζημιῶν, ἅς ὑπέστη ὁ ἀγροτικός πλοῦτος τῆς νήσου ὑπὸ τὴν γερμανικὴν κατοχὴν. Ἐνδεικτικῶς μόνον προσάγει τούς ἀκολουθῶν ἀριθμοὺς ληφθέντας ἀπὸ τὴν ἐπίσημον ἐκθεσιν τῆς Γεωργικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ νομοῦ Λασηθίου πρὸς τό Ὑπουργεῖον Γεωργίας, ἧτις, ὅπως ρητῶς λέγεται ἐν αὐτῇ, ἐστηρίχθη εἰς συντηρητικὴν μᾶλλον ἐκτίμησιν καί μετὰ τὴν προπολεμικὴν ἀξίαν τῆς δραχμῆς. Ἀξίζει νά ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ νομὸς Λασηθίου ὑπῆρξεν ὀλιγότερον δοκιμασθεὶς κατὰ τὰ ἔτη τῆς κατοχῆς.

Νομός Λασηθίου

1. Ζημίας εἰς σιτηρά, ὄσπρια, οἶνον καὶ ἔλαιον.....	534.000.000
2. Ζημίας εἰς κατοικίδια ζῶα.....	170.000.000
3. Ζημίας εἰς ξηρούς καρπούς καὶ ὀπώρας.....	168.000.000
4. Ζημίας εἰς δενδρώδεις καλλιέργειας.....	625.000.000
5. Ζημίας ἐκ μειώσεως τῆς παραγωγῆς.....	1.560.000.000
Σύνολον ζημιῶν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς	3.057.000.000

Ἐξ ἄλλου ἡ Γεωργικὴ Ὑπηρεσία Ρεθύμνης ἀναγράφει εἰς τὴν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας σχετικὴν ἐκθεσὶν τῆς 15 χωρία τοῦ νομοῦ καὶ δὴ τὰ ὑποστάντα ζημίας 80% καὶ ἄνω. Οὕτω μόνον ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ ἐκλάπησαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ κατοχῆς ἢ κατεστράφησαν τὰ ἐξῆς ποσά, ὑπολογιζόμενα εἰς ὀκάδας, πλὴν τῶν ζῶων, ὑπολογιζομένων εἰς τεμάχια.

ὄνομα τοῦ χωρίου	Σιτηρ.	ὄσπρια	ὄσπρια	Γ. Γ. Β. Η.			ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια	Παρατηρήσεις
				ὄσπρια	ὄσπρια	ὄσπρια									
Αστέρα Πεντακάτωρ.	5.000	4.000	2.000	1.000	500	500	300	80	200	4	5	80%			
Σιτακ. Σιταρομάζου.	300	500	200	100	50	2.000	50	1	1	-	-	100	Καταστρ. ἐπὶ ἐλασίου.		
Ἄσπιρος & Ἀρογίας	40.000	30.000	6.000	10.000	1.500	5.000	2.000	1.200	1.000	80	100	100	" 6 χωρ. ἐλασίου		
Ἄσπιρος	20.000	15.000	4.000	5.000	500	3.000	1.000	850	300	43	3	100	" 2 " "		
Γερακάρη, Γουρνούθου, Ἄσπιρος	25.000	25.000	5.000	10.000	1.000	9.000	200	1.180	900	157	19	100	" 2 " "		
Λακκίη	14.000	6.000	1.000	2.000	500	5.000	500	350	700	50	50	90	" 1 " "		
Κοζιὰ	15.000	10.000	1.000	6.000	400	300	600	200	100	20	2	100	" 1 χωρ. & 1 χωρ. ἐλασίου		
Κρεο Βρύση	30.000	30.000	4	6.000	800	2.000	1.000	500	500	97	-	100	" 8 χωρ. ἐλασίου		
Ροδάκιον	15.000	30.000	4	5.000	800	1.500	1.000	100	1.000	40	75	100	" 3 ἐλασίου		
Σιταρομάζου	20.000	20.000	5	6.000	800	6.000	1.000	200	500	30	20	80	" 5 " χωρ.		
Ἄσπιρος	200.000	80.000	24	40.000	8.000	1.000	8.000	4.000	20.000	85	124	100	" 2 " "		
Σύνολον	384.700	250.500	8.200	91.000	14.850	16.300	15.650	8.600	25.200	606	498				

β. Ἀγγαρεῖαι

Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς ἐπεβλήθη ὑποχρεωτικὴ σωματικὴ ἐργασία εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων διὰ τὰς διαφόρους ἀνάγκας τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, ὡς ἢ κατασκευὴ καὶ συντήρησις ἀεροδρομίων (Μάλεμε, Τυμπακίου,

Κουρφαλῶνα, Καστελλίου Πεδιάδος, Παλαιοκάστρου, Λιμένος Σητείας), ὀχυρωματικῶν ἔργων, νοσοκομείων, μνημείων τῶν πεσόντων ἀλεξιπτωτιστῶν, αἰ μεταφοραὶ, ἢ κοπή ξύλων κ.τ.λ. Ἡ ἀγγαρεία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀνοργάνωτος· οἱ Γερμανοὶ πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐκασταχοῦ ἀναγκῶν τῶν συνελάμβανον πολίτας ἀνά τὰς ὁδοὺς μέχρι συμπληρώσεως τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ. Ἀργότερον ἐκανονίσθη, πόσοι ἄνδρες, γέροντες καὶ νέοι ἀδιακρίτως, καὶ ἐνδεχομένως καὶ πόσοι γυναῖκες ἀπὸ κάθε πόλιν καὶ χωρίον ἐπρεπε νὰ προσέρχωνται καθ' ἐκάστην. Διότι καὶ γυναῖκες καὶ παιδιά ἠγγαρεύοντο διὰ τὰς μεταφοράς, τὸν καθαρισμὸν τῶν ὀβίδων, τὴν πλύσιν τῶν ἐνδυμάτων τῶν στρατιωτῶν, τὴν συντήρησιν τῶν γερμανικῶν νεκροταφείων κ.λπ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγαρευομένων ἐποίκιλε κατὰ τὰς ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ παρουσιαζομένας ἀνάγκας, πάντως ἦτο μέγας — κατ' ἀξιόπιστον μαρτυρίαν, μόνον εἰς τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Τυμπακίου εἰργάζοντο περί τοὺς 3.500 ἐργάται ἐπὶ δύο ἔτη — καὶ ἐταλαιπώρησε πολὺ τὸν πληθυσμὸν, ιδίως τὸν ἀγροτικόν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἀπέμενε καιρὸς νὰ καλλιεργήσῃ τὰ κτήματά του. Κατὰ μέσον ὄρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ γερμανοὶ ἠγγάρευον τοὺς ἡμίσεις ἐκ τῶν δυναμένων νὰ ἐργάζωνται ἐξ ἐκάστου χωρίου, ἂν καὶ δὲν ἐδίσταζον συχνά νὰ ἀπαιτοῦν καὶ περισσότερους, μάλιστα ἀπὸ τὰ ὄρεινά χωρία πού ἐφοβοῦντο, καὶ τῶν ὁποίων τοὺς ἄνδρας ἠθελον νὰ ἀπασχολοῦν αὐτοί. Εἰς τὰς πόλεις ἢ ἀγγαρεία ἦτο ἐλαφροτέρα, ἐπιτρεπομένης εἰς τοὺς ἀστούς τῆς δι' ἰδίας δαπάνης ἀντικαταστάσεώς των δι' ἄλλου προσώπου. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τῶν μεγάλων πόλεων ἀγγαρευομένων ἦτο δισαναλόγως μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν ἀνατιθεμένην ἐργασίαν· προφανῶς ὁ κύριος σκοπὸς τῶν Γερμανῶν ἦτο ἐδῶ, νὰ ἔχουν εἰς τὴν διάθεσίν των μέγαν ἀριθμὸν ἀστῶν ὁμηρῶν ἐν περιπτώσει σαμποτάζ ἢ ἄλλης ἀνωμαλίας.

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν καθ' ἐκάστην ἀγγαρευομένων ἀναφερόμεν ἐνδεικτικῶς ὅτι ἡ Γεωργικὴ Ὑπηρεσία, διὰ τὸν νομὸν Λασηθίου μόνον, ἀναβιβάζει αὐτοὺς εἰς 10.000, τὰ δὲ ἀπολεσθέντα ἡμερομίσθια, ὑπολογιζόμενα πρὸς 66 δραχ., ἀνέρχον-

ται εἰς 963.000.000 δρχ. ἐν συνόλῳ διὰ τὰ 4 ἔτη τῆς κατοχῆς.

Ἡ εἰς τοὺς οὕτω ἐργαζομένους παρεχομένη τροφή καὶ ἀποζημίωσις, ὅταν δέν ἦτο μηδέν, ἦτο ἐλαχίστη· μέ τὰ λεγόμενα «ἐπιτακτα ἡμερομίσθια» οἱ ἐργαζόμενοι δέν ἦτο δυνατὸν νά ἀγοράσουν τίποτε· ὅταν π.χ. ὁ ἄρτος ἐστοίχιζε 400 δρχ. κατ' ἄκάν, ἐδίδοτο ἡμερομίσθιον 100 δρχ. Τροφήν ἐπρεπε ὁ ἐργαζόμενος νά φέρη μεθ' ἑαυτοῦ, οἱ Γερμανοὶ τοῦ ἐδίδον μόνον 60 - 80 δρμ. ἄρτου ἡμερησίως, σπανίως δέ καμμίαν σοῦπαν ἀπό σκωληκόβρωτα φασόλια ἢ κάτι παρόμοιον.

«Θροφή καὶ ἀμοιβή μας ἦτο τό ξύλο, ἡ φυλακή καὶ ἡ νηστεία». Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις πού ἐδίδον κατὰ κανόνα εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν. Εἰς τὸν Γαλατᾶν Χανίων, ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νεκροταφείου των, οἱ Γερμανοὶ ἐφόρτωνον λίθους ἐπὶ γερόντων — μεταξύ ἄλλων καὶ τοῦ 65ετοῦς προέδρου τῆς κοινότητος, τοῦ διπλοῦν τραῦμα φέροντος 70ετοῦς Α. Κατάκη, τοῦ ἐπίσης τραυματίου Σταμ. Σταματάκη, 65 ἐτῶν καὶ ἄλλους τοὺς ὁποίους ἐπρεπε οὗτοι νά μεταφέρουν, ἀγρίως δερόμενοι καθ' ὁδόν. Εἰς τοὺς Λάκκους τῆς Κυδωνίας, γυναῖκες, παιδιὰ καὶ γέροντες ὑπεχρεοῦντο νά σηκώνουν ἐπὶ τῶν ὤμων των βαρῦτατα τρακτέρ μέχρις Ὀμαλοῦ βαδίζοντες ἐπὶ δυσβάτου ἐδάφους. Εἰς τὸν Γαλατᾶν, τὰ Κοντόπουλα καὶ ἄλλαχοῦ, συχνά ἔξευον εἰς τὰ κάρρα «γιά γοῦστο» ἄνδρας ἀντὶ ζῶων νά κουβαλοῦν πέτρας, τρόφιμα κ. ἄ. Ὅταν οἱ ἄνδρες δέν παρουσιάζοντο, ἠγγαρευόντο διὰ τῆς βίας αἱ γυναῖκες ἢ καὶ ἐφυλακίζοντο, ὅποτε οἱ ἄνδρες ἐξηναγκάζοντο νά παρουσιασθοῦν. Τὰς βαρυτέρας συνεπείας τῆς ἀρνήσεως τῶν Ἀνωγειανῶν νά ἐργασθοῦν — 500 ἡμερησίως! — θά τὰς ἴδωμεν κατωτέρω (σ. 63).

Καὶ τὰ φορτηγὰ ζῶα τῶν κατοίκων εἶχον ἐπιταχθῆ. Διὰ τὸν νομόν Λασηθίου μόνον ὑπολογίζονται ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας 300 ζῶα ἐργαζόμενα ἡμερησίως εἰς τοὺς Γερμανοὺς, ἦτοι σύνολον ἀπολεσθέντων ἡμερομισθίων (πρὸς 110 δρχ.) 48.180.000 δρχ.

γ. Φυλακίσεις, ἐκτελέσεις ὁμήρων, ἀποστολαί εἰς τὴν Γερμανίαν

*Κάθε Κρητικοῦ γενιά κ' ἡ κάθε μιά φαμίλια
ἔχει νά γράφει ἕνα χαρτί, πού νᾶχει φύλλα χίλια
μά πάλε ὅλα κί ἂν τὰ πεί καὶ ὅλα κί ἂν τὰ γράφει,
τῆς γενεᾶς του ἀστόρητα θά μείνουνε τὰ πάθη.
Σύγχρονος κρητικὴ μαντινάδα.*

Πόσοι ἐφυλακίσθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατὰ τό διάστημα τῆς κατοχῆς εἰς τὰς φυλακάς τῆς Ἁγίας παρά τὰ Χανιά, εἰς τό Ρέθυμνον, τό Ἡράκλειον καὶ ἄλλαχοῦ, δέν εἶναι εὐκόλον νά ἐξακριβωθῆ. Πάντως πρέπει νά ἦσαν πολλαὶ χιλιάδες. Μόνον αἱ φυλακαὶ τῆς Ἁγίας ἤλθεν ἐποχὴ καθ' ἣν εἶχον περί τὰς 2000 κρατουμένους. Ἀφορμαὶ συλλήψεως ἐδίδοτο πολλαὶ εἰς τοὺς Γερμανοὺς ἀπὸ τὸν ἐνεργητικῶς καὶ παθητικῶς ἀνθιστάμενον πληθυσμόν καὶ ὅσακις ὁμως δέν ἐδίδοτο τὰς ἐδημιουργοῦν οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοὶ ἐκ τοῦ μηδενός, μέ τὸν σκοπὸν νά ἔχουν πάντοτε πλήρεις τὰς φυλακάς ἀπὸ ὁμήρους, προχείρους πρὸς ἐκτελέσειν ἢ ἀποστολὴν εἰς τὴν Γερμανίαν. Οὕτω π.χ. συνέλαβον εἰς τὸν Γαλατᾶν Χανίων 13 νέους μέ τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐκεῖ ἐφανεύθη εἰς γερμανὸς φρουρός· τὴν ἐπομένην οἱ Γερμανοὶ ἐδήλωσαν, ὅτι ὁ φρουρός εἶχε πληγωθῆ μόνον, τὴν μεθεπομένην ὅτι εἶχεν ἀπλῶς πυροβοληθῆ! Πάντως οἱ συλληφθέντες ἐκρατήθησαν ἐπ' ἄρκετόν εἰς τὰς φυλακάς τῆς Ἁγίας, ζευόμενοι εἰς κάρρον καὶ μεταφέροντες λίθους. Εἰς τὰς 16/2/43 συνέλαβον καὶ ἐκράτησαν ἐπὶ 6μηνον φυλακισμένους 20 ἄνδρας τοῦ Φουρνέ μέ τὴν κατηγορίαν ὅτι τὸν Μαῖον τοῦ 41, κατὰ τὴν εἰσβολὴν, εἶχον πυροβολήσει ἀλεξιπτωτιστάς!

Ἡ διατροφή τῶν κρατουμένων ἦτο ἀθλία, ὀλίγος ζωμός ἀπὸ λαχανόφυλλα ἢ ἀγγούρια βρασμένα καὶ ὀλίγος ἄρτος· ἐνίοτε ὅταν ἡ φυλάκισις δέν ἦτο αὐστηρά, ἐπέτρεπον εἰς τοὺς οἰκείους ἀπαξ ἢ δὶς τῆς ἐβδομάδος νά προσκομίζουν τροφήν, τῆς ὁποίας μέρος μόνον ἐφθανεν εἰς τοὺς κρατουμένους. Οἱ κρατούμενοι ἐξερχόμενοι εἰς ἀγγαρεία ἠναγκάζοντο ὑπὸ τῆς πείνης νά τρώγουν ὠμά χόρτα καθ' ὁδόν ἢ νά ἐπιπίπτουν ἐπὶ τῶν ἀπορριμά-

των τῆς τροφῆς τῶν Γερμανῶν. Τό φοβερώτερον ὄλων ἦτο ἡ ἐπιβολή εἰς τοὺς ἐγκαθειρκτοὺς τῆς Ἁγίας νά τρώγουν κρέας θνησιμαίων χοίρων καί προβάτων, ἀλλοίμονον δέ εἰς ὅποιον ἤρνεϊτο νά φάγη! Μετά μίαν τοιούτου εἰδους σίτησιν προσεβλήθησαν οἱ ἐντός ἐνός θαλάμου κρατούμενοι ἀπό ὀξείας ἐντερικῆς διαταραχῆς. Καθὼς οὗτοι ἐκτύπων τὴν θύραν τοῦ κελλίου των, διά νά τοὺς ἐπιτραπῆ νά ἐξέλθουν εἰς τὸ ἀποχωρητήριον, εἰσηλθεν ὁ γερμανὸς λοχίας, ὁ ὁποῖος νομίζων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ στάσεως, χωρὶς νά ζητήσῃ νά μάθῃ τί συμβαίνει, ἐξετέλεσεν 7 ἐπὶ τόπου.

Ποῖα ἦσαν τὰ βασανιστήρια πού ὑπέφεραν οἱ φυλακισμένοι, δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νά τὸ φαντασθῆ μακραὶ ἀπομονώσεις ἐντός ἀπολύτως σκοτεινῶν δωματίων, νηστεία, ἐξαφνικαὶ ἀνακρίσεις ἐν καιρῷ νυκτός, ἀπειλαὶ καί σκηνοθεσίαι τυφεκισμοῦ, περίσφιγξις τῆς κεφαλῆς διά μαγγάνου, πυρῶμένος σίδηρος ἐπὶ τῶν γυμνῶν σαρκῶν κ.ἄ.π. Ἀναφερόμεθα μεταξύ ἄλλων εἰς τὰ ἐξῆς συγκεκριμένα γεγονότα:

Ὁ ἐκ Φουρνέ Νικ. Φραγκομιχελάκης καί 4 συγχωριανοὶ του, συλληφθέντες ἄνευ αἰτίας τὴν 24/11/44, ἤχθησαν εἰς τὰς φυλακὰς Ἁγίας. Καμμία ἀγγαρεία δέν τοὺς ἐπεβλήθη, καθ' ὅλον τὸν μῆνα ὅμως τῆς φυλακίσεώς των οἱ φύλακες τοὺς ὑπεχρέωναν νά ἐξέρχονται γυμνοὶ καθ' ἑκάστην δύο ὥρας προτοῦ ἐξημερώσῃ εἰς τὸν περίβολον τῆς φυλακῆς. Ἐκεῖ τοὺς περιέχονον μέ ψυχρὸν ὕδωρ καί ἀκολουθῶς τοὺς ὑπεχρέωνον νά εἰσέλθουν ἐντός βυτίου πλήρους ὕδατος, περιχέομενοι συγχρόνως καί ἀπὸ πάνω. Τό αὐτὸ ἐπανελαμβάνετο τὸ ἀπόγευμα τὸ ἑσπέρας ἐλαμβάνον «μία κουταλιά ζουμί» καί ὀλίγον ἄρτον. Τροφήν δέν ἐπετρέπετο νά λαμβάνουν ἐξωθεν.

Ὁ Γ. Κουρουπάκης ἀπὸ τὸ χ. Γουδέτσι, συλληφθεὶς ὡς ἐκδίδων παράνομον δελτίον καί ὡς κατάσκοπος τῶν Ἀγγλων, ὑπέστη τὸ μαρτύριον τῆς ἐμπήξεως βελονῶν ἐντός τῶν ὀνύχων του καί κατόπιν τῆς ἐκριζώσεώς των. Ἐπειδὴ καί πάλιν δέν ἐδέχετο νά μαρτυρήσῃ τοὺς συνεργάτας του, κατεδικάσθη εἰς θάνατον τὴν τελευταίαν στιγμὴν τοῦ ἐπροτάθη νά τοῦ δοθῆ χάρις

ὑπὸ τὸν ὄρον νά μαρτυρήσῃ ἀρνηθεὶς καί πάλιν, ἐβασανίσθη ἐπὶ 15 ἡμέρας ἀκόμη καί ἀκολουθῶς ἐξετελέσθη. Τό αὐτὸ μαρτύριον τῆς ἐκριζώσεως τῶν ὀνύχων ὑπέστη διά νά μαρτυρήσῃ ὁ ἐκ Ρεθύμνου Ἡγουμενάκης. Τὸν ἀπὸ τὴν κωμόπολιν Μοῖρες Μεσσαρᾶς καταγόμενον Κ. Γ. Ἀστρινάκη, διά νά μαρτυρήσῃ τοὺς ἀντάρτας, ἐκτύπων μέ σανίδα γεμάτην μέ καρφία. Ὁ Ἀστρινάκης ἀποπειραθεὶς ἐν τῇ ἀπογνώσει του νά δραπετεύσῃ, ἐτυφεκίσθη ἐπὶ τόπου.

Εἰς τὸν Ἀλικιανὸν συνελήφθη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς κατοχῆς ὁ Θεοχ. Σφιγγάκης καί ὠδηγήθη εἰς τὰ κρατητήρια τῆς Σούδας διά νά μαρτυρήσῃ ποῖοι συγχωριανοὶ του ἐπολέμησαν κατὰ τὴν εἰσβολήν, ὑπεχρεώθη νά πῆ τὰ οὔρα του, ἀκολουθῶς μέ δεμένα τὰ πόδια κατεκρημνίσθη ἀπὸ μίαν κλίμακαν, τέλος τὸν ἐκάρφωσαν εἰς τὰ χέρια καί εἰς τὰ πόδια. Μετά πολλὰς περιπετείαις κατάρθωσε νά δραπετεύσῃ, συλληφθεὶς ὅμως ἀργότερον ἐτυφεκίσθη τὴν 14/8/1944.

Εἰς τὰς 29/8/1944 ἐτυφεκίσθη μεταξύ ἄλλων ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Καλωδιανῶν Κ. Μαρκετάκης, ὅστις προηγουμένως εἶχε βασανισθῆ ἐγκλεισθεὶς ἐντός κιβωτίου ὀπισθεν αὐτοκινήτου καί περιαχθεὶς πρὸς παραδειγματισμὸν ἐπὶ ὥρας πολλάς, ἐπειδὴ εἶχεν ἐκδώσει ψευδῆ ταυτότητα τοῦ Κτιστάκη, ἐκτελεσθέντος καί αὐτοῦ ἐν Ἁγίᾳ.

Καί μέ τὴν ἐλαχίστην ἀπειθαρχίαν κρατουμένου τινός, ἐτιμωροῦντο ὅλοι οἱ ἐντός τοῦ αὐτοῦ θαλάμου φυλακισμένοι ἐστεροῦντο τῆς τροφῆς των, μετὰ δέ τὸ πέρας τῆς εἰς ὅλους τοὺς κρατουμένους ἐπιβεβλημένης ἐργασίας, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἄλλοι ἀνεπαύοντο, οἱ τοῦ τιμωρουμένου θαλάμου ὑπεχρεοῦντο ἐν ρυθμῷ νά ἐγείρουν ἀπὸ τῆς γῆς βαρεῖς λίθους καί πάλιν νά τοὺς ἀφήνουν νά λίπτουν, δερόμενοι ἀνηλεῶς ἐν τῷ μεταξύ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκτελεσθέντων εἰς τὰς φυλακὰς, εἴτε ἀμέσως κατηγορουμένων, εἴτε ὡς ὀμήρων διά σαμποτάζ ἄλλοῦ συμβάντα, θά παραμείνῃ ἄγνωστος, πρέπει ὅμως νά εἶναι τεράστιος. Μόνον εἰς τὴν Ἁγίαν — τὸ Χαϊδάρι τῆς Κρήτης — θά ὑπερβαίῃ τοὺς χιλίους, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τοὺς ὁμαδικούς καί μεμονωμένους τάφους, πού εἶδεν ἡ Ἐπιτροπὴ εἰς τὰ περίξ τοῦ περιβό-

λου τῶν φυλακῶν καί εἰς τὰ ὑψώματα τῆς ἐκεῖ πλησίον κειμένης τοποθεσίας Μάνδρα, ὅπου οἱ Γερμανοὶ προέβαινον εἰς τὰς ἐκτελέσεις, ὅταν ὁ περίξ τῶν φυλακῶν χώρος ἐγέμισεν ἀπὸ τάφους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος Σελίνου Κωνστ. Ν. Μπασιά, ὑπηρετοῦντος προτοῦ ἀνεβῆ εἰς τὰ βουνά εἰς τὰς φυλακὰς Ἁγιάς ὡς ἀρχιφύλακος, οἱ ἐκτελεσθέντες ἐν αὐταῖς ὑπερβαίνουν τοὺς 2000, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπεκεφαλίσθησαν διὰ πελέκεως ἢ ἀπέθανον ἐξ ἀσιτίας καὶ τῶν κακουχιῶν.

Περίξ τῶν φυλακῶν ὑπάρχει μεταξύ ἄλλων ἕνας τάφος, ὅπου κεῖνται 60 ὀμαδικῶς ἐκτελεσμένοι — εἶναι οἱ πρῶτοι πού ἐτυφεκίσθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν εἰσβολὴν —, ἄλλοι δὲ 6 μὲ 10 τυφεκισθέντες καθεὶς. Πόσοι ἄλλοι θ' ἀποκαλυφθοῦν ἀκόμη εἰς τὰ περίξ παραμένει ἀγνωστον, διότι οἱ γερμανοὶ κατ' ἀρχὰς ἐφρόντιζον εὐθύς μετὰ τὴν ταφήν νά ὀργώσουν καὶ νά ἰσοπεδώσουν ὅλον τὸν περίξ χώρον, ὥστε νά χάνεται κάθε ἶχνος τάφου. Εἰς δὲ τὴν Μάνδραν ἡ Ἐπιτροπὴ ἐβάδιζεν ἐπὶ 1/2 ὥραν ἐν μέσῳ τάφων ὀμαδικῶν καὶ μεμονωμένων, τῶν μὲν ἀναγνωρισθέντων εἰς ποίους νεκροὺς ἀνήκουν, τῶν δὲ τελείως ἀγνώστων. Ἐκεῖ εὐρίσκεται καὶ ὁ τάφος τοῦ πολιτευτοῦ Ρούσου Κουνδούρου ἐκ Λασηθίου, ἐκτελεσθέντος εἰς τὰς 16/9/44 μετ' ἄλλων 53. Κατὰ χώραν εὐρίσκεται καὶ ὁ περίφημος κορμός δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέδενον τοὺς ἐκεῖ ἐκτελουμένους καὶ ὅστις εἰς ὕψος 1.30 τοῦ μέτρου περίπου, ἐνθα ἡ καρδιά τῶν τυφεκιζομένων, ἔχει καταφαγωθῆ ἀπὸ τὰς σφαίρας.

Ἄγνωστος εἶναι μέχρι τῆς ὥρας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τῶν φυλακῶν εἰς Γερμανίαν μεταφερθέντων Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστοι ἐπέζησαν ἐνδεικτικῶς μόνον ἀναφέρομεν τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς: τὴν 10/2/44 ἀπεστάλησαν ἀπὸ τὸν νομόν Χανίων 223 ὄμηροι. Ἀπὸ τὸ χ. Μεσκλά οἱ εἰς Γερμανίαν ἀπουσιάζοντες ἀνέρχονται εἰς 38, ἀπὸ τὸ Φουρνέ 23, ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Κυδωνίας 31, ἀπὸ τοὺς Κάμπους 27, ἀπὸ τὴν Κοξαρέ Ἁγ. Βασιλείου 11, ἀπὸ τὰ χωριά Σαχτούρια, Λοχριά, Μαγαρικάρι καὶ Καμάρες 35. Ὁ ἐκ τῆς ὀμηρείας ἐπιστρέψας Ἐμμ. Παρασκάκης

βεβαιώνει τὸν θάνατον 17 ὀμηρῶν ἐκ Σελίνου, 21 ἐκ Λάκκων — μεταξύ αὐτῶν 5 ἐκ μιᾶς οἰκογενείας, τοῦ Κ. Σεργάκη, τῶν τριῶν υἱῶν του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του — 15 ἐκ Μεσκλῶν, 7 ἐκ Φουρνέ καὶ τινῶν ἄλλων ἐκ διαφόρων χωρίων. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ θάνατοι συνέβησαν εἰς ἕνα καὶ μόνον στρατόπεδον συγκεντρώσεως!

Ἰδιαιτέρως πρέπει νά ἐξαρθῆ ἡ προσωρινὴ σύλληψις ὡς ὀμηρῶν ἱερέων καὶ νέων γυναικῶν, ἐπιβιβαζομένων καθ' ὀμάδας ἐπὶ τῶν μετακινουμένων γερμανικῶν αὐτοκινήτων καὶ χρησιμευόντων ὡς προκάλυμμα κατὰ πάσης ἐπιθέσεως ἀνταρτῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐχρησιμοποιήθη εὐρύτατα καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ χωρία — π.χ. εἰς τὰ Ἐννέα Χωριά, τὸν Κακόπετρον, τὰ Φλώρια, τὰ Περιβόλια τοῦ νομοῦ Χανίων, εἰς τὸν Σταυρωμένον, τὴν Κοξαρέ, τὸν Γερακάρην, τὰ Περιβόλια τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, εἰς τὸ Ἡράκλειον, κ. ἄ. — καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς, μάλιστα ὅσον ὁ χρόνος παρήρχετο καὶ ἡ ἀνταρτικὴ κίνησις ἀπέδιδεν.

δ. Καταστροφή χωρίων καὶ ὀμαδικαὶ ἐκτελέσεις συνεπεῖα ἀνταρτικῆς δράσεως, σαμποτάζ κ.λπ.

«Κάθε γωνιά τῆς Κρήτης ἔχει τάφους»

Τὴν 1ην Ἰουνίου 1942 εἰς τὴν κωμόπολιν τῆς Μεσσαρᾶς **ΜΟΙΡΕΣ**, ἐπειδὴ εὐρέθῃ φονευμένος ὁ τηλεγραφοφύλαξ Δαμάσκος, ὄργανον τῶν Γερμανῶν, ἐξετελέσθησαν ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου 9 προύχοντες, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Ζαχαριουδάκης, ὁ διευθυντὴς τοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, ὁ διευθυντὴς τοῦ Δημοσίου Ταμείου καὶ ὁ συνταξιούχος διδάσκαλος Νικ. Παπαδάκης, ὅστις κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκτελέσεως ἐψάλλε τὸν Ἐθνικὸν μας Ὑμνον εἰπὼν: *σάραντα χρόνια τὸν διδάσκω στὰ Ἑλληνόπουλα, ἄς τὸν τραγουδήσω ἄλλη μία φορά!* — Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν αἱ οἰκίαι τῶν θυμάτων ἐπυρπολήθησαν, οἱ δὲ ἐγγύτεροι συγγενεῖς τῶν ἐξορίσθησαν εἰς τὸ χ. Βενεράτο, εἰς ἀπόστασιν 40 χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς κωμόπολεως.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν συνέλαβον 5 ἐκ τοῦ χωρίου ΠΛΩΡΑ

Καινούριου, ἐπειδὴ τὴν 30/5 εἶχεν εὐρεθῆ φονευμένος ὁ πρόεδρος τῆς κοιν. τοῦ χωρίου, Μαρκογιαννάκης, ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διορισθεῖς μεταξύ τῶν συλληφθέντων ἦσαν ὁ τέως πρόεδρος τῆς κοιν. Γ. Μελαμπιανάκης, ὁ γραμματεὺς τῆς Ἐ. Μπερκάκης καὶ ὁ δικηγόρος Ἄρ. Μετοχιανάκης. Τῶν συλληφθέντων αἱ οἰκίαι κατεσκάφησαν, ἀφοῦ πρῶτον ἐθραύσθησαν τὰ βαρέλια καὶ οἱ πίθοι τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου. Οἱ ἴδιοι ὠδηγήθησαν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐκεῖ ἐδέθησαν χωριστὰ ἐπὶ δένδρων, καὶ ἀφοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἠνοιχθῆ ὁ τάφος των ὑπὸ χωρικῶν πρὸς τοῦτο ἀγγαρευθέντων, ἐξετελέσθησαν. Ἐπειτα οἱ Γερμανοὶ ἐπιστρέψαντες εἰς τὸ χωρίον διέταξαν τὰς οἰκογενεῖας τῶν τυφεκισθέντων ν' ἀπομακρυνθοῦν πάραυτα εἰς ἀπόστασιν 30 χλμ., χωρὶς νὰ τοὺς ἐπιτραπῆ νὰ συμπαραλάβουν ἀπολύτως τίποτε.

Εἰς τὰς 3 Ἰουνίου 1942, ἐπειδὴ οἱ ἀντάρται ἐφόνευσαν 4 Κρητὰς συνεργαζομένους μετ' ὁ στρατὸν κατοχῆς, οἱ Γερμανοὶ προέβησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν 12 προκρίτων ἐν **ΗΡΑΚΛΕΙΩ**, μεταξύ ἄλλων τῶν τριῶν ἀδελφῶν Γεωργιάδη, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἦτο δήμαρχος τῆς πόλεως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας, τὴν 14ην Ἰουνίου, ἐπειδὴ ἑλληνο-ἀγγλικά σώματα κομμάντος ἔκαυσαν 25 ἀεροπλάνα εἰς τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Ἡρακλείου, ἐξετελέσθησαν ἐν Ἡρακλείῳ, εἰς θέσιν Ξεροπόταμος, 52 ὄμηροι κρατούμενοι καταγόμενοι ἐξ Ἡρακλείου καὶ διαφόρων χωρίων (Ἄγ. Βαρβάρας, Βιάννου κ.τ.λ.). Οἱ τυφεκισθέντες ἐτάφησαν ὑπὸ Ἡρακλειωτῶν πρὸς τοῦτο ἀγγαρευθέντων.

Τὸ θέρος τοῦ 1943 ἐξετελέσθησαν εἰς τὸ **ΚΑΣΤΕΛΛΙ** Πεδιάδος 30 ἄνδρες, ἐξ ὧν οἱ 15 Ἑβραῖοι ἐξ Ἡρακλείου, ἐξ ἀφορμῆς ἀποτυχόντος μᾶλλον σαμποτάζ εἰς τὰ Πεζά.

Κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου 1943, οἱ Γερμανοὶ ἐπολιόρκησαν τοὺς πρόποδες τῆς Ἰδης μετ' σκοπὸν νὰ ἐξοντώσουν τοὺς ἐκεῖ δρῶντας ἀντάρτας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 150 ἐκ τῶν νοτίως τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας κειμένων χωρίων Ζαρός, Βορίζια, Κουρούτες, Πλατάνια, Ζωνιανά, Πλάτανος κ.ἄ. καὶ συνέλαβον ἀρκετοὺς ὄμηρους. Οἱ ἀντάρται, διὰ νὰ μὴ δεινοπαθήσουν τὰ περὶ χωρία, ἀπέφυγον κατ' ἀρχὰς νὰ πολεμήσουν, ἀποχωροῦντες ὁμῶς ἐνέπεσαν εἰς κλοιὸν

καὶ ἐξηναγκάσθησαν νὰ δώσουν μάχην, 22 αὐτοὶ πρὸς 3.500 Γερμανοὺς τὴν ἐπομένην κατέφυγον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄρκαδίου. Τότε οἱ Γερμανοὶ κατέστρεψαν τὰ **ΒΟΡΙΖΙΑ** (28/8/43), χωρίον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη λεηλατηθῆ κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1942 τὰ γυναικόπαιδα διετάχθησαν νὰ φύγουν ἐντὸς 1,1/2 ὥρας, πρὶν ὁμῶς παρέλθῃ ἡ προθεσμία αὕτη, τὸ χωρίον ἐβomberδίσθη ἐξ ἀεροπλάνων, συμπληρωθείσης τῆς καταστροφῆς του διὰ τορπιλλῶν καὶ δυναμίτιδος. Τὸ σχολεῖον ἀνετινάχθη, ἡ ἐκκλησία ὑπέστη ζημίας, τὸ ὑδραγωγεῖον κατεστράφη. Ἡ περιοχὴ τοῦ χωρίου ἐκηρύχθη πολεμικὴ ζώνη, ἀπαγορευθείσης τῆς ἐπιστροφῆς τῶν κατοίκων. Τὸν Μάϊον τοῦ 1944, ὅτε οἱ Γερμανοὶ κατέστρεψαν τὰ χ. Καμάρες, Μαγαρικάρι, Σαχτούρια καὶ Λοχριά (ἴδε σ. 59-61), ἐλθόντες εἰς τὰ Βορίζια συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν. Τὸ χωρίον εἶναι καὶ σήμερον ἔρημον, ἐλαχίστων οἰκογενειῶν ἐπανελθουσῶν εἰς τὰ ἐρείπια· αἱ ἄλλαι εἶναι ἀκόμη διασκορπισμέναι εἰς τὰ ἄλλα χωρία.

Τὴν μεγαλυτέραν ὁμῶς καταστροφὴν ὑπέστη κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡ ἐπαρχία τῆς **ΒΙΑΝΝΟΥ** καὶ εἰς αἶμα καὶ εἰς καταστροφὰς χωρίων. Ἐπειδὴ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνταρτῶν καὶ τῶν Ἀγγλικῶν ἐν Κρήτῃ ὑπηρεσιῶν μετ' ἡ Αἴγυπτον ἐγένετο κυρίως ἐκ τῆς νοτίου παραλίας τῆς Κρήτης, οἱ Γερμανοὶ ἐνωρὶς εἶχον κηρύξει ὅλην τὴν κεντρικὴν νοτίαν λωρίδα, ἀπὸ Ἀγίας Γαλήνης μέχρι Μύρτου, ὡς νεκρὰν ζώνην, ἀπαγορεύσαντες εἰς τοὺς κατοίκους νὰ τὴν πλησιάζουν εἰς βάθος 3 χιλιομέτρων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ κάτοικοι ἐστερήθησαν τῶν εὐφορωτέρων κτημάτων των. Ἐν τῷ μεταξύ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Βιάννου 3 γερμανικοὶ λόχοι, οἵτινες ἤρχισαν νὰ βασανίζουν τοὺς κατοίκους διατρεφόμενοι εἰς βάρος των, διαρπάζοντες τὰ σκευὴ τῶν οἰκιῶν των καὶ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενά των, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτοὺς ἀγγαρεῖες κ.τ.λ. Ἡ ἀντίδρασις ἦτο φυσικὴ· οἱ ἄνδρες κατέφυγον εἰς τὰ βουνά, μετ' ἄμεσον ἐπακόλουθον οἱ Γερμανοὶ νὰ ἐντείνουν τὰς πιέσεις καὶ τὰς διώξεις ἐπὶ τῶν χωρίων τῆς Βιάννου.

Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1943 συνέλαβον ὡς ὄμηρους κόρας προ-

χόντων, 6 ἀπό τόν Βαχόν, 9 ἀπό τόν Ἀμιράν, 4 ἀπό τό Κεφαλοβρύσι, 2 ἀπό τόν Κρεββατᾶν, 10 ἀπό τόν Ἀγ. Βασίλειον κ.τ.λ. καί τās ἐνέκλεισαν ἐπί μῆνα εἰς τās φυλακάς τῆς Ἀγιᾶς, διά νά ἐξαναγκασθοῦν οἱ κάτοικοι νά παραδώσουν τά ὄπλα των.

Ἐπί τῆς Δίκτης ἔδρα κατά τό θέρος τοῦ 1943 τό ἀνταρτικόν σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κεντρ. Κρήτης Ἐμμ. Μπαντουβᾶ οὔτος λαβῶν διαταγὰς παρά τῶν Ἀγγλων νά προκαλέσῃ ἐπεισόδια ἐν Βιάννῳ, ὥστε νά ἀπασχοληθῇ ἐκεῖ γερμανικός στρατός, ἐφόνευσεν εἰς τό χ. Σύμη τῆς Βιάννου δύο γερμανούς στρατιώτας. Οἱ Γερμανοί ἔστειλαν τότε ἕναν λόχον εἰς τήν Σύμην, ὅστις ἐμπεσῶν εἰς ἐνέδραν τῶν ἀνταρτῶν ἐξῶθι τοῦ χωρίου εἰς τās 12/9/43 διελύθη ἀποδεκατισθεῖς, φονευθέντων 30 καί αἰχμαλωτισθέντων 12 ἀνδρῶν. Συγχρόνως οἱ ἀντάρται ἀπληλευθέρωσαν τοὺς 12 ὁμήρους — μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἐφημέριος τοῦ Κεφαλοβρυσίου Ματθ. Γιαλαδάκης — τοὺς ὁποίους οἱ Γερμανοί εἶχον συλλάβει ἐκ τῶν χ. Κεφαλοβρύσι καί Πεῦκος διά νά τοὺς ἐκτελέσουν ἐπί τοῦ τόπου, ὅπου εἶχον φονευθῇ οἱ δύο γερμανοί στρατιῶται. Τήν ἐπομένην ἡ γερμανική διοίκησις ἀπέστειλεν ἐξ Ἡρακλείου καί Ἱεραπέτρας ἰσχυρά τμήματα στρατοῦ, τά ὁποῖα ἐκύκλωσαν ὅλην τήν ἐπαρχία Βιάννου.

Ὅτι τήν ἤτταν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τήν Σύμην θά τήν ἐπλήρωναν, τό ἐγνώριζον τά περίξ χωρία, πόσον ὁμως θά ἦτο τό τίμημα, δέν ἦτο δυνατόν νά τό φαντασθοῦν. Πάντως οἱ ἄνδρες ὅλοι ἀπεμακρύνθησαν ἀπό τῶν χωρίων ἀμέσως μετὰ τήν μάχην τῆς Σύμης. Οἱ Γερμανοί ὁμως ἐφήρμοσαν τήν συνηθισμένη πολιτικήν των. Ἐλθόντες τήν 13ην Σεπτεμβρίου εἰς τό χ. Ἀγ. Βασίλειος ἐφέρθησαν μετὰ μεγάλης ἠπιότητος, βεβαιούντες τās γυναῖκας ὅτι δέν θεωροῦν τοὺς χωρικούς ὑπευθύνους δι' ὅσα οἱ ἀντάρται κάμνουν, καί ὅτι δέν ἔχουν νά πάθουν τίποτε, ἀρκεῖ νά τοὺς φιλοξενήσουν, ὅπερ καί ἐγένετο. Ἐπίσης προεκήρυξαν ὅτι ὅσοι εὔρεθοῦν εἰς τās οἰκίας των δέν πρόκειται νά ὑποστοῦν καμμίαν τιμωρίαν, ἂν ὁμως ἀπουσίαζον, θά ἐτιμωροῦντο αἱ γυναῖκες καί τά τέκνα των, καί αἱ οἰκίαι των θά ἐκαίοντο, ἐνῶ οἱ ἴδιοι θά ἐδιώκοντο ὡς ἀντάρται. Τά περίξ χωρία εἰδοποιηθέντα ἀμέσως ἀ-

νεθάρρησαν καί ἀπεφάσισαν νά περιποιηθοῦν καί αὐτά τοὺς γερμανοὺς ἐρχομένους. Πολλοί ἀπό τοὺς ἄνδρας πού εἶχον ἀπομακρυνθῇ, ἐλείσθησαν ὑπό τῶν γυναικῶν των καί ἐπανῆλθον. Τήν ἐπομένην, 14/9, ἑορτήν τῆς Ἀνυψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἐπέπρωτο νά συντελεσθῇ μία ἀπό τās φοβερωτέρας καταστροφάς πού εἶδεν ἡ Κρήτη καθ' ὅλην τήν περίοδον τῆς κατοχῆς· οἱ Γερμανοί εἰσέβαλον εἰς τά χωρία τῆς Βιάννου, Ἀμιράς, Βαχός, Κεφαλοβρύσι, Κρεββατᾶς, Ἀγ. Βασίλειος, Πεῦκος, Κάτω Σύμη, Γδόχια, Μύρτος, Μουρνιές, Ρίζα, Μάλλες κ.τ.λ. φονεύοντες μεμονωμένως μὲν ὅσους συνήντων καθ' ὁδόν — ἄνδρας, γυναῖκας καί παιδιά — ἐντός δέ τῶν χωρίων συγκεντρούντες τοὺς ἄνδρας ὅλους καί ἐκτελοῦντες αὐτοὺς ὁμαδικῶς.

Καθὼς οἱ Γερμανοί εἰσῆρχοντο εἰς τόν **AMIPAN**, οἱ κάτοικοι, κατά σύστασιν τοῦ Δημάρχου, τοὺς ὑπεδέχθησαν εἰς τήν εἴσοδον τοῦ χωρίου κρατοῦντες οἶνον, ρακὴν καί ἐδέσματα. Ἐκεῖνοι, ἔχοντες κυκλώσει ἐν τῷ μεταξύ ὅλην τήν περιοχὴν, συνέλαβον τοὺς ἄνδρας ὅλους — περί τοὺς 100 — τοὺς ὁποίους ἀνευ διαδικασίας ἐξετέλεσαν μέχρις ἐνός ὀλίγον κατωτέρω τῆς δημοσίας ὁδοῦ. Ἡ κατά τμήματα ἐκτέλεσις αὐτῶν διήρκεσεν ἀπό τῆς 10ης πρωΐνης μέχρι τῆς 4ης ἀπογευματινῆς. Ἐν τῷ μεταξύ ἐφόνευσεν καί ὅσους γέροντας καί ἀναπήρους εὑρισκόν ἐντός τῶν οἰκιῶν, μὴ δυναμένους νά κινηθοῦν. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν τόν παράλυτον 80ντούτην Δημ. Μαθιουδάκην, φονευθέντα ἐπί τῆς κλίνης του· τόν ἐπίσης ὑπέργηρον Ἐμμ. Γρισμπολάκην, ἐκ γενετῆς παράλυτον. Διά λόγῃς ἐφονεύθη ἐντός τῆς οἰκίας του καί ὁ 20ετής Ματθαῖος Συγκελλάκης. Ἐξ ἄλλου ἱκανοὶ ἐφονεύθησαν ἐντός τῶν κτημάτων των ἢ καί καθ' ὁδόν. Ἐκ τῶν ὁμαδικῶς ἐκτελεσθέντων διεσώθησαν 6, ἐξ ὧν 3 ἀπέθανον μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐκ τῶν τραυμάτων των.

Τό χωρίον ἀριθμεῖ ἐν συνόλῳ 117 νεκροὺς κατά τήν ἡμέραν ἐκείνην. Μόνον μιά οἰκογένεια, Βερυκοκάκη ὀνόματι, πενθεῖ 17 μέλη τῆς, ἡ οἰκογένεια Ραπτᾶκη 12 συγγενεῖς ἐξ αἵματος (ἀδελφοὺς, θεῖους καί πρωτοξαδέλφους) καί 10 γαμβροὺς, ἡ οἰκογένεια Ἡλιάκη 10 ἀδελφοὺς καί ἐξαδέλφους. Ἐκ τῆς οἰκογενείας

Συγκελλάκη ἐφονεύθη ὁ πατήρ Νικόλαος καί οἱ 4 υἱοί του, Ἀριστομένης, Παῦλος, Ἰωάννης καί Ματθαῖος. Ἡ Αἰκ. Μικρογιαννάκη ἔχασε τόν σύζυγόν της Γεώργιον, τόν πατέρα της Ν. Χαλκιαδάκη, τόν ἀδελφόν της Γεώργιον, τόν πενθερόν της Ἐμμανουήλ καί τόν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην. Ὁ Ματθ. Χριστάκης ἢ Σύλλας ἐξετελέσθη συγχρόνως μετά τῶν δύο υἱῶν του καί τῶν 4 γαμβρῶν του Μ. Βαρδιατζάκη, Ν. Κονδυλάκη, Μ. Σαμπροβαλάκη, καί Σ. Κουσουλάκη ἔξ αὐτῶν ἐσώθησαν προσποιηθέντες τόν νεκρόν οἱ δύο υἱοί καί ὁ πρῶτος ἐκ τῶν γαμβρῶν, ἀνάπηρος τώρα. Ἐπίσης ἐφονεύθησαν 3 ἄλλοι ἀδελφοί συγχρόνως, Ματθαῖος, Γεώργιος καί Μύρων Βασιλακάκης, καί ὁ Γ. Ἀναστασάκης μετά τοῦ υἱοῦ του καί τῶν 2 γαμβρῶν του.

Ἐκ τῶν ἐκτελεστῶν ἄλλοι μὲν ἀπεχώρησαν εἰς τόν Κρεββατῆν καί ἄλλοι ἔμειναν εἰς τόν Ἀμιράν, ἐγκατασταθέντες δέ εἰς μίαν εὐλήν ὀλίγον ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς ἐκτελέσεως ἤρχισαν νά τρώγουν καί νά διασκεδάζουν περιπαίζοντες καί τὰς ὀλοφυρομένας γυναῖκας καί μιμούμενοι τὰς κραυγὰς τῆς ἀελπισίας τῶν «Παναγιά μου, Παναγιά μου!». Ὅταν ἀργότερα ἀπεχώρησαν καί αὐτοί, αἱ γυναῖκες ἐτόλμησαν νά πλησιάσουν εἰς τόν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Τά πρόσωπα τῶν νεκρῶν ἦσαν παραμορφωμένα, διότι οἱ Γερμανοὶ ἐσκόπευον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἐκ τοῦ πλησίον καί δι' αὐτό ἡ ἀναγνώρισις ἐγένετο συχνά ἐκ τῶν ἐνδυμάτων μόνον. «*Τά μυαλά τοῦ πατέρα μου καί τοῦ ἀδελφοῦ μου ἦσαν χυμένα χάμω*» μᾶς εἶπε μιά γυναῖκα. Μία ἄλλη: «*τό γυιό μου γουλιὰ γουλιὰ τόν ἐπαιρνα καί τόν ἔβανα στό σακκί, καί πῆγα καί τόν ἔθαψα*». Καί ἡ ταφή τῶν ἀπέβη δυσχερестаτή, διότι οἱ μὲν ἐλάχιστοι ὑπολειφθέντες ἄνδρες τοῦ χωρίου ἐξηκολούθουν νά παραμένουν στά ὄρη, τό δέ νεκροταφεῖον ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 20' ἐπὶ ὑψώματος. Δι' αὐτό τινές ἐκ τῶν ἐκτελεσθέντων παρέμειναν ἀταφοί καί κατεσπαράχθησαν ὑπὸ τῶν κυνῶν (ὡς ὁ Ν. Χριστάκης καί ὁ Ἐμμ. Κονσολάκης). Ὁμοίαν τύχην ἔσχον καί ὄσοι ἐτάφησαν ἐπὶ τόπου, περί τούς 40, ἐπειδὴ ἡ γῆ ἐκεῖ ἦτο πολύ σκληρά καί ἡ ταφή ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐγένεν ἐπιπόλαια. Ἐπὶ μακρόν χρονικόν διάστημα αἱ γυναῖκες

μετέφερον χῶμα ἐκ τῶν πέριξ διὰ νά συμπληρώσουν τήν ταφήν τῶν οἰκειῶν τῶν καί τήν πρωΐαν εὑρισκόν τῆδε κακεῖσε διεσπαραγμένα τά μέλη αὐτῶν ἀπὸ τούς σκύλους, οἱ ὅποιοι κατά τήν νύκτα ἀνέσκαπτον τούς προχείρους τάφους. Τό αὐτό συνέβη καί εἰς τούς εἰς τά πέριξ κτήματα τυφεκισθέντας, ὡς καί εἰς τούς ἐντός τῶν οἰκιῶν τῶν ἐκτελεσθέντας ὡς τῶν Ἀριστ. Συγκελλάκης, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος ἀπουσίαζεν, εὐρέθη σπαραγμένος ὑπὸ κυνῶν καί χοίρων, ὁμοίως ὁ Ματθαῖος Μαντουβάκης καί ὁ Μαρκ. Ραπτάκης.

Τό χωρίον δέν ἐλεηλατήθη κατά τήν ἡμέραν ἐκείνην, οὔτε κατεστράφη ὡς τά ἄλλα (ἴδε κατ. σ. 53), οἱ Γερμανοὶ ὁμως ἐφρόντισαν νά ἐπανορθώσουν ἐκ τῶν ὑστέρων τήν παράλειψιν αὐτήν κατ' Ἰούνιον τοῦ 1944 τάγμα ἐκ 500 ἀνδρῶν ἐγκατεστάθη εἰς μικράν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χωρίου καταληστεύσαν αὐτό καί ὄλα τά πέριξ. Ἀκόμη καί τό γάλα ὑπεχρέωνον τὰς χήρας νά τό στεροῦν ἀπὸ τά ὄρφανά τῶν καί νά τό δίδουν εἰς αὐτούς. Ἀπεγύμνωσαν τὰς οἰκίας καί ἀπὸ τά ἐπιπλά τῶν (τραπέζια, καθίσματα κ.τ.λ.) ἐκδίδοντες ἀποδείξεις παραλαβῆς, καί βεβαιῶντες ὅτι θά τά ἐπιστρέψουν. Φυσικά, φεύγοντες τά παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν.

Ἡ Ἐπιτροπή δέν θά λησμονήσῃ ποτέ τό σπαρακτικόν θέαμα πού ἀντίκρυσεν καθὼς ἔφθανεν εἰς τόν Ἀμιράν, διὰ νά διαπιστώσῃ τά ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκτελέσεως εὐρε συγκεντρωμένας περί τὰς 300 γυναῖκας μελανηφορούσας μετὰ τῶν τέκνων τῶν, θρηνούσας, κοπτομένας καί μυρολογούσας. Τήν ἐπομένην πρωΐαν ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκτελέσεως ἐτελέσθη ἐπιμνημόσυνος δέησις, τήν σπαρακτικότητα τῆς ὁποίας ἀμυδρῶς μόνον δύνανται νά ἀποδώσουν αἱ ληφθεῖσαι φωτογραφίαι.

Τήν αὐτήν ἡμέραν τῆς 14/9/1943, δι' ἄλλων ἀποσπασμάτων τῶν, οἱ Γερμανοὶ προέβησαν καί εἰς τά ἄλλα χωρία τῆς ἐπαρχίας Βιάννου εἰς τήν ἐκτέλεσιν ὄσων ἀνδρῶν ἀνεκάλυψαν ἐντός αὐτῶν καί εἰς τά πέριξ. Ἄν τά θύματα εἰς αὐτά εἶναι ὀλιγώτερα ἀπὸ τά τοῦ Ἀμιρά, τοῦτο ὀφείλεται ἐν μέρει μὲν εἰς τό ὅτι τά χωρία αὐτά ἦσαν μικρότερα, ἐν μέρει δέ εἰς τό ὅτι οἱ κάτοικοι,

εἰδοποιηθέντες ἐν τῷ μεταξύ περί τῶν ἐν Ἀμιρᾷ συμβάντων, ἐσπευσαν νά φύγουν ἐκ τῶν χωρίων τῶν.

Οὕτως εἰς τό χωρίον ΒΑΧΟΣ ἐξετέλεσαν ὄλους τοὺς συλληφθέντας ἄνδρας, ἐκ τῶν γεροντωτέρων, 23 ἐν ὄλῳ, ἐξ ὧν 3 ἐπέζησαν εἰς τοὺς φονευθέντας συγκαταλέγεται ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Ἡρ. Πνευματικάκης. Οὗτος παρακληθεὶς προηγουμένως, ὑπό τινων κατοίκων δειλιασάντων, νά ὑπογράψῃ ἔγγραφον ἀποδοκίμασίας τῶν ἀνταρτῶν πρὸς ἐξευμενισμόν τῶν Γερμανῶν, ἠρνήθη. «Ἐγὼ τὴν ὑπογραφήν μου δὲν τὴν ἀτιμάζω» εἶπεν. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ὅπως μαρτυροῦν οἱ τρεῖς διασωθέντες, ἐπέδειξεν ἀξιοθαύμαστον θάρρος ἠσπάσθη τοὺς μελλοθανάτους, λέγων: «ἔτσι, παιδιά, ἀποχτιέται ἡ λευτεριά.» Αἱ οἰκίαι τοῦ χωρίου ἐληλατήθησαν, ἀλλὰ δὲν κατεστράφησαν.

ΚΕΦΟΛΟΒΡΥΣΙ. Καὶ ἐδῶ οἱ κάτοικοι ματαίως εἶχον ἀποπειραθῆ νά μαλάξουν τὴν μανίαν τῶν Γερμανῶν προὔπαντήσαντες αὐτοὺς μὲ τὸν πρόεδρον τῆς κοινότητος ἐπὶ κεφαλῆς, προσκομίζοντες ρακὴν καὶ ἐδέσματα. Οἱ Γερμανοὶ συνέλαβον ὄλους τοὺς ἄνδρας τοὺς εὐρεθέντας ἐκεῖ καί, ἀφοῦ ἐξεδίωξαν τὰ γυναικόπαιδα, τοὺς ἐτυφέκισαν παρά τό σχολεῖον, 33 ἐν ὄλῳ, ἐξ ὧν ἐπέζησαν 3. Ἐπίσης ἐφόνευσαν διὰ ξιφολόγητος τὸν ὑπέργηρον Ἐμ. Γ. Κοντάκη ἐπὶ τῆς κλίνης του. Ὁ ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος τοῦ χωρίου Μ. Γιαλαδάκης ἀπώλεσε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὸν ἀδελφόν του, τὸν υἱόν του, τὸν γαμβρόν του, καὶ τὸν ἀνδράδελφόν του. Οἱ Γερμανοὶ, λεηλατήσαντες τό χωρίον, ἀπῆλθον.

Εἰς τὸν ΚΡΕΒΒΑΤΑΝ ἐφόνευσαν 21. Ἐκ τούτων τοὺς μὲν ἀκμαίους ὁμαδικῶς, τοὺς δὲ γέροντας καὶ ἀσθενεῖς ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τῶν καὶ δύο εἰς τὰ περίξ τοῦ χωρίου. Μεταξὺ τῶν ἐκτελεσθέντων ἦτο καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ Βαχοῦ Λεωνίδας Πνευματικάκης, εὐρισκόμενος εἰς Κρεββατᾶν καὶ λειτουργῶν ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ὁ ἱερεὺς παρουσιάσθη ἐνώπιον τῶν Γερμανῶν ὑψὸν τὸν Σταυρόν καὶ ἐξορκίζων αὐτοὺς νά λυπηθοῦν τοὺς κατοίκους. Εἰς ἀπάντησιν οἱ Γερμανοὶ ἐπυροβόλησαν ἐναντίον του, ἐνῶ δὲ ἐκεῖνος πληγωμένος ἐσύρετο διὰ νά καταφύγῃ εἰς τινὰ οἰκίαν ἔρριψαν ἐκ νέου ἐναντίον του καὶ τὸν ἀποτελείωσαν. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν συνε-

ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΝΤΕΣ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩ ΚΑΙ ΕΙΣ ΒΕΣΙΝ "ΞΕΡΟΠΟΤΑΜΟΣ"		
ΤΗΝ 3 ^Η ΙΟΥΝΙΟΥ 1942		
ΜΗΝΑΣ Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΤΙΤΟΣ Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΔΗΜ. Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. Ν. Γ. ΣΕΜΕΡΤΣΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. Ν. Γ. ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Σ. ΣΗΦΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Μ. ΑΝΘΩΣΙΑΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΜΕΝ. Κ. ΠΑΤΕΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΜΙΧ. Γ. ΓΚΟΛΕΜΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΣΑΣ. Γ. ΣΑΜΑΡΙΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΧΑΡ. ΑΒΕ. Ι. ΑΒΕ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΣΥΝ. ΚΑΧΑΛΙ ΛΕΩΝ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΤΗΝ 10 ^Η ΙΟΥΝΙΟΥ 1942		
ΑΝΤΩΝ Ν. ΚΑΣΤΡΩΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. ΧΑΡ. ΚΑΤΕΚΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. ΕΜ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΣΑΝ. Γ. ΜΥΝΤΟΥΒΑΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. Ν. Γ. ΚΟΝΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΚΩ. Κ. ΚΑΡΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. ΑΒ. ΣΚΟΥΛΑΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Γ. ΣΟΥΡΤΣΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. ΕΥ. ΣΤ. ΜΕΛΛΗΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. ΝΑΥΡ. ΒΟΥΛΑΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΑΝΤΩΝ. Κ. ΓΕΚΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΚΩ. Σ. ΜΕΡΜΟΥΛΟΥ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΚΩ. Σ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΠΑΝ. Γ. ΖΑΧ. ΣΗΦΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Π. ΣΗΦΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΕΥΑΓ. Γ. ΣΗΦΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. Ν. ΑΝΘΩΣΙΑΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΔΗΜ. Γ. ΑΝΘΩΣΙΑΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΠΑΤΕΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΔΗΜ. Κ. ΠΑΤΕΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΕΜΜ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΣΑΧΑΡ. Κ. ΚΑΡΒΟΥΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΚΩΝΣΤ. ΑΒ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΝΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. Χ. ΣΑΜΑΡΙΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΧΑΡΑΛ. Γ. ΣΑΜΑΡΙΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Γ. ΣΑΜΑΡΙΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΕΜΜ. Ι. ΚΟΥΤΕΝΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Ι. ΚΟΥΤΕΝΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΚ. ΚΟΥΤΕΝΤΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΕΜΜ. Β. ΜΑΥΡΟΥΧΤΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. ΕΜΜ. ΜΑΥΡΟΥΧΤΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΑΝΤΩΝ. ΣΤΑΜ. ΒΑΡΟΥΧΑΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. ΑΝΤ. ΜΕΤΣΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΧΑΡΑΛ. Ν. ΠΕΤΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. ΚΑΡ. ΠΕΤΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΜΥΡΩΝ. ΕΜΜ. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΕΡΩΝ. Ι. ΚΟΝΤΑΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΚΩΝΣΤ. Γ. ΠΑΠΑΧΑΤΣΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΑΝΤΩΝ. Σ. ΠΕΡΚΑΤΣΟΥΝΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. Ν. ΚΟΥΡΟΥΚΕΛΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΑΝΔΡ. Γ. ΤΣΩΠΑΠΑΔΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΠΑΝΑΓ. Κ. ΦΥΣΣΟΥΛΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΝΙΚ. Ι. ΜΑΟΥ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΓΕΩΡΓ. ΣΠ. ΜΕΤΑΣΑΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΔΗΜ. Γ. ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΣΠΥΡ. Σ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΙΩ. ΕΜΜ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942
ΕΜΜ. Γ. ΝΙΣΑΔΗΣ	ΚΑΡΑΛΙ	1942

Τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου.

Ἡ ἐπιγραφή πού ἐστήσαν οἱ Γερμανοὶ μετὰ τὴν καταστροφή.

Λίγα λεπτά πρὶν τὴν ἐκτέλεσή τους.

Λίγα λεπτά πριν την εκτέλεσή τους.

Ο γέροντας Χριστάκης, που διασώθηκε ως έκ θαύματος από την ομαδική εκτέλεση των κατοίκων του χωριού Κρεββατάς.

Κατεστραμμένη από τους Γερμανούς εκκλησία.

Στόν τάφο τού έκτελεσμένου.

Ἡ μνήμη τῶν φρικαλεοτήτων φέρνει ἀκόμα πόνο....

κεντρώθησαν εἰς τόν Κρεββατᾶν καί τὰ ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα Βαχοῦ, Ἀμιρῶν καί Κεφαλοβρύσου καί ὑπό τοὺς ἤχους φωνογράφου ἤρχισαν νά διασκεδάζουν ἐπὶ τοῦ δώματος τοῦ Γ. Ζωάκη καί ἔπειτα μεθυσμένοι κατελθόντες ἐχόρευαν ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν ἐκτελεσθέντων φωνάζοντες «Χάϊλ Χίτλερ» καί «Ζήτω ἡ Γερμανία» (ἐλληνιστί).

Οὐδέ τοῦ **ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ** ἐφείσθησαν παρ' ὅλας τὰς κατά τήν προηγουμένην ἡμέραν δοθείσας ὑποσχέσεις (ἴδε σ. 44) οὕτω τὸ ἀπόγευμα τῆς 14/9 ἐξετελέσθησαν 31 ἐν ὄλῳ ἄνδρες (ἐξ ὧν τοὺς 24 ὁμαδικῶς) μεταξύ ἄλλων τόν 65ντούτη ἀπόστρατον μοίραρχον Γ. Βασιλικάκη ἐπὶ τῆς κλίνης του διὰ πελέκεως καί τόν 17ετῆ Στυλ. Μπαρμπαγαδάκη μέ ξιφολόγην τοῦ Ἀποστ. Βαρδάκη, ἐπιτεθέντος κατ' αὐτῶν καθ' ἣν ὥραν ἐπρόκειτο νά τόν τυφεκίσουν, ἦνοιξαν διὰ ξιφολόγης τὸ σῶμα ἀπὸ λαιμοῦ μέχρι κοιλίας. Ὁ Ἐμμ. Συμβουλάκης, συλληφθεὶς καθ' ἣν στιγμὴν ἐζήτη νά διαφύγη κρατῶν τήν τριετῆν θυγατέρα του εἰς τὰς ἀγκάλας, περιελήφθη εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἐκτέλεσιν, ὑποχρεωθεὶς νά κρατῆ τὸ τέκνον του. Διαφυγῶν τὰς σφαίρας ἔπεσε κατὰ γῆς προσποιηθεὶς τόν νεκρόν· ἐπειδὴ ὁμως τὸ νήπιον ἔκλαιε, ἕνας γερμανὸς στρατιώτης τὸ ἐπυροβόλησεν ἐκ τοῦ πλησίον καί τὸ ἐφόνευσεν. Ὁ δυστυχὴς πατὴρ ἔμεινεν ἐπὶ ὥρας ἀκίνητος, μέ τὰ αἵματα καί τόν διεσκορπισμένον μυελόν τοῦ τέκνου του ἐπὶ τοῦ προσώπου του, μέχρις ὅτου οἱ γερμανοί, ἀφοῦ ἔφαγαν καί διεσκέδασαν, ἀπεχώρησαν. Εἰς τοὺς ἐκτελεσθέντας ἀνήκει καί ὁ ἐκ Κερκύρας καθηγητῆς Εὐστάθ. Μάστορας.

Μεταξὺ τοῦ γερμανικοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος ἦτο καί εἰς στρατιώτης ἰδιαιτέρον μῖσος κατὰ τοῦ χωρίου τρέφων. Οὗτος κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1943, ἐν ὥρα μέθης, εὐρών ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ μίαν γυναῖκα καθ' ὁδόν, ἐπεχείρησε νά τὴν κακοποιήσῃ· ἐκείνη κατέφυγεν εἰς τινὰ οἰκίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ Γερμανὸς εἰσελθὼν ἐφόνευσεν τὸν ἐκεῖ εὐρισκόμενον καί κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν τρώγοντα Σακ. Μονοκάνδηλον ἐκ Καλύμνου, ἐπειδὴ δέ ἡ καταδιωκομένη γυναῖκα εἶχε δραπετεύσει, εἰσελθὼν εἰς ἄλλην οἰκίαν, ἐξεδίωξεν τὸν ἰδιοκτήτην καί ἐβίασε τὴν σύ-

ζυγόν του Δοξανίαν Βαρδάκη, τέλος ἐξελθών εἰς τὰς ὁδοὺς ἤρ-
χισε νά πυροβολῇ. Οἱ κάτοικοι δέν ἐτόλμησαν νά τόν συλλά-
βουν, περιορισθέντες νά τόν καταγγείλουν εἰς τὰς προϊσταμέ-
νας του ἀρχάς. Ὁ στρατιώτης ἐδικάσθη εἰς τὴν Βιάννον καί κα-
τεδικάσθη εἰς 5ετῆ φυλάκισιν μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου (!) καί
εἰς στέρησιν τῆς ἀναλογούσης εἰς αὐτόν μερίδος σιγαρέττων ἐπὶ
6 μῆνας. Αὐτός λοιπόν ὁ στρατιώτης ἐλθών τώρα ὡς μέλος τοῦ
ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος ἐφρόντισε νά ἐκδικηθῇ ὅλους ὁ-
σους τόν εἶχον καταγγείλει, μ. ἄ. τόν πρόεδρον τῆς κοινότητος
Ἄγγ. Χατζάκη.

ΠΕΥΚΟΣ. Οἱ Γερμανοὶ ὀδεύοντες πρὸς τὴν Σύμην τὴν 12/9 καί
διερχόμενοι ἐκ τοῦ χωρίου Πεύκος ἐδήωσαν αὐτὸ καί ἐφόνευ-
σαν 5 ἄνδρας, τὴν δὲ 14ην ἐξετέλεσαν ἐντὸς αὐτοῦ καί εἰς τὰ
πέριξ 14, ἐπειτα ἔθεσαν πῦρ καί τὸ ἔκαυσαν, καταστρέψαντες
καί τὰς πέριξ ἀγροικίας. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν συγκαταλέγον-
ται ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Χαρ. Τσαγκαράκης, ὁ διδάσκα-
λος Ἄριστ. Μηλιαράκης, ἀνευρεθεὶς μετὰ ἀποκομμένην τὴν κε-
φαλὴν, καί οἱ Γεώργ. Προεστάκης, Ἐμμ. Σωμαράκης καί Νικ.
Σωμαράκης φονευθέντες μετὰ ξιφολόγχην. Τὸ χωρίον ἀριθμοῦν
πρὸ τοῦ πολέμου 563 κατοίκους, ἀριθμεῖ τώρα μόνον 485. Ἐκ
τῶν 78 ἐκλιπόντων, ὅσοι δέν ἐτυφεκίσθησαν, ἀπέθανον ἐκ τῶν
κακουχιῶν.

ΚΑΤΩ ΣΥΜΗ. Τὴν 14/9 ἐξετελέσθησαν 23, ἐξ ὧν μία γυναῖκα,
ἡ Μαρία Ν. Πανακάκη, 85 ἐτῶν, καεῖσα ἐντὸς τῆς οἰκίας τῆς
(καί ὁ συζυγὸς τῆς ἐτυφεκίσθη). — Οἱ ἀνωτέρω ἐκτελεσθέντες
συνελήφθησαν εἰς τὰ πέριξ, διότι τὸ χωρίον ἦτο ἔρημον, πλὴν
τῆς ἀναφερθείσης Πανακάκη καί ἐνός 80ετοῦς παραλύτου, τοῦ
Στυλ. Ἐμμ. Μυλωνάκη, μὴ δυναμένου ν' ἀπομακρυνθῇ καί ἐ-
κτελεσθέντος ἐντὸς τῆς οἰκίας του.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν πε-
ρὶ τοὺς 10 ἐκ τῶν χ. Ἄνω Βιάννος, Συκολόγος καί Καλάμι, εὐ-
ρεθέντες καθ' ὁδόν' εἰς αὐτοὺς ἀνήκει καί μία γυναῖκα, ἡ κω-
φάλαλος 65ντουτις Ἀπραξία Ἀθουσάκη.

Τὰ ἀνατολικώτερον κείμενα χωρία τῆς Βιάννου, τὰ εἰς τὸν νο-

μόν Λασηθίου (ἐπαρχ. Ἱεραπέτρας) ὑπαγόμενα, ἐπλήρωσαν τὴν
ἐπομένην ἡμέραν (15/9). Οὕτω οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν:

Εἰς τὰ ΓΔΟΧΙΑ 37 ἐν ὄλῳ. Τὸ σύστημα ὑπῆρξε τὸ ἴδιον' οἱ ἄν-
δρες οἵτινες εἶχον προηγουμένως φύγει ἐκ τοῦ χωρίου ἐπειδὴ οἱ
Γερμανοὶ δέν προέβαινον εἰς καμμίαν βιαίαν πρᾶξιν, ἐπανῆλ-
θον, καί τότε τοὺς συνέλαβον καί τοὺς ἐξετέλεσαν μαζί με ὁ-
σους γέροντας εὐρίσκοντο ἐντὸς τοῦ χωρίου. Δέκα ἐπτὰ ἐξετε-
λέσθησαν ὁμαδικῶς διὰ πολυβόλου εἰς τὴν θέσιν Καρτσανά, οἱ
ὑπόλοιποι ἐντὸς τοῦ χωρίου καί ἀνά τοὺς ἀγρούς. Εἰς τοὺς ἐ-
κτελεσθέντας ἀνήκουν οἱ γέροντες Ἐμμ. Λενάκης (80 ἐτῶν),
Νικ. Πηγιάκης (80 ἐτῶν), Γεώργ. Δασκαλάκης (75 ἐτῶν), Γ. Με-
ταξάκης (75 ἐτῶν) ἐπίσης ὁ ἀνάπηρος Ἐμμ. Ἐπιτροπάκης με-
τὰ τοῦ 13ετοῦς υἱοῦ του Χαραλάμπους. Ἐξ ἄλλου ἔκαυσαν ἐπὶ
τῆς κλίνης του, ἐπιχύσαντες βενζίνη, τὸν ἀνάπηρον Γεώργ.
Μπεκράκη, ἐτῶν 40, πατέρα 4 ἀνηλίκων τέκνων. Ἡ Μαρία
Ἀρχοντικάκη πενθεῖ τὸν σύζυγόν της Γεώργιον, τὸν πατέρα της
Ἐμμ. Δημητριάκη, τοὺς δύο ἀδελφούς της Ἰωάννην καί Μι-
χαήλ καί τὸν πενθερόν της Ἐμμ. Ἀρχοντικάκη.

Ἐπειδὴ ὅλη ἡ περιφέρεια ἐκηρύχθη νεκρά, ἀπαγορευθείσης
πάσης ἐν αὐτῇ κυκλοφορίας, οἱ νεκροὶ παρέμειναν ἐπὶ δύο μῆ-
νας ἄταφοι, καταφαγωθέντες ὑπὸ τῶν κυνῶν.

Εἰς τὴν ΜΥΡΤΟΝ οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν 18 καί ἄλλους 8 εἰς
τὰ περίχωρα' μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγονται ὁ Ἐμμ. Δασκα-
λάκης, 82 ἐτῶν, καί ἡ Αἰκ. Κανάκη, 70 ἐτῶν, ἐπίσης ὁ πρόε-
δρος τῆς κοινότητος Μιχ. Ἀνδρεόπουλος, καί ὁ ἀντιπρόεδρος
Ἰω. Φραντζικινάκης. Διὰ νά μὴν θεωρηθοῦν οἱ κάτοικοι ὅτι ἀ-
νήκουν εἰς τοὺς ἀντάρτας, ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος καί ὁ ἱε-
ρεὺς εἶχον προηγουμένως παρουσιασθῆ εἰς τοὺς Γερμανοὺς καί
δηλώσει ὅτι ὅλοι οἱ ἄνδρες παραμένουν ἐντὸς τοῦ χωρίου' οἱ Γερ-
μανοὶ προσεποιήθησαν ὅτι ἐπείσθησαν καί ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν
πρόεδρον νά τοὺς ἐτοιμάσῃ φαγητόν' ὅταν ὁμως ἔφαγον κατέ-
λαβον τὰς ἐξόδους τοῦ χωρίου καί διέταξαν ν' ἀπομακρυνθοῦν
ἐξ αὐτοῦ αἱ ἐξ Ἱεραπέτρας οἰκογένειαι, αἵτινες εἶχον καταφύγει
ἐκεῖ λόγῳ καταστροφῆς τῶν οἰκιῶν των. Ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι, φο-

βηθέντες ἀπὸ τὴν διαταγὴν αὐτὴν, ἤρχισαν νὰ διαρρέουν μετὰ τῶν ἐξ Ἱεραπέτρας, οἱ Γερμανοὶ ἐπανελάβον τὴν δῆλωσιν ὅτι δέν ἔχουν νὰ πάθουν τίποτε ἀρκεῖ νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν οἱ ἄνδρες. Μετ' ὀλίγον προέβησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν.

Ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χ. ΜΟΥΡΝΙΕΣ ἐτυφεκίσθησαν 17 ἄνδρες ὁμαδικῶς μετὰ τῶν ἐκ τῶν χ. ΡΙΖΑ καὶ ΠΑΡΣΑΣ (ἴδε κατ.) εἰς θέσιν Καλέ, ὅπου οἱ ἀντάρται εἶχον ὑψώσει τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν· ἄλλοι 4 ἐκ τοῦ χ. Μουρνιές ἐφονεύθησαν εἰς τὰ περίεξ· ἐπίσης ἐκάη ἐντὸς τῆς οἰκίας τῆς ἡ Μαρ. Ἰ. Ἀνδρεοπούλη, 70 ἐτῶν. Μεταξὺ τῶν συλληφθέντων ἦτο ὁ Χαρ. Παπαδοπούλης· διὰ νὰ σωθῆ, ἔδωσε ὅ,τι πολύτιμον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ (δακτυλίου κ.λπ.)· ὁ γερμανὸς στρατιώτης, μόλις τὰ παρέλαβε, τὸν ἐφόνευσεν.

Τὸ χ. ΜΑΛΛΕΣ ἀριθμεῖ 17 θύματα ἐν συνόλῳ, κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ ΡΙΖΑ 18, ὁ ΧΡΙΣΤΟΣ 7, οἱ ΜΥΘΟΙ 4, μεταξὺ ἄλλων τὸν 80ντούτη γέροντα Ν. Χριστάκη, τυφεκισθέντα ἐπὶ τοῦ καθίσματος, ὅπου ἐκάθητο, μὴ δυνάμενος νὰ σηκωθῆ, καὶ ὁ ΠΑΡΣΑΣ 7.

Ὡς πρὸς τὰς ἐκτελέσεις τὰς γενομένας συγχρόνως εἰς τὰ περίχωρα, εἰς ἀγροκτῆματα κ.τ.λ. τῆς ἐπαρχίας Βιάννου, ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

Εἰς τὸ φαράγγι τοῦ χ. Καλάμι συνέλαβον τρεῖς κρυπτομένους ἄνδρας, τὸν Κ. Κουντουράκη, τὸν Ν. Ζωάκη καὶ τὸν Ἐμμ. Πυροβολάκη μετὰ τοῦ μικροῦ υἱοῦ του Γεωργίου· οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν τοὺς ἄνδρας διὰ ξιφολόγχης, τὸ παιδί ἐτραυματίσθη ἐκ ριφθείσης χειροβομβίδος, νοσηλεύεται δὲ ἀκόμη. Εἰς τὸ ἀγρόκτημά του Ἀργουλίδα εἶχε καταφύγει ὁ ἐκ τοῦ χ. Κεφαλοβρῦσι Βερβελάκης μετὰ τῶν 3 τέκνων του, Στυλιανοῦ ἐτ. 12, Μαρίας ἐτ. 8, καὶ Εὐαγγελίας ἐτ. 6. Ὁ πατὴρ βλέπων τοὺς Γερμανοὺς νὰ πλησιάζουν (14/9) ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸ ἀγρόκτημα καὶ ἐκρύβη ἐντὸς σχοίνου, ὁπόθεν ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ τὰ συμβαίοντα. Οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἰκίσκον τοῦ κτήματος καὶ εὐρόντες σακκίδια (βοῦργες) πολλὰ μὲ τροφίμα, ἀνήκοντα εἰς τοὺς φεύγοντας κατοίκους, ὑποψιάσθησαν ὅτι ταῦτα προορίζονται διὰ τοὺς ἀντάρτας. Τότε συνέλαβον τὰ ἐγκατα-

λελειμμένα παιδιὰ καὶ ἤρχισαν νὰ τὰ βασανίζουν, διὰ νὰ προβοῦν εἰς ἀποκαλύψεις· τὰ ὠδήγησαν ἔξω, ἐχαράκωσαν μὲ τὴν ξιφολόγχην τὰ μάγουλά των καὶ τὰς κνήμας των, τὰ ἐκέντησαν εἰς τὰ πέλματα καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνα δέν εἶχον τί νὰ μαρτυρήσουν, τοὺς ἀπέσπασαν τὰ δόντια μὲ τὴν ξιφολόγχην καὶ τέλος τὰ ἔσφαξαν δι' αὐτῆς· ἔπειτα τὰ ἐξήπλωσαν ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ κτήματος μὲ κρεμασμένας τὰς κεφαλὰς.

Εἰς τὴν θέσιν Λυγιά συνελήφθη τὴν ἰδίαν ἡμέραν (14/9) ὁμάς 8 ἀτόμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Χαρ. Παπαδημητρόπουλος· οὗτος ἐπέδειξεν εἰς τοὺς Γερμανοὺς σημεῖωμα γερμανοῦ στρατιώτου, ἀναφέροντος ὅτι ὁ Παπαδημητρόπουλος τὸν εἶχεν περιποιηθῆ τραυματισμένον κατὰ τὴν πρό διημέρου ἐπισυμβάσαν μάχην τῆς Σύμης. Οἱ Γερμανοὶ ἐξετέλεσαν τὸν Παπαδημητρόπουλον ἄνευ ἑτέρου μετὰ ἄλλων 7. Ἐσώθησαν 2 τραυματισθέντες καὶ προσποιηθέντες τὸν νεκρὸν. Εἰς τοὺς εἰς τὰ περίχωρα ἐκτελεσθέντας ἀνήκουν καὶ ἡ Μαρία, θυγάτηρ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος Χαρ. Παπαδημητροπούλου, ἡ Αἰκατερίνη Ἀθαν. Παπαδημητροπούλου, σύζυγος τοῦ ἀδελφοῦ του, δικηγόρου τὸ ἐπάγγελμα, ἐκτελεσθέντος καὶ αὐτοῦ καὶ διασωθέντος πληγωμένου, ἔγκυος 8 μηνῶν, καὶ ἡ Αἰκ. Π. Μηλιαράκη. Ἐπίσης ἡ Ἑλένη σύζ. Γεωργ. Μαρῆ καὶ ὁ 7ετής υἱὸς τῆς Μιχαήλ. Εἰς τὰ περίχωρα ἀνακαλυφθεῖσαι ἐφονεύθησαν ὁμαδικῶς αἱ ἐκ Κάτω Σύμης γυναῖκες Καλλ. Χ. Συγκελλάκη, ἡ κόρη τῆς Ζαχαρένια Ρηνάκη, ἡ πενθερά τῆς τελευταίας Μαρία Ρηνάκη, ἡ Μαρία Γ. Μεταξάκη, τὸ ἐννεαετὲς τῆς Ζαχ. Ρηνάκη, Γεώργιος, εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρός του κρατούμενον, μαζί αἱ ἐκ τοῦ χ. Γδόχια καταγόμεναι 80ντούτιδες Χαρ. Γ. Ξανθάκη καὶ Καλλιόπη Ν. Παπαδάκη.

Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τραγωδία τῶν χωρίων τῆς Βιάννου ἢ μᾶλλον τὸ πρῶτο μέρος τῆς. Διότι οἱ Γερμανοὶ δέν ἠρκέσθησαν εἰς τὸν φόνον τῶσων ἑκατοντάδων θυμάτων. Ἐπρεπε καὶ τὰ χωρία νὰ καταστραφοῦν ἐκ θεμελίων. Οὕτω μετὰ 15 περίπου ἡμέρας ἐξεδόθη προκήρυξις ὀρίζουσα ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν ὡς νεκρὰν ζώνην, πλὴν τῶν χ. Βιάννου, Βαχοῦ, Ἀμιρῶν καὶ Ἀγίου Βασι-

λείου. Ἐδόθη ὀλιγοήμερος προθεσμία πρὸς ἀναχώρησιν, ἡ ἔλλειψις ὁμῶς μεταφορικῶν μέσων δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς κατοίκους νὰ περισώσουν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς περιουσίας των. Ἀλλαχοῦ οὔτε αὐτὴ ἡ εὐκαιρία δὲν ἐδόθη, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Κάτω Σύμην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μετὰ τὴν μάχην, γενομένην εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χωρίου, εἶχον ἀποχωρήσει καὶ κρυβῆ, ἡ δὲ καταστροφή ἐπικολούθησε τὴν ἐπομένην, 13/9/43.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολικῆς Βιάννου (χ. Μύρτος, Γδόχεια κ.τ.λ.) διετάχθησαν νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν Ἱεράπετραν, οἱ τῆς δυτικῆς νὰ φύγουν ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας. Κατόπιν τὰ χωριά ἀφοῦ ἐληλατήθησαν, ἐκάησαν καὶ ἀνετινάχθησαν διὰ δυναμιτιδος μετὰ τῶν σχολείων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Οὕτω κατεστράφησαν ὅλοσχερῶς τὰ ἑξῆς χωρία:

Συκολόγος	80	οἰκίαι	
Κάτω Σύμη	245	»	Τὸ χωρίον ἐπυρπολήθη εἰς τὰς 13/9, καταλείφθη δὲ εἰς τὰς 9/10 ἐκ θεμελίων. Εἰς τὰς 245 οἰκίας συμπεριλαμβάνονται καὶ αἱ τοῦ συνοικισμοῦ Λουτράκι, χερσονήσος διαμονῆς τῶν Συμιαῶν.
Πεῦκος	80	»	Πυρπολήσας εἰς τὰς 14/9, καταλείφθη ἐκ θεμελίων μετὰ ἓνα μῆνα περικοῦ.
Κεφαλοβρύσι	80	»	
Κρεββατᾶς	70	»	
Γδόχεια	100	»	Δὲν ἀπέμεινεν οὔτε μία οἰκία ὄρθια.
Μουρνιές	110	»	
Μύρτος	110	»	Οὐδεμία ἀπέμεινεν ὄρθια.
Ρίζα	30	»	Ἐκῆ εἰς μόνον συνοικισμὸς τοῦ χωρίου.
Καλάμι	40	»	Κατεστράφη τὸ 1/3 τοῦ συνόλου, διότι, μεσολεβήσας τοῦ τότε Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης, ἐξέδωκε νὰ διασπῆ τὸ χωρίον. Στρατηγεῖται αἴφαισα τὴν προπυγμαμένην.

Μερικὴ ἦτο καὶ ἡ καταστροφή τοῦ χ. Ἐπάνω Σύμη.

Ἐπίσης κατεστραμμένα εὐρίσκονται σήμερον τὰ ἐπίνεια τῆς ἐπαρχίας ΚΕΡΑΤΟΚΑΜΠΟΣ καὶ ΑΡΒΗ. Οἱ γερμανοὶ ἐληλάτησαν τὰ ἐκεῖ ἐναποθηκευμένα προϊόντα καὶ κατέστρεψαν τὰς οἰκίας καὶ τὰς ἀποθήκας.

Εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικόν ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐζήτησαν ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἀποσκεπάσουν τὰ ἐν Βιάννῳ ἐγκλήματα των πιέσαντες τὸν ἐκεῖ προσελθόντα ἀρχιμανδρίτην Εὐγ. Ψαλιδάκη, ἀντικαθιστῶντα τὸν Μητροπολίτην Κρήτης εἰς τὰ καθήκοντά του, νὰ ὑπογράψῃ ἔγγραφον δήλωσιν, ὅτι δὲν ἔγιναν παραβάσεις τοῦ διεθνοῦς δικαίου κατὰ τὰ γεγονότα τῆς Βιάννου. Ὁ ἀρχιμανδρίτης ὁμῶς, μὴ πτοηθεὶς ἀπὸ τὰς ἀπειλὰς των, ἐβγαλεν ἀπὸ τὸ στήθος του τὸν σταυρὸν, τὸν ἐπέθεσεν ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ καὶ ἐφώνησεν «*τουφεκίστε με, ἀλλὰ ψεύτικη δήλωση δὲν ὑπογράφω*» γιατί εἶδα μέ τὰ μάτια μου γυναῖκες ξεκοιλιασμένες».

Τὴν 1/10/1943 ἔγινεν ἐξόρμησις τῶν Γερμανῶν πρὸς τὴν κοινότητα τῆς Σούγιας τοῦ νομοῦ Χανίων, εἰς τὴν νότιον παραλίαν τῆς νήσου, ἀνατολικῶς τῆς Παλαιοχώρας. Ὁ λόγος τῆς ἐξορμήσεως ἦτο ὅτι ἐπὶ τῶν ὄρειων αὐτῶν χωρίων εἶχε τὴν ἔδραν τῆς ἡ ἀγγλικῆς κατασκοπεῖα. Τὰ χωριά τῆς κοινότητος Σούγιας ΚΟΥΣΤΟΓΕΡΑΚΟ, ΜΟΝΗ καὶ ΛΙΒΑΔΑΣ, ἐβομβαρδίσθησαν ἐξ ἀεροπλάνου, συγχρόνως δὲ πεζικός στρατός ἀπέκοψε πᾶσαν δυνατότητα διαφυγῆς τῶν κατοίκων πρὸς τὰ Λευκά Ὄρη. Ὅσους συνήντων καθ' ὁδὸν τοὺς ἐξετέλουν, ὅπως πάντοτε οὕτω εἰς τὴν περιφέρεια τῆς Καντάνου ἐφόνευσαν τὴν Ἀμαλίαν Τσοῦρη, 14 ἐτῶν, καὶ τοὺς Ἀντ. Πατεράκη (70 ἐτῶν), Νικ. Πατεράκη καὶ Πέτρον Τζατζιμάκη, καθὼς ἐβοσκοῦν τὰ ποιμνιά των.

Οἱ Γερμανοὶ συλλαβόντες τὰ γυναικόπαιδα τῶν χ. Λιβαδᾶς καὶ Τεμένια, τὰ μετέφερον εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Ἀγίας, τοῦ δὲ Κουστογέρακου, ἀφοῦ τὰ ἔστησαν εἰς τὴν γραμμὴν, ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, ἤρχισαν νὰ τὰ ἐκτελοῦν διὰ πολυβόλου. Οἱ ἀντάρται εἶχον ἀποφασίσει νὰ μὴν προσβάλουν τοὺς Γερμανοὺς, διὰ νὰ μὴν καταστραφοῦν τὰ χωρία των ὅταν ὁμῶς οἱ παρακολουθοῦντες ἀπὸ τὰ περίξ ὑψώματα τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ φρουροὶ τῶν ἀνταρτῶν εἶδον τὰς γυναῖκας τῶν νὰ πῖπτουν ὑπὸ τὰς σφαῖρας τοῦ πολυβόλου, ἐπετέθησαν ἀμέσως κατ' αὐτῶν — καὶ ἦσαν κατ' ἀρχὰς 8 μόνον ἔναντι 120 — φονεύουν τὸν πολυβολιστὴν — ἐκτελεστήν καὶ ἀπελευθερώνουν τὰ γυναικό-

παιδαῖ οἱ Γερμανοὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀφήσαντες καὶ ἱκανοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας ἐπὶ τόπου. Ἐξ ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα ὁμως εἶχον ἤδη ἐκτελεσθῆ διὰ τῆς πρώτης ριπῆς τοῦ πολυβόλου: ἡ Χρυσὴ χήρα Ἰω. Ἀναστασάκη, ἡ Χαρ. Ι. Μυριζάκη, ἡ Εἰρ. Μυριζάκη, ἡ σύζυγος τοῦ Ἐπ. Πατεράκη μετὰ τῆς διетуοῦς θυγατρὸς τῆς, καὶ ἡ Μελάκη 14 ἐτῶν. Μετὰ δύο ἡμέρας οἱ Γερμανοὶ κατωρθώνουν νὰ ἀνακαταλάβουν τὸ χωρίον — ἐντελῶς ἔρημον πλέον — τὸ λεηλατοῦν καὶ τὸ ἀνατινάζουν διὰ δυναμίτιδος ὅπως καὶ τὰ χωρία Λιβαδάς καὶ Μονή.

Εἰς τὴν Μονὴν ἔκαυσαν τὴν φρενοβλαβῆ χήραν Ἀναστ. Λαμπουσακή καὶ ἐτυφέκισαν τὸν τυφλὸν 90ντούτη Δημ. Σταβιανουσακήν, μὴ δυνάμενον νὰ ἐγερθῆ καὶ δι' αὐτὸ ὑποχρεώσαντες τὴν σύζυγόν του νὰ τὸν ὑποβαστάξῃ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Ἐπίσης ἐτυφέκισαν τὴν 17ετιδα κόρην τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Χαρ. Σειριαδάκη.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Κεντρικῆς Κρήτης Ἐμμ. Μπαντουβᾶς (ἴδε ἄνωτ. σ. 44) πιεζόμενος ἐτράπη πρὸς δυσμᾶς, καταδιωκόμενος ὑπὸ πολυαριθμῶν γερμανικῶν ἀποσπασμάτων. Συγκρουσθεὶς μετ' αὐτῶν παρά τὸ χ. Καλὴ Συκιά τῆς ἐπαρχ. Ἁγίου Βασιλείου Ρεθύμνης καὶ ἀπαγκιστρωθεὶς κατέφυγεν ὕστερον εἰς τὴν περιφέρειαν Καλλικράτους Σφακίων.

Οἱ Γερμανοὶ μαθόντες ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ΚΑΛΗΣ ΣΥΚΙΑΣ εἶχον εἰδοποιήσει τὸ σῶμα τοῦ Μπαντουβᾶ περὶ τῆς ἀφίξεώς των καὶ ἐφοδιάσει αὐτὸ διὰ τροφίμων, ἔχοντες δὲ ὑποστῆ καὶ ἀπωλείας τινὰς κατὰ τὴν μετ' αὐτοῦ σύγκρουσιν, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθοῦν. Ἐπειδὴ οἱ ἄνδρες τοῦ χωρίου εἶχον διαφύγει, οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες (9/10/43) συνεκέντρωσαν τὰς γυναῖκας ὅλας παρά τὴν βρύσιν τοῦ χωρίου καὶ ἤρχισαν νὰ τὰς ἀνακρίνουν ἐρωτῶντες ποῦ εὐρίσκονται οἱ ἄνδρες των, ποῦ ἔχουν κρυμμένα τὰ ὄπλα των κ.λπ. Διὰ νὰ τὰς ἐκφοβίσουν, εἶχον ἐστραμμένα τὰ πολυβόλα ἐναντίον των. Ἐπειδὴ ὁμως ἐκεῖναι δέν τοὺς ἀπεκάλυπτον τίποτε, ἔθεσαν πῦρ εἰς 4 οἰκίας καὶ διέταξαν νὰ ἐγερθοῦν αἱ γυναῖκες, τῶν ὁποίων αἱ οἰκίαι ἐκαίοντο. Καθὼς ἠγέρθησαν 5 — ἡ Μαλαματένια, σύζυγος Ἐμμ. Πετράκη, ἡ Εὐαγγελία, σύζ.

Εὐστρ. Γριντάκη 8 μηνῶν ἔγκυος, ἡ Ἑλένη χήρα Ἐμμ. Νικητάκη καὶ ἡ κόρη τῆς Μαρία, καὶ ἡ Ἀργυρῆ, σύζυγος Κωνστ. Κωστάκη — τὰς διέταξαν νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰς καιομένας οἰκίας των. Ἡ Ε. Γριντάκη ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τὸ διετέξ τέκνον τῆς ὅι Γερμανοὶ τῆς τὸ ἤρπασαν, τὸ πέταξαν εἰς τὸν δρόμον καὶ ἔπειτα ἔρριψαν ἐκείνην ἐντὸς τῆς φλεγομένης οἰκίας τῆς, ὅπου ἐκάη. Ἡ Μαλ. Πετράκη καὶ ἡ Μαρ. Νικητάκη ἐρρίφθησαν ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Στ. Σταυρουλάκη, τὴν ὁποίαν ἐπίσης εἶχον πυρπολήσει. Ἡ Ἀργ. Κωστάκη ἐρρίφθη ἐντὸς τῆς φλεγομένης οἰκίας τοῦ Ἐμμ. Γ. Κωστάκη, ἀφοῦ πρῶτον ἐφονεύθη διὰ περιστρόφου τὸ αὐτὸ συνέβη μετ' αὐτὴν Ἐλ. Νικητάκη ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Εὐαγγ. Πετράκη. Ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Ἐμμ. Κωστάκη ἐρρίφθησαν διὰ νὰ καοῦν καὶ αἱ ἐξῆς τρεῖς τυφεκισθεῖσαι προηγουμένως Μαρ. συζ. Μάρκου Γριντάκη, Φωτεινὴ σύζ. Εὐστρ. Δαμουλάκη, καὶ Σταυρ. σύζ. Ἰω. Ζουμπεράκη.

Κατόπιν οἱ Γερμανοὶ ἐξεχώρησαν τὰς ἐκ τοῦ νοτιοδυτικῶς τῆς Καλῆς Συκίας κειμένου χ. Ροδάκινον καταγομένας Εὐαγγελίαν σύζ. Ἄνδρ. Φρονιμάκη, Εὐαγγελίαν σύζ. Εὐστρ. Σταβιανουδάκη, Ζαμπιαν σύζ. Γ. Γιανναδάκη καὶ Χρυσὴν σύζ. Γεωργ. Καλαφάτη ἀφοῦ τὰς ἐξετέλεσαν, τὰς ἔρριψαν ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Λεων. Μονιάκη, ὅπου ἐκάησαν. Εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν ἔρριψαν καὶ ἄλλας τρεῖς πολυβοληθείσας, τὴν Εἰρήνην, σύζ. Κανάκη Μονιάκη, τὴν Ἀσπασίαν, σύζ. Μαρκ. Γιανναδάκη, καὶ τὴν Μαρ. Ἐμμ. Πετράκη, αἱ δύο πρῶται, ἀπλῶς τραυματισμέναι, ἐσύρθησαν διὰ μέσου τῶν φλογῶν καὶ ἐσώθησαν.

Ἐξ ἄλλου οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔκαυσαν τὸν 80ντούτη Εὐστρ. Ἰω. Δαμουλάκη ἐντὸς τοῦ χωρίου, εἰς δὲ τὰ πέριξ αὐτοῦ ἐφόνευσαν τὸν Παντελεὴν Ι. Κουμენტάκη καὶ τὸν Σταμ. Κατσιβελάκη ἐκ τοῦ χ. Ἁγ. Ἰωάννης¹. Ἐν τῷ συνόλω ἐκάησαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐννέα οἰκίαι ἐλεηλατήθησαν ὁμως ὅλαι εἰς τοὺς κατοίκους δέν ἀπέμεινον οὔτε ζῶα, οὔτε σκεῦη, οὔτε τίποτε. Τὰ ἀπληθρακωμένα λείψανα τῶν καεισῶν γυναι-

1. Εἰς τὰς 4/2/44, ἐφόνευσαν ἐντελῶς ἀναίτιως τὸν ἐκ Καλῆς Συκίας καταγόμενον Σταμ. Ν. Βαβουράκη, πατέρα 9 τέκνων, συναντήσαντες αὐτὸν καθ' ὁδόν.

κῶν, ὅσα εὐρέθησαν, συλλεγέντα ἐντός κοφίνων ἐτάφησαν εἰς τό νεκροταφεῖον καί ἐντός κηπαρίου τῆς οἰκίας Λ. Μονιάκη. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπάνθρωπον αὐτὴν ἐκδίκησιν καί τὴν μετ' αὐτὴν ἐπισυμβάσαν δῆωσιν τοῦ παρακειμένου χ. Ἀλῶνες, οἱ Γερμανοὶ ἐσυνέχισαν τὴν καταδίωξιν τῆς ὁμάδος Μπαντουβᾶ εἰς τὰ Σφακιά. Τὴν 6/10/43, δύναμις ἐκ 500 περίπου Γερμανῶν εἰσηλθεν εἰς τὸν **ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΝ** ρίπτουσα σφοδρούς πυροβολισμούς πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν κατοίκων καί παρεμπόδισιν τῆς διαφυγῆς των. Παρὰ ταῦτα τό πλεῖστον τῶν ἀνδρῶν κατώρθωσε νά διαφύγῃ χάρις εἰς τό ὄρεινόν καί δασῶδες τῆς περιοχῆς. Οἱ ὑπολειφθέντες — περί τούς 30 ἄνδρες καί τὰ γυναικόπαιδα — συνελήφθησαν καί ἐκρατήθησαν εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας. Ἐνισχυθέντες οἱ Γερμανοὶ καί διὰ τῆς ἀφίξεως ἄλλου στρατοῦ ὡς καί τῆς περιβοήτου ὁμάδος τοῦ Σούμπερτ ἤρχισαν νά λεηλατοῦν τό χωρίον καί νά ἀνακρίνουν τούς κατοίκους κατηγοροῦντες αὐτούς ἐπὶ συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Μπαντουβᾶ. Ἐπειτα ἐκμανέντες διὰ τὴν διαφυγὴν τούτου, ἐφόνευσαν πρῶτον περί τούς 10 ἄνδρας μετὰ φοβερῶν βασάνων ἐντός ἐρειπωμένης οἰκίας, τούς δέ λοιπούς εἰς τὰς ὁδούς ἢ ἐντός τῶν αὐλῶν τῶν οἰκιῶν των. Ἐν συνόλῳ ἐξετελέσθησαν τὴν 8/10/43 29 ἄτομα μετὰ τῶν ὁποίων ὁ ἀπόστρατος ἀξιω/κός χωροφυλακῆς Γ. Μανουσέλης μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἐμμανουήλ, οἱ γέροντες Μαν. Βουγιούκαλος 70 ἐτ., Μαν. Ν. Μανουσέλης 60 ἐτ., Μαν. Γ. Μανουσέλης 62 ἐτ., Ρουσ. Γανταδάκης 60 ἐτ., Ἐμμ. Κωνσταντουδάκης 60 ἐτ. Ἐπίσης αἱ γυναῖκες Εὐαγ. χήρα Τσιβολεδάκη 65 ἐτ., Ζαμπία Ἰ. Παπαδοσήφου 50 ἐτ., Μ. Χαιρετάκη 60 ἐτ., καί Αἰκατ. Γιαννακάκη 30 ἐτ. Ἐπίσης οἱ ἀδελφοὶ Ἀλέξανδρος, Νικόλαος, Ἐμμανουήλ καί Μανουῖσος Γ. Βουγιούκαλος, ἡλικίας ἀπὸ 20 μέχρι 32 ἐτῶν.

Συγχρόνως μέ τὰς ἐκτελέσεις ἐλεηλάτησαν καί ἔπειτα ἐπυρπόλησαν τὸν **ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΝ** ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐκάησαν περί τὰς 80. Ἐκ τῶν γυναικῶν συνέλαβον 20 πάσης ἡλικίας, τὰς ὁποίας ἐφυλάκισαν ἐπὶ 1 μῆνα εἰς τὴν Ἀγίαν. Ἐπειδὴ δέ μετὰ ταῦτα ἕνα τμήμα τοῦ στρατοῦ των ὀδεῦον πρὸς νότον ἐβλήθη ὑπὸ ὁμάδος

ἀνταρτῶν, οἱ Γερμανοὶ συνέλαβον ἄλλας τρεῖς γυναῖκας εἰς τό χ. Καλλικράτης, τὰς ἐφόνευσαν ἐντός οἰκίας καί ἔπειτα ἀντίναξαν αὐτὴν. Ἡ περιοχὴ ἐκηρύχθη ἀπηγορευμένη ζώνη, ἐγκατασταθέντος καί μονίμου ἐκεῖ φυλακείου, τὰ δέ γυναικόπαιδα διεσπάρησαν εἰς τὰ βουνά, τὰ δάση καί τὰ γειτονικά χωρία.

Εἰς τὰς 23 Ἀπριλίου 1944 ἐγένετο ἡ ἀπαγωγὴ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Ἡρακλείου στρατηγοῦ Κράϊπε ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ μετὰ τῆς κωμοπόλεως Ἄρχάνες καί τοῦ Ἡρακλείου, ὑπὸ Ἀγγλῶν, βοηθουμένων καί ὑπὸ Ἑλλήνων. Φονευθέντος τοῦ ὀδηγοῦ του, ὁ στρατηγὸς ἐδέθη καί ἐτοποθετήθη εἰς τό βάθος τοῦ αὐτοκινήτου του, μέ τό ὅποιον ἔπειτα οἱ ἀπαγωγεῖς του, φέροντες στολὰς γερμανικάς, εἶχον τό θάρρος νά διασχίσουν ὅλον τό Ἡράκλειον ἐγκαταλείποντες τό αὐτοκίνητον εἰς τι σημεῖον τῆς πρὸς τό Ρέθυμνον ὁδοῦ (Γενί Κααβέ) ὠδήγησαν τὸν αἰχμάλωτον εἰς τὰ βουνά, ὅπου παρέμεινε ἐπὶ ἀρκετάς ἑβδομάδας, μέχρις ὅτου καταστῆ δυνατόν νά ἐπιβιβασθῆ ἐκ τῆς νοτίας παραλίας τῆς νήσου ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου καί ὠδηγηθῆ εἰς Αἴγυπτον.

Τὴν ἀπαγωγὴν αὐτὴν ἐπέπρωτο νά πληρώσουν σκληρὰ κατὰ σειράν ὅλα τὰ χωρία πλησίον τῶν ὁποίων διήλθεν ἡ συνοδεία τοῦ Κράϊπε. Καί πρῶτον ἐτιμωρήθησαν εὐθύς ἀμέσως τὰ χωρία **ΚΑΜΑΡΕΣ**, **ΜΑΓΑΡΙΚΑΡΙ** τῆς ἐπαρχίας Καινουρίου (ν. Ἡρακλείου), **ΛΟΧΡΙΑ** καί **ΣΑΧΤΟΥΡΙΑ** τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης.

Τό χωρίον **ΚΑΜΑΡΕΣ** ἐκυκλώθη τὴν 3/5/44, οἱ ἄνδρες του ὅλοι συνελήφθησαν καί ὠδηγήθησαν εἰς τὴν κωμόπολιν Μοῖρες, τὰ δέ γυναικόπαιδα ἐκλείσθησαν ἐντός τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου. Μετὰ 2 ἡμέρας, τὴν 5/5, ἐδόθη ἄδεια εἰς τὰς γυναῖκας νά παραλάβουν ἐκ τῶν οἰκιῶν των ὅ,τι ἠδύναντο. Ἐπανελήφθη ἐξ ἄλλου τό τέχνασμα νά δηλωθῆ εἰς αὐτάς, ὅτι ὅ,τι πολῦτιμον δέν ἠδύναντο νά παραλάβουν μαζί των, φρόνιμον ἦτο νά τό ἀποθέσουν ἐντός τῆς ἐκκλησίας, ἥτις, δῆθεν, δέν θά παρεβιάζετο. Οὕτως κατὰ τὴν ἐπακολουθησασαν δῆωσιν, οἱ Γερμανοὶ εὗρον συγκεντρωμένην τὴν λείαν των χωρὶς νά κοπιᾶσουν. Ἀκολούθως ἔθεσαν δυναμίτιδα καί πῦρ καί κατέστρεψαν τό χωρίον. Κατε-

στράφη καί τό σχολεῖον, ἡ δέ ἐκκλησία ἐλεηλατήθη πλήρως, μέχρι καί τῶν κεράμων τῆς στέγης, οὕτως ὥστε μόνον οἱ τέσσαρες τοῖχοι ἀπέμειναν.

Ἐκ τῶν ἐν Μοίραις ἀνδρῶν ἐκρατήθησαν 30, οἵτινες καί ἐξωλοθρεύθησαν ὁ τρόπος τοῦ θανάτου των ἀγνοεῖται μέχρι σήμερον ὁ λοιποὶ ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, ὑπό τὸ ὄρον νά μὴ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ χωρίον των. Πάντως, ἐλέχθη ὅτι ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν των ὅτι ὑπέστησαν κατ' αὐτὴν θά τὸ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν (3/5/44) ἐκυκλώθησαν καί τὰ ΣΑΧΤΟΥΡΙΑ ὅλοι οἱ ἄνδρες, ἀπὸ ἡλικίας 14 ἐτῶν καί ἄνω, ἀπροειδοποίητοι καί ἀνυποψίαστοι, συνελήφθησαν — 198 ἐν ὅλῳ —, μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι δέν κατήγγειλαν εἰς τὰς γερμανικὰς ἀρχὰς α) ὅτι πρό εἴκοσι περίπου ἡμερῶν, ἀγγλικόν πλοῖον εἶχεν ἀποβιβάσει εἰς τὴν πλησίον ἀκτὴν πολεμοφόδια, β) ὅτι ἡ συνοδεία τοῦ στρατηγοῦ Κράϊπε εἶχεν διέλθει παρά τὸ χωρίον. Οἱ συλληφθέντες ὠδηγήθησαν εἰς θέσιν Ἅγιος Κύριλλος, ἐκεῖθεν δέ εἰς τὰς φυλακάς Ρεθύμνης. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐξηρέθη, οὐδέ οἱ ἀνάπηροι, οἱ ἀσθενεῖς, οἱ γέροντες, ὁ τυφλὸς ἄχειρ Στ. Κοτσιφάκης κ.ἄ., ἀλλ' ὑπεχρεώθησαν ν' ἀκολουθήσουν, ἔστω καί ἐπὶ ζῶων. Τὴν ἐπομένην οἱ Γερμανοὶ συνεκέντρωσαν τὰς γυναῖκας εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου καί ἐδήλωσαν ὅτι τὴν ἐπαύριον θά καταστραφοῦν τὰ Σαχτούρια: «*Τὸν λόγο τὸν ξέρουν οἱ ἄνδρες σας. Ἐσεῖς θά κάνετε ἓνα μακρινὸ ταξίδι*». Τὴν νύχτα αἱ γυναῖκες ἐκοιμήθησαν ὅλαι ἐντὸς τοῦ σχολείου καί τῆς ἐκκλησίας φρουρούμεναι. Τὴν πρωΐαν ὑπεχρεώθησαν νά ἐκκενώσουν τὰς οἰκίας των, διὰ νά γίνῃ ἡ ἐπιλογή τῆς λείας εὐκολωτέρα. Τὸ τέχνασμα τῆς συγκεντρώσεως τῶν πολυτιμωτέρων σκευῶν κ.τ.λ. ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, δῆθεν πρὸς ἐξασφάλισιν, ἐπανελήφθη καί ἐδῶ. Μέχρι τῆς 6ης Μαΐου αἱ γυναῖκες ἐκοιμῶντο ἐντὸς τοῦ ναοῦ καί τοῦ σχολείου ὑπὸ φρουρῆσιν. Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ χωρίου μετ' ὅ,τι ἠδύνατο ἐκάστη νά συμπεριλάβῃ, ὑπεχρεώθησαν δέ νά λοξοδρομήσουν καί νά διέλθουν διὰ τοῦ χ. Μέλαιμπος πρὸς παραδειγματισμόν ἐκεῖθεν ὠδηγήθη-

θησαν εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ρεθύμνης, ὅπου ἐγκαταλείφθησαν εἰς τὴν τύχην των. Ἡ μαρτυρικὴ αὐτὴ ὁδοιπορία διήρκεσε 2, 1/2 ἡμέρας. Ὅσοι ἔμεναν ὀπίσω, γραῖαι, ἀσθενεῖς, κ.τ.λ. ἐπεβιβάζοντο ἐπὶ γερμανικοῦ φορτηγοῦ αὐτοκινήτου.

Ἐκ τῶν ἐν Ρεθύμνη φυλακισμένων ἀνδρῶν ἀπελύθησαν μετὰ τρεῖς ἡμέρας οἱ γέροντες καί οἱ ἀσθενεῖς ὁ ὑπόλοιποι ἐκρατήθησαν ἀπολυόμενοι βαθμηδόν, πλὴν 28, μεταφερθέντων εἰς Ἄγιαν. Ἐκ τούτων 15 ἐτυφεκίσθησαν μετ' ἄλλων 45 ὁμαδικῶς τὴν 16/9/44.

Τὴν 6/5/44, κατὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν γυναικῶν, τὰ Σαχτούρια ἀνετινάχθησαν διὰ δυναμίτιδος ἔκ τῶν 140 οἰκιῶν ἀπέμειναν περί τὰς 30 ἡμικατεστραμμένα. Ἀνετινάχθησαν καί αἱ δύο ἐκκλησῖαι τοῦ χωρίου καί τὸ σχολεῖον. Τὰ εἰς τὰς ὁδοὺς συγκεντρωμένα ἀντικείμενα παρελήφθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐπὶ αὐτοκινήτων.

Κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον καί τὴν ἴδιαν ἡμέραν καταστράφησαν τὰ χ. ΜΑΓΑΡΙΚΑΡΙ καί ΛΟΧΡΙΑ. Εἰς τὴν Λοχρίαν ἐξετέλεσαν ἐντὸς τοῦ χωρίου καί πρό τῶν ἄλλων κατοίκων 3 ἄνδρας τοὺς Μ.Κ. Μανουσάκη, τὸν Στ. Ι. Κρυοβρυσσιανόν καί τὸν Ἐμμ. Α. Δημητρακάκη τούτους λοιποὺς ἐφήβους καί ἄνδρας ὠδήγησαν εἰς Μοῖρες, ὅπου τοὺς ἐφυλάκισαν ἐπὶ 10 ἡμέρας ἔξ αὐτῶν ἐκράτησαν 10, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς τὰς φυλακάς τῆς Ἄγιος πλὴν 2 ἀπολυθέντων, τῶν λοιπῶν ἀγνοεῖται ἡ τύχῃ προφανῶς ἐτυφεκίσθησαν κατὰ τινὰ ὁμαδικὴν ἐκτέλεσιν. Μεταξὺ τῶν ἀπωλεσθέντων ὑπάρχουν οἱ 4 ἀδελφοὶ Στυλιανός, Κωνσταντῖνος, Ἐμμανουήλ καί Νικόλαος Ι. Κρυοβρυσάκης.

Τὰ γυναικόπαιδα ἐξετοπίσθησαν, τὸ δέ χωρίον, ἀφοῦ ἐλεηλατήθη ἐπὶ 10 ἡμέρας, ἐπυρπολήθη καί ἀκολούθως ἀνετινάχθη δι' ἐκρηκτικῶν ὑλῶν. Ἀπὸ τὰς 215 οἰκίας δέν ἀπέμεινε καμμία σῶα. Σημειωτέον ὅτι τὸ χωρίον εἶχε προηγουμένως θρηνησῆ τὴν ἀπώλειαν ἄλλων 11 ἀνδρῶν, συλληφθέντων, ἐγκλεισθέντων εἰς τὴν Ἄγιαν καί πνιγέντων καθ' ὃν χρόνον μετεφέροντο εἰς Γερμανίαν.

Ἄξιζει ἐνταῦθα ν' ἀντιγράψωμεν ἀποσπάσματα μιᾶς ἀπὸ τὰς προκηρύξεις ποῦ διένειμαν οἱ Γερμανοί, σχετικῶς μέ τήν καταστροφήν τῶν χωρίων αὐτῶν:

«Τά χωριά Λοχριά, Καμάρες καί Μαγαρικάρι περιεκυκλώθησαν ἀπό τά γερμανικά στρατεύματα τήν 3ην Μαΐου 1944 ἐξεκενώθησαν κατά τήν διεξαγωγήν μιᾶς μεγάλης ἐπιχειρήσεως ἐναντίον τῶν συμμοριτῶν εἰς τό ὄρος Ψηλορείτης. Μετά τήν μεταφορά τοῦ πληθυσμοῦ ἔξω τῶν χωρίων, ταῦτα ἰσοπεδώθησαν. Τά σκληρά μέτρα ἦσαν ἀναγκαῖα, διότι ὁ πληθυσμός τῶν χωρίων τούτων ἐπανειλημμένως εἶχεν ἐνοχοποιηθῆ διά τήν ὑποστήριξιν τῶν συμμοριτῶν εἰς μεγάλην κλίμακα.... Τό χωρίον Βόρισα (γράφε Βορίζια) ἐβomberδίσθη κατά τήν διεξαγωγήν τῶν μέτρων τούτων, καί κατεστράφη, διότι μέσα εἰς αὐτό ἀνεκαλύφθησαν πολλά ὄπλα. Ὁ πληθυσμός τῶν πέριξ χωρίων ἐκράτησε ὑποὺλον στόσιν ἐναντίον τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Ἀπό μηνῶν τά χωρία Λοχριά, Καμάρες καί Μαγαρικάρι ἦσαν τόποι παρομονῆς καί κέντρα ἀνεφοδιασμοῦ τῶν συμμοριτῶν τοῦ Μπαντουβᾶ καί τοῦ Πετρακογιώργη... Τήν 3ην Μαρτίου 1944 τό χωρίον Λοχριά παρέσχε καταφύγιον εἰς 10 ἄγγλους ἀξιωματικούς, ἦτο ὁ τόπος διαβάσεως διά βρετανούς ἀνδρας τῶν κομμάντο πρός τό ὄρη....

Ἐναντίον τῆς ἐπιζημίου ταύτης συμπεριφορᾶς, ἐναντίον τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἄγγλων πρακτόρων καί τῶν συμμοριτῶν ἐστράφησαν τά γερμανικά μέτρα....

Κρητες! Αὐτά τά μέτρα ἄς εἶναι δι' ὅλους προειδοποιήσεις....»

Εἰς τὰς 8/5/1944 κατεστράφη, βομβαρδισθέν καί πῦρποληθέν τό χωρίον ΣΑΜΩΝΑΣ (Ἀποκορώνου) ἐκ τῶν 46 οἰκιῶν ἀπέμειναν 7 μόνον. Ἐπίσης κατεστράφη ὁ συνοικισμός ΝΟΠΗΓΙΑ (νομοῦ Χανίων).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ

Ἡ ΑΠΟΧΩΡΗΣΙΣ

Ἐκ τῶν μέσων Αὐγούστου 1944 καί ἐξῆς.

Ἀπό τῶν μέσων Αὐγούστου 1944 οἱ Γερμανοί ἤρχισαν ἐγκαταλείποντες τήν Ἀνατολικήν καί τήν Κεντρικήν Κρήτην καί νά περιορίζονται εἰς τήν Δυτικήν. Ἡ ἀποχώρησις τῶν αὐτῆ συνδέεται μέ φοβερᾶς καταστροφᾶς χωρίων, ἐκτελέσεις, διωγμούς, κ.τ.λ., ὑπό διαφόρους προφάσεις, μέ πραγματικόν σκοπόν ὁμως, ὅπως φαίνεται, τήν ἐξασφάλισιν τῆς ὑποχωρήσεως τῶν καί πρό παντός τήν καταστροφήν καί ἐρήμωσιν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τῆς ἡρωικῆς νήσου, τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ δέν εἶχε γονατίσει οὔτε εἰς τὰς ζοφερωτέρας ἡμέρας τοῦ ἀγῶνος. Οὕτω ἐντός τοῦ δευτέρου δεκαπενθημέρου τοῦ Αὐγούστου κατεστράφη πλῆθος χωρίων τῆς Κεντρικῆς Κρήτης καί ἐξετελέσθησαν ἑκατοντάδες Κρητῶν, τῶν περισσοτέρων μέ τήν πρόφασιν ὅτι πρό τετραμήνου οἱ ἀπαγαγόντες τόν στρατηγόν Κράϊπε εἶχον διέλθει πλῆσιον τῶν χωρίων αὐτῶν, χωρὶς ἐκεῖνοι νά σπεύσουν νά τόν ἀπελευθερώσουν ἢ νά καταγγείλουν τό γεγονός εἰς τὰς γερμανικάς στρατιωτικάς ἀρχάς.

Τό μεγαλύτερον χωρίον τῆς Κρήτης, τὰ ΑΝΩΓΕΙΑ, εἰς τὰ σύνορα τῶν νομῶν Ἡρακλείου καί Ρεθύμνης, μέ 940 οἰκίας καί 4.000 κατοίκους ἔρχεται χρονολογικῶς πρῶτον τῶν κατά τήν περίοδον ταύτην καταστραφέντων συνοικισμῶν τῆς νήσου. Οἱ Γερμανοί δέν εἶχον ἐγκαταστήσει ἐδῶ μόνιμον φυλάκιον, μόνον μπλόκα ἔκαμνον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Τό πρῶτον ἐγένετο εἰς τὰς 16/2/42, ὁπότε, καταζητοῦντες 8 ἄτομα, συνέλαβον τὰ 5 ἐξ αὐτῶν καί ἄλλους 4, τοὺς ὁποίους ἐφυλάκισαν ἐπὶ δύο μῆνας. Ἡ εἰς τό χωρίον ἐπιβληθεῖσα ἐξ ἀρχῆς ἀγγαραεῖα ἦτο νά προσέρχωνται καθ' ἑκάστην 500 ἀνδρες καί νά ἐργάζονται διά λογαριασμόν τῶν Γερμανῶν. Οἱ Ἀνωγειανοί ὁμως, δέν προσήρχοντο, διότι ὡς λαός, ποιμενικός κυρίως, δέν ἠδύνατο νά ἐγκα-

ταλείψουν τὰ ποιμνιά των. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἠλαττώθη κατόπιν εἰς τὸ ἡμισυ, καὶ πάλιν ὁμοίως οἱ κάτοικοι οὐδεμίαν προθυμίαν ἔδειχναν νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὴν διαταγὴν. Φυλακίσεις γερόντων καὶ γυναικῶν τοῦ χωρίου ἐν Ρεθύμνῃ πρὸς ἐκβιασμόν, οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἔσχον. Δι' αὐτὸ ἐξεδόθη ἀπόφασις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1943, νὰ κατεδαφιστοῦν 16 οἰκίαι τῶν Ἀνωγειῶν πρὸς σωφρονισμόν καὶ προειδοποίησιν. Ἐπειδὴ τὴν διαταγὴν αὐτὴν ὁ Φρούραρχος Ρεθύμνης, ἀπόγονος τοῦ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα τραυματισθέντος φιλέλληνος στρατηγοῦ Νόρμαν, δὲν ἔσπευσε νὰ τὴν ἐκτελέσῃ, ἀλλ' ἐλθὼν εἰς τὰ Ἀνώγεια, ἐζήτησε φιλικῶς νὰ πείσῃ τοὺς κατοίκους νὰ ὑπακούσουν εἰς τὴν διαταγὴν τῆς ἀγγαρείας, μετετέθη ἀμέσως ἐκ τῆς θέσεώς του. Τὸν Μάϊον τοῦ 1943, εἰς νέαν ἐξόρμησιν τῶν Γερμανῶν, ἐφρονεύθησαν 3 βοσκοί, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ 13ετῆς Βασ. Κ. Ξυλούρης, ἀπήχθησαν δὲ καὶ 2.000 αἰγοπρόβατα· εἰς τὰς 19/8/1943 συνελήφθησαν 9 ἄνδρες (4 ἐκ τῆς οἰκογενείας Κουνάλη, 4 ἐκ τῆς οἰκογ. Σμπώκου καὶ εἰς Σταυράκης ὀνόματι), ἐξ ὧν 2 ἔδραπέτευσαν· οἱ λοιποὶ ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰς φυλακάς Ἁγιάς, ἀποστελλόμενοι δὲ ὕστερον εἰς τὴν Γερμανίαν, ἐπνίγησαν καθ' ὁδόν. Εἰς τὰς 3/9/43, ἔγινε νέα ἐξόρμησις καθ' ἣν οἱ Γερμανοὶ ἀπήγαγον ὄσα αἰγοπρόβατα συνήντησαν (4-5000), τὸν δὲ ποιμένα Μιχ. Βρέντζον, ἀφοῦ τὸν ἐχρησιμοποίησαν ὡς ὀδηγόν, διέταξαν νὰ φύγῃ ἔπειτα, πυροβολήσαντες δὲ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐφόνευσαν. Εἰς τὰς 13/2/44 ἐκύκλωσαν πάλιν τὸ χωρίον καὶ συγκεντρώσαντες ὅλους τοῦ κατοίκους εἰς τὸ σχολεῖον συμπιέλαβον 11 ἄνδρας μετὰ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἐδοκίμασαν νὰ φύγουν. Τί ἀπέγιναν οἱ ἄνδρες οὗτοι, δὲν ἐγνώσθη. Λέγεται ὅτι ἐτυφεκίσθησαν εἰς θέσιν Καρτερός.

Εἰς τὰς 7/8/44 ἦλθεν ὁ διαβόητος διὰ τὴν ὠμότητά του γερμανὸς ἐπιλοχίας «Σήφης», φρούραρχος τοῦ Γενῆ - Κααβέ μετὰ ἀπόσπασμα τεσσάρων γερμανῶν καὶ τεσσάρων ἰταλῶν, συνέλαβον ὄσας γυναῖκας καὶ παιδία εὔρον, καὶ ἀγρίως ξυλοκοποῦντες αὐτὰ τὰ ὠδήγησαν πρὸς τὸ Γενῆ - Κααβέ μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ ἄνδρες δὲν ἐδέχοντο νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἀγγαρείαν.

Ὀλίγον ὁμοίως ἐξω τοῦ χωρίου τοὺς προσέβαλον οἱ ἀντάρται, ἐφόνευσαν τοὺς ἄνδρας τοῦ ἀποσπάσματος καὶ ἀπληθεύωσαν τὰ γυναικόπαιδα. Τὴν ἐπομένην ἔγινεν τὸ σαμποτάζ τῆς Δαμάστας ὑπὸ Ἀνωγειανῶν, καθ' ὃ ἐκάησαν 3 γερμανικά αὐτοκίνητα καὶ ἐφρονεύθησαν περὶ τοὺς 15 Ἰταλοὺς, αἰχμαλωτισθέντων καὶ 7 (ἴδε καὶ κατωτ. σ. 69). Τὴν ἐπομένην, 9/8, ἦλθον περὶ τοὺς 60 Γερμανοὶ εἰς τὰ Ἀνώγεια· οἱ ἄνδρες ἔλειπον, ἀλλ' αἱ γυναῖκες τοὺς περιεποιήθησαν· οἱ Γερμανοὶ ἐφέρθησαν μετὰ μεγάλης προσηνείας, εἰς οὐδεμίαν διαρπαγὴν προέβησαν, ἐζήτησαν μόνον ἀπὸ τὰς γυναῖκας πληροφορίας περὶ τῆς κατὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ «Σήφης» ἐπιθέσεως τῶν ἀνταρτῶν. Εἰς τὰς 12/8 τὸ ἔσπερας οἱ ἄνδρες τοῦ χωρίου εἰδοποιηθέντες ὅτι ἔρχονται πολλοὶ Γερμανοὶ, ἔφυγον, καὶ οὕτω προελήφθησαν πολλαὶ ἐκτελέσεις. Τὴν 13ην οἱ Γερμανοὶ συμπληρώσαντες τὴν κύκλωσιν, εἰσήλθον εἰς τὰ Ἀνώγεια καὶ διέταξαν τοὺς ὑπολειφθέντας κατοίκους (θά ἦσαν περὶ τὰ 1500 γυναικόπαιδα) νὰ ἀναχωρήσουν ἐντὸς ἡμισεῖας ὥρας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Γενῆ - Κααβέ, ὀπίθεν νὰ διασκορπισθοῦν εἰς τὰ διάφορα χωρία τῆς Ρεθύμνης. Μετὰ ταῦτα προέβησαν εἰς γενικὴν λεηλασίαν τοῦ χωρίου — πλουσιωτάτου εἰς κτηνοτροφικά καὶ ἐπιχειρηματικά προϊόντα. Μετὰ τὴν δὴωσιν ἐκάστη οἰκία ἐκαίετο πρῶτον καὶ ἔπειτα ἀνετινάσσετο διὰ δυναμίτιδος. Κάθε νύκτα οἱ Γερμανοὶ ἀπεύροντο εἰς τὰ Σείσαρχα καὶ τὴν πρωΐαν ἐπανήρχοντο. Τὸ μέγεθος τῆς λεηλασίας θὰ κατανοήσῃ κανεὶς, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὴ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 13 Αὐγούστου μέχρι τῆς 5 Σεπτεμβρίου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαρπαγῆς οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν ἐντὸς τοῦ χωρίου τὸν Γ. Σπιθούρη, μὴ δυνηθέντα ν' ἀποχωρήσῃ μετὰ τῶν ἄλλων κατοίκων, ἐπίσης τοὺς παραλύτους ἑξαδέλφους Κωνστ. καὶ Ἰ. Ξυλούρη (ἢ Κίτρη), καὶ τὸν ὑπέργηρον Νικ. Ἀεράκη, εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ὁποίου ἔθεσαν, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὰ πτώματα δύο χοίρων πρὸς χλευασμόν. Δύο ἀδελφαί, ἡ χήρα Ἐμμ. Καλλέργη καὶ ἡ χήρα Ἐμμ. Καβλέντε, ἡ χολὴ Εἰρήνη Καραϊσκού καὶ ἡ Εὐαγγ. Ἰω. Πασπαράκη, ἀρνηθεῖσαι ν' ἀποχωρήσουν καὶ προτιμήσασαι τὸν θάνα-

τον, ἀπέθανον καεῖσαι καὶ καταχωθεῖσαι ἔπειτα ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀνατιναχθεισῶν οἰκιῶν των. Ἐπίσης οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν τὸν ἐκ τραύματος τῆς κεφαλῆς παράφρονα Ἑμμ. Ι. Σαλοῦστρον. Πολλοὶ ἄλλοι ἐφονεύθησαν εἰς τὰ περίξ. Οἱ Γερμανοὶ κατέστρεψαν καὶ τὰ 4 τυροκομεῖα τῆς περιοχῆς καὶ ἀπήγαγον τὰ ποιμνία τῶν κατοίκων ὅσα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπαράλαβουν, τὰ ἐφόνευσαν. Σήμερον ἀπὸ τὰς 940 οἰκίας τῶν Ἀνωγειῶν δὲν ἔχει ἀπομείνει οὔτε μία τὸ νεόδμητον σχολεῖον ἀνετινάχθη, αἱ 3 ἐκκλησίαι, τὰς ὁποίας οἱ Γερμανοὶ εἶχον μεταβάλει εἰς σταύλους, ἔχουν ἐπίσης ὑποστῆ ζημίας ἐκ τῶν περίξ ἀνατινάξεων. Ἡ ἐπίσημος κατάστασις τῆς Νομαρχίας Ρεθύμνης ἀναφέρει 117 Ἀνωγειανούς ἐκτελεσθέντας κατὰ τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς.

Εἰς τὸ χωρίον ΓΕΡΓΕΡΗ, ἐπαρχίας Καινουρίου, νομοῦ Ἡρακλείου, εἶχον γίνεαι μέχρις Αὐγούστου 1944 σποραδικαὶ μόνον ἐκτελέσεις μεταξὺ τῶν ἐκτελεσθέντων ἦτο καὶ ὁ Εὐστρ. Λιονταράκης ἐκ Σκουρβούλων μετὰ τῆς ἐγκύου συζύγου του Πελαγίας. Μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶχε φονεύσει Γερμανόν, ἐκύκλωσαν ἐν καιρῷ νυκτὸς τὴν οἰκίαν του, καὶ αὐτὸν μὲν ἐφόνευσαν διὰ χειροβομβίδος ριφθείσης ἀπὸ τῆς καπνοδόχου, τὴν δὲ σύζυγόν του, παραβιασθείσης τῆς θύρας, ὤρμησε καὶ ἐπνίξε λυκόσκυλος, εἰδικῶς πρὸς τοῦτο ἐκγυμνασμένος. Ἐπίσης εἰς παρῆλιξ ἀπὸ τὰ κατεστραμμένα Βορίζια, ἐγκατεστημένος δὲ τῶρα εἰς τὴν Γέργεριν μετὰ τῆς συζύγου του καὶ τῶν τριῶν μικρῶν τέκνων του, Χρόνης Μακρυδάκης ὀνόματι, ἐτυφεκίσθη καθ' ἣν ὥραν συνέλεγε χόρτα διὰ τὸ δεῖπνον τῆς οἰκογενείας του εἰς ἀπηγορευμένην ὄρεινὴν ζώνην.

Εἰς τὰς 14/8/44 ἐκύκλωσαν τὸ χωρίον καὶ τὸ ἐλεηλάτησαν, ἀφαιρέσαντες ὅλην τὴν ἐσοδείαν τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ τοῦ ἐλαίου. Κατόπιν, ἀφοῦ ἐπέβαλον εἰς τοὺς κατοίκους νὰ τοὺς παρασκευάσουν φαγητόν, τοὺς συνεκέντρωσαν ὅλους, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, ἐντελῶς ἀνυπόπτους, εἰς τὴν δημοσίαν ὁδόν. Ἐκεῖ τοὺς ἀνηγγέλθη ὅτι ἐπειδὴ ἀποφεύγουν τὴν ἀγγαρειάν, διατρέφουν Ἄγγλους καὶ ἀντάρτας καὶ δὲν ἔχουν παραδώσει τὰ δημητριακὰ των εἰς τὴν ἐπίταξιν, θά τιμωρηθοῦν. Ἐμπαίζοντας

τὰς κορασίδας ἐφώναζον: «*Τώρα φοράτε κόκκινα, γρήγορα θά τὰ βάψετε μαῦρα*». Κατόπιν, ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ταυτοτήτων, ἀπεμάκρυνον τοὺς ξενοχωριανούς, ἔθεσαν τοὺς ἄνδρας τῆς Γέργερης εἰς τὴν σειράν, καὶ συμβουλευόμενοι τὰ σημειώματά των ἐξεχώρησαν 22. Ἐπειδὴ ὁμως δὲν συνεπληροῦτο ὁ προκαθορισμένος ἀριθμὸς τῶν ἐκτελεστέων, παρέλαβον ἄλλους 18, ἐκ τῶν πλέον ρωμαλέων καὶ νέων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφυλάκισαν μετὰ τῶν πρώτων ἐντὸς οἰκίας. Οἱ λοιποὶ κάτοικοι ἐκλείσθησαν εἰς τὰς οἰκίας των. Μετὰ τὴν μεσολάβησιν ἑνὸς Ἑλλήνου ἀνήκοντος εἰς τὴν Γκεσταπό ἀφέθησαν τὴν ἐπομένην 14, ἐξαγοράζοντες τὴν ζωὴν των μετὰ λύτρα εἰς εἶδος (ἔλαιον καὶ σῖτον). Ἐκ τῶν 26 πού ἀπέμειναν, εἰς ἐδραπέτευσεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξετελέσθησαν ἔξωθι τοῦ χωρίου εἰς θέσιν Ζωοδόχος Πηγῆ, ἑνὸς διασωθέντος, τοῦ Ἀλεξ. Παπαδάκη, παρ' ὅλον ὅτι ἐδέχθη 7 σφαίρας εἰς τὸ σῶμα του.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 14/8/44, ἐξετέλουν εἰς τὰ ν.δ. τῆς Γέργερης κείμενα **ΣΚΟΥΡΒΟΥΛΑ** 35 ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά. Οἱ ἀντάρται εἶχον ἀνατινάξει τὴν 9/8 τὴν γέφυραν τοῦ Καλοχωραφίτη διὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Γερμανούς νὰ μεταφέρουν τὰ σιτηρὰ τῶν κατοίκων, ἀφαιρεθέντα ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀποζημιώσεως. Κατόπιν οἱ ἀντάρται προσέβαλον καὶ τὴν ἔδραν τοῦ ἐν Φανερωμένη παραμένοντος γερμανικοῦ λόχου, ἀκόμη δὲ εἰς τὰς 12/8 ἐφόνευσαν δύο γερμανοὺς στρατιώτας καθ' ὁδὸν μεταξὺ Κισσῶν καὶ Σκουρβούλων. Τὸ χ. Σκούρβουλα ἐκανονιοβολήθη πρὸς ἐκδίκησιν, ἀνευ σημαντικῶν ἐν τούτοις ζημιῶν. Τὴν 13ην Αὐγούστου ἀπόσπασμα γερμανικόν ἐλθὸν εἰς τὸ κατεστραμμένον χωρίον Καμάρες, εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ ὁποίου εἶχον ἐπιτρέψη τὴν συγκομιδὴν τῶν δημητριακῶν καρπῶν (ἴδε σ. 59), ἔκαυσαν τὴν ἐσοδείαν καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν κατοίκων καὶ ἐφόνευσαν τρεῖς. Ἐπειτα ὠδήγησαν τοὺς κατοίκους — τὰς γυναῖκας καὶ ὄσους ἄνδρας δὲν εἶχον διαφύγει — εἰς τὸ χ. Γρηγοριά, κρατήσαντες ἐν τέλει 5 ἐξ αὐτῶν (ἐξ ὧν μία γυναῖκα, ἡ Εὐαγγ. Ν. Ντισπιδάκη), καὶ 4 ἐκ τοῦ ἐπίσης κατὰ τὸν προηγηθέντα Μάϊον καταστραφέντος χ. Μαγαρικάρη, πού ἔτυχε νὰ εὕρισκω-

νται εἰς τὴν Γρηγοριάν. Οἱ 9 οὗτοι ἐφυλακίσθησαν ἐντός τῆς ἐκκλησίας τὴν ἐπομένην τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὸν τόπον ὅπου εἶχον φονευθεῖ οἱ δύο γερμανοὶ στρατιῶται. Τρεῖς ἐδοκίμασαν νὰ δραπετεύσουν, ἐξ ὧν ὁ εἷς διέφυγεν, οἱ δὲ ἄλλοι ἐξετελέσθησαν ἐπὶ τόπου. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ διαφυγόντος οἱ Γερμανοὶ ἤλθον εἰς τὰ Σκούρβουλα. Ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξύ ἄλλο ἀπόσπασμα εἶχε συλλάβει 4 ἄνδρας — ὅσους εὐρέθησαν — καὶ 19 γυναῖκας. Εἰς αὐτοὺς προσετέθη, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὀρισθέντος ἀριθμοῦ, ὁ 70 ντούτης γέρων Ἀλεξ. Ροδουδάκης, πατὴρ τοῦ ἐτέρου τῶν φονευθέντων κατὰ τὴν δραπέτευσίν των. Οἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συλληφθέντες 10 ἄνδρες καὶ 20 γυναῖκες ὠδηγήθησαν εἰς τὸν τόπον τοῦ φόνου τῶν δύο Γερμανῶν, καὶ ἐξετελέσθησαν διαδοχικῶς. Μία γυναῖκα ἀκούουσα τὴν κόρην τῆς, καθ' ἣν στιγμὴν θά ἐξετελεῖτο, νὰ τῆς λέγει: «*Γιατί κλαῖς; Μήπως κάναμε καμία ἀτιμία; Γιά τὴν πατρίδα μας σκοτωνόμαστε*», ἐρρίφθη καὶ αὐτὴ εἰς τὰς σφαίρας καὶ ἐφονεύθη. Οἱ Γερμανοὶ τότε, διὰ νὰ μὴ ὑπερβοῦν τὸν ἀριθμὸν ποὺ εἶχον ὀρίσει, ἐξήρεσαν μίαν ἐκ τῶν μελλοθανάτων. Ἐκτός τῆς ὀμαδικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 12 ἄνδρας καὶ γυναῖκας εἰς τὰ περὶχώρα τῶν Σκουρβούλων.

Ἡ Μαρία Χατζάκη ἐκ τοῦ χ. Καμάρες πενθεῖ τὸν σύζυγόν τῆς Μιχαήλ, τὸν υἱὸν τῆς Βασιλείου ἀπολεσθέντα μεταξὺ τῶν 30 τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται ἡ τύχη (ἴδε ἀν. σ. 60) καὶ τὸν ἕτερον υἱὸν τῆς Ἐμμανουήλ ἐκτελεσθέντα εἰς τὰ Σκούρβουλα. Ὁ Μιχ. Γ. Νεονάκης ἐξετελέσθη εἰς τὴν Γρηγοριάν, οἱ υἱοὶ τοῦ Ζαχαρίας καὶ Ἀντώνιος εἰς τὰ Σκούρβουλα, καὶ ὁ τρίτος υἱὸς του ἀπωλέσθη ὡς ὄμηρος ἐν Γερμανία. Ἡ Χρυσὴ χήρα Ἐμμ. Σταθοράκη εἶχεν 7 υἱούς· οἱ τρεῖς ἐφονεύθησαν εἰς τὴν Ἀλβανίαν, εἰς ἐξετελέσθη εἰς τὴν Γρηγοριάν, οἱ δὲ τρεῖς λοιποὶ ἀπήχθησαν ὄμηροι εἰς τὴν Γερμανίαν, ἀγνοουμένης τῆς τύχης των. Ὁ Στρ. Σαριδάκης ἔχει δύο υἱούς, Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον, ἀπολεσθέντας ἐν Γερμανία, ὁ τρίτος ἐφονεύθη ἐν Ἀλβανία.

Εἰς τὰς 17/8/44 ἐξετέλεσαν οἱ Γερμανοὶ 27 ἄνδρας ἐκ τοῦ χ. **ΣΩΚΑΡΑΣ** Μονοφατσίου, μέ τὴν αἰτιολογίαν πάλιν ὅτι ἐτροφοδό-

τουν ἀντάρτας καὶ ὅτι δέν ἤθελαν νὰ δώσουν τὸ ἐπιβληθέν εἰς αὐτοὺς παρακράτημα ἐκ τῶν προϊόντων των. Ἐκ τούτων ὁ Γ. Μ. Κυριακάκης εὐρέθη μέ καταφανὴ ἰχνη δαρμοῦ ἐφ' ὄλου τοῦ σώματος καὶ ἀποκομμένην τὴν κεφαλὴν διὰ μαχαίρας. Ὅμοίως ἐβασανίσθη ὁ Γεώργ. Μ. Γιαννουλάκης.¹

Εἰς τὰς 8/8/44 ἐγινε σαμποτάζ ὑπὸ Ἀνωγειανῶν ἀνταρτῶν, περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον ἐξωθι τοῦ εἰς τὰ βόρεια σύνορα τῶν νομῶν Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου κειμένου χωρίου Δαμάστα, κατὰ τὸ ὁποῖον κατεστράφησαν 4 γερμανικά αὐτοκίνητα. Οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὸν Ι. Σ. Τρυγόνην καὶ τὴν Αἰκατ. Κ. Λιαδάκη ἐκ Δαμάστας καταγομένην.

Εἰς τὰς 13/8 ἤλθον εἰς τὴν **ΔΑΜΑΣΤΑΝ**, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἔμμενον ἡσυχιοὶ καὶ ἀνυποψίαστοι, ἐφ' ὅσον δέν εἶχον συμμετάσχει εἰς τὸ σαμποτάζ τὴν ἐπομένην οἱ Γερμανοὶ τοὺς διέταξαν νὰ κλεισθοῦν εἰς τὰς οἰκίας των μόλις δύση ὁ ἥλιος, ἐπὶ ποινῇ τυφεκισμοῦ. Πράγματι ἐτυφέκισαν, τὴν 16/8, 13 ἐκ τοῦ νοτίως τῆς Δαμάστας κειμένου χ. **ΚΑΜΑΡΙΩΤΗΣ** καταγομένου ἄνδρας ἀγνοοῦντας τὴν διαταγὴν καὶ ἐπανερχομένους εἰς τὰς ἐστίας των μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου.²

Οἱ νέοι ἄνδρες τῆς Δαμάστας, φοβηθέντες ἐκ τῆς δοθείσης διαταγῆς, ἔσπευσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ χωρίον, οἱ Γερμανοὶ ὁμως καθησύχαζον τὰς γυναῖκας, ἐπαναλαμβάνοντες «*Δαμάστα καλὸ, Δαμάστα καλὸ*». Μετὰ 8 ἡμέρας, οἱ ἀποχωρήσαντες ἐπανήλθον, βέβαιοι ὅτι οὐδέν ἤθελον πάθει. Οἱ Γερμανοὶ, ἔχοντες ἤδη ἐγκαταστήσει φυλάκιον ἐν Δαμάστα, ὅταν εἶδον ἐπανελθόντας τοὺς ἄνδρας, ἐκύκλωσαν τὴν 21/8 τὸ χωρίον δι' ἱκανοῦ στρατοῦ, ἐν καιρῷ νυκτός ἀφιχθέντος, τὸ πρωὶ συνεκέντρωσαν τὸν πληθυσμὸν ὅλον εἰς μίαν μάνδραν καὶ μέ τὴν κατηγορίαν

1. Ἐκ Σωκαρᾶ κατήγετο καὶ ὁ Δημ. Ν. Βαλαβάνης, ἐφ. ἀνθ/γός, ὅστις συλληφθεὶς τὴν 10/1/43 ἐκακοποιήθη ὀδηγούμενος εἰς Ἀσῆμι καὶ ἀποπειραθεὶς ν' αὐτοκτονήσῃ, ἐδάρη ἀγρίως, μετεφέρθη ἔπειτα εἰς τὴν κωμόπολιν Μοῖρες, ὅπου ἐβασανίσθη, ἐκεῖθεν δὲ ἐν κακῇ καταστάσει εἰς Ἀγίαν, ὅπου ἐξετελέσθη τὴν 26/2/43.

2. Τὸ χ. Καμαριώτης ἀριθμεῖ ἐν ὄλῳ 18 τυφεκισθέντας, ἐξ ὧν μία γυναῖκα, ἡ Αἰκ. Κ. Ἀπλαδά, ἐπυροβολήθη ἐν μέσῃ ὁδῷ (Ὀκτώβριος 1943).

ὅτι δέν παρημπόδισαν τό σαμποτάζ, καί ὅτι προηγουμένως εἶχον περιθάλπει δύο Ἰγγλους, ἐξεδίωξαν τοὺς γέροντας καί τὰ γυναικόπαιδα εἰς τὰ χωριά τοῦ Μυλοποτάμου, Θεοδώρα, Χῶνος καί Γαράζο, ἐκ δέ τῶν ὑπολειφθέντων ἀνδρῶν, ἐκλέξαντες 30, τοὺς νεωτέρους καί εὐρωστοτέρους, ἐξετέλεσαν αὐτοὺς εἰς θέσιν Κερατίδι, 3 χλμ. ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου, ἀφήσαντες αὐτοὺς ἀτάφους. Τοὺς ὑπολοίπους — 67 ἐν ὄλῳ — μετέφερον εἰς τὰς φυλακάς τοῦ Ἡρακλείου. Μετά 4 ἡμέρας ἀπέλυσαν 10 ἐξ αὐτῶν διά νά θάψουν τοὺς ἐκτελεσθέντας, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον σπαραχθῆ ὑπό τῶν κυνῶν. Βαθμιαίως ἀπελύθησαν καί οἱ λοιποί. Ἐκ τῶν τυφεκισθέντων ἀναφέρομεν τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Ἐμμ. Στ. Κουγιουμτζάκη, καί τοὺς δύο τοῦ Γ. Σαρρῆ, τῶν ὁποίων ὁ ἕτερος ἦτο ὁ διδάσκαλος τοῦ χωρίου.

Παραλλήλως, ἀπό τὰς 21/8, ἤρχισεν ἡ γενική λεηλασία τοῦ χωρίου, ἐκ τῶν πλουσιωτέρων τῆς ἐπαρχίας, μέχρι τῆς 5/9, διαρπαγείσης ὀλοκλήρου τῆς κινητῆς περιουσίας τῶν κατοίκων. Ἐπειτα ἤρχισεν ἡ κατεδάφισις τῶν οἰκιῶν δι' ἀνατινάξεως: οὕτω κατεστράφησαν 109 οἰκίαι ἐν ὄλῳ. Ἡ ἐπιστροφή εἰς τό χωρίον ἀπηγορεύθη, μία δέ γυναῖκα, ἡ Ἐλένη Γ. Σαρρῆ, ἐπιχειρήσασα νά εἰσέλθῃ εἰς αὐτό κρυφά διά νά παραλάβῃ ἐνδύματα νά ἀλλάξῃ τὰ 3 ἀνήλικα τέκνα της, ἐφονεύθη ὑπό ἰταλοῦ στρατιώτου. Οἱ κάτοικοι ἐπανῆλθον εἰς τὰς κατεστραμμένας ἐστίας των μετά τήν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν ἐκεῖθεν (Ὀκτώβριος 1944), ὁπότε εὐρον καί τήν ἐκκλησίαν των λεηλατημένην καί τό σχολεῖον των ἀνευ στέγης.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, 21/8, συνέλαβον ἐκ τῶν 25 ἀνδρῶν τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Καμαριώτου κειμένου μικροῦ χωρίου ΚΑΜΑΡΑΚΙ τοὺς 18, εὐρόντες αὐτοὺς συγκεντρωμένους εἰς μίαν βάπτισιν, ἐπειδή κατὰ τόν ἔλεγχον τῶν ταυτοτήτων των ἀνεκάλυψαν μεταξύ αὐτῶν δύο ἐκ τῶν Ἀνωγειῶν καταγομένους, οἱ δέ Ἀνωγειανοί «ἦσαν ὅλοι ἀντάρται» Εἰς τὰς γυναῖκας εἶπον ὅτι παραλαμβάνουν τοὺς ἀνδρας των δι' ἀγγαρείαν, ἀπαγαγόντες ὁμως αὐτοὺς τοὺς ἐτυφέκισαν μέχρις ἐνός εἰς τό Γωνιανό φαράγγι.

Τήν 22/8 ἠκολούθησεν ἡ φοβερὰ τραγωδία τῶν 7 χωρίων τοῦ

Ἀμαρίου ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ, ΓΟΥΡΓΟΥΘΟΙ, ΚΑΡΔΑΚΙ, ΒΡΥΣΕΣ, ΑΝΩ ΜΕΡΟΣ, ΣΜΙΛΕΣ, ΔΡΥΓΙΕΣ, ὡς καί τοῦ νοτιώτερον κειμένου ΚΡΥΑ ΒΡΥΣΗ.

Τήν πρωίαν τῆς ἡμέρας αὐτῆς τὰ χωρία τοῦ Ἀμαρίου εὐρέθησαν κυκλωμένα ὑπό γερμανικῶν ἀποσπασμάτων, ἐνῶ οἱ ἄνδρες ὅλοι ἀνυποψίαστοι ἐκοιμῶντο ἐντός τῶν οἰκιῶν των. Εἰσελθόντες εἰς τόν ΓΕΡΑΚΑΡΗ οἱ Γερμανοὶ συνεκέντρωσαν ὅλους τοὺς κατοίκους εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Ν. Τζωρτζάκη. Δύο νέοι, ὁ Ἐμμ. Γ. Γιαννακουδάκης καί ὁ Εὐστρ. Ἐμμ. Στρατιδάκης, ἐπιχειρήσαντες νά δραπετεύσουν, ἐφονεύθησαν ἐπὶ τόπου πρό τῶν ἄλλων συγχωριανῶν των. Ἐπειδή αἱ γυναῖκες ἐθρήνουν, οἱ Γερμανοὶ ἔστρεψαν ἐναντίον των τὰ πολυβόλα καί τὰς διέταξαν νά σιωπήσουν ἐπὶ ποινῇ ἀμέσου τυφεκιμοῦ. Κατόπιν ἀνεκοίνωσαν ὅτι τό χωρίον, ὅπως καί τὰ γειτονικά, θά τιμωρηθῇ, διότι κατὰ τήν διέλευσιν ἐκεῖθεν τοῦ ἀνταρτικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἀπαγαγόντος τόν αἰχμαλωτισθέντα στατηγόν Κράϊπε, δέν ἔσπευσαν νά εἰδοποιήσουν σχετικῶς τὰς γερμανικάς ἀρχάς. Ἐπειτα διέταξαν τὰ γυναικόπαιδα νά πάρουν ὅ,τι ἠδύναντο μεθ' ἑαυτῶν, διότι θά ἔκαμνον ἓνα ταξίδι 40 χιλιομέτρων. Ἐπετράπη εἰς κάθε οἰκογένεια νά συμπαραλάβῃ καί ἓν κατοικίδιον ζῶον. Τό τεχνάσμα τῶν Γερμανῶν ἦτο νά προτρέπουν τὰς γυναῖκας νά ἐξαγάγουν τὰ πολυτιμώτερα πράγματά των, καί νά τὰ συγκεντρώσουν εἰς ὠρισμένα μέρη, δῆθεν διά νά σωθοῦν ἐκ τῆς καταστροφῆς, πραγματικῶς ὁμως διά νά εὐκολυνθῇ ἡ σύλησις των ἐπανελήφθη καί ἐδῶ, ὅπως καί εἰς τοὺς Γουργούθους καί τό Ἄνω Μέρος. Ἀκολούθως ἀφοῦ ἐξήλεγξαν τήν ταυτότητα τῶν ἀνδρῶν, τοὺς ἠνάγκασαν νά καθήσουν στραυρόποδι ἐπὶ κατηφορικοῦ ἐδάφους μέ τὰ νῶτα πρὸς τήν κατωφέρειαν μόνον καί μόνον διά νά τοὺς βασανίσουν. Τέλος, ἀφοῦ ἐξεχώρισαν τοὺς γέροντας, ὑποχρεωθέντας ν' ἀκολουθήσουν τὰς γυναῖκας, ἐκράτησαν 36 ἀνδρας πρὸς ἐκτέλεσιν, τοὺς δέ λοιποὺς, 75 περίπου μετά 50 παρθένων, ὠδήγησαν εἰς τό Ρέθυμνον ὅπου τοὺς ἐφυλάκισαν ἐπὶ τρεῖς περίπου ἑβδομάδας.

Μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ, διασκορπισθέντος εἰς διάφορα χωρία, ἤρχισεν ἡ ἐκτέλεσις τῶν 36, ἀγομέ-

νων ἀνά δύο ἐντός οἰκίας τὸ πολυβόλον εἶχε στηθεῖ πρό τῆς ἐξωτερικῆς θύρας τοῦ ἐμπροσθίου δωματίου, ἐνῶ οἱ μελλοθάνατοι ἐτοποθετοῦντο εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος αὐτοῦ, πρό θύρας ἀγούσης εἰς δεύτερον δωμάτιον μεθ' ἐκάστην ἐκτέλεσιν οἱ νεκροὶ ἐσύροντο καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὸ ὀπισθεν δωμάτιον διὰ νά ἐπακόλουθησιν νέον ζεῦγος. Μετά τὸν φόνον τῶν 36, ἔρριψαν βενζίνην καὶ ἔκαυσαν τὴν οἰκίαν μετὰ τῶν πτωμάτων. Ἐπηκολούθησε γενικὴ λεηλασία ἐπὶ 8 ἡμέρας 13 αὐτοκίνητα μετέφερον τὴν λείαν, ἐνδύματα, κλινοσκεπάσματα, κεραμίδια, ζῶα, κ.τ.λ. Μετὰ τὴν λεηλασίαν ἐκάστη οἰκία ἐκαίετο καὶ ἀνετινάσσετο διὰ δυναμίτιδος. Τὸ σχολεῖον ἀνετινάχθη ἐπίσης ἐκ θεμελίων, ὁμοίως αἱ 4 ἐκκλησίαι τοῦ χωρίου καὶ αἱ 4 κρήναι. Ἐκ τῶν 177 οἰκιῶν τοῦ Γερακάρη δὲν ἀπέμεινε οὔτε μία ὀρθή. Τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τὰ ἐρείπια οἱ Γερμανοὶ ἐφρόντισαν νά τὰ μεταβάλουν εἰς κοπρῶνα.

Παραλλήλως ἐφονεύοντο καὶ ὄσοι εὐρίσκοντο καθ' ὁδὸν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Ἐν συνόλῳ τὸ χωρίον ἀριθμεῖ 53 τυφεκισθέντας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν εἰς Γουργούθους ἐκτελεσθέντων, συνοικισμὸν ἀνήκοντα εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Γερακάρη, ὡς καὶ τῶν εἰς Καρδάκι πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὀρισθέντος ἀριθμοῦ θυμάτων.

Εἰς τοὺς ἐκτελεσθέντας συγκαταλέγονται καὶ 2 γυναῖκες ἢ 60ντούτις Εὐαγγ. Γιαννακουδάκη, μήτηρ τοῦ ἑτέρου τῶν δύο πρώτων τυφεκισθέντων νέων (ἴδε ἄνω.), τυφλὴ καὶ κωφὴ, ἐκτελεσθεῖσα ἐντός τῆς οἰκίας της, διότι μὴ ἀκούσασα τὴν διαταγὴν δὲν εἶχεν ἐξέλθει μετὰ τῶν ἄλλων κατοίκων καὶ ἡ Χαρ. Ι. Παταράκη, ἄνω τῶν 90 ἐτῶν, μὴ δυναμένη νά μετακινηθῆ, ἐπίσης ἐντός τῆς οἰκίας της. Ἐφονεύθη καὶ ὁ 80ντούτης Στ. Κόκονας ἐντός τῆς οἰκίας του καὶ ὁ ἀνάπηρος τοῦ 1922 Εὐαγγ. Ι. Μαντουδάκης ἐντός τοῦ καταστήματός του. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς τῆς πληξάσης τὸ χωρίον θά καταλάβη κανεὶς ὅπως δὴποτε ἀκούων ἐν μόνον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀφανισμοῦ οἰκογενείας ἢ Ἑλένη Ἀστρινουῦ Ἀγγελάκη πενθεῖ φονευθέντας τὸν σύζυγόν της, δύο τέκνα, δύο ἀδελφούς, πέντε πρώτους ἀνε-

ψιούς, τέσσαρας πρώτους ἐξαδέλφους καὶ ἑπτὰ δευτέρους ἀνεψιούς.

Ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐγένεν ἡ ἐκτέλεσις καὶ καταστροφὴ καὶ εἰς τὰ ὑπόλοιπα χωρία τοῦ Ἀμαρίου. Ἀναφερόμεν ταῦτα κατὰ σειρὰν μετὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκτελεσθέντων καὶ τῶν καταστραφεισῶν οἰκιῶν ἐκάστου, ἐπιφέροντες ὅσας χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας κατωρθώσαμεν νά συγκεντρώσωμεν:

ΓΟΥΡΓΟΥΘΟΙ Ἐξετελέσθησαν 4, ἐξ ὧν οἱ δύο ξενοχωριανοί, εἰς τὸ Καρδάκι πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκεῖ ὀρισθέντων. Οἰκίαι 17, καταστραφείσαι ὅλαι ἢ ἐκκλησία ἐσώθη ἐκ συμπτώσεως.

ΚΑΡΔΑΚΙ Ὁ συνοικισμὸς αὐτὸς ἀποτελούμενος ἀπὸ 13 οἰκίας ἠρίθμει 9 μόνον ἀνδρας, ἐξ ὧν ἐπρόφθασαν καὶ ἐδραπέτευσαν 3. Οἱ Γερμανοὶ ὁμῶς εἶχον ὀρίσει 20 νά ἐκτελέσουν ἐντός αὐτοῦ διὰ τοῦτο εἰς τοὺς 6 συλληφθέντας Καρδακιανούς προσετέθησαν 14 ἐκ τῶν περὶ τῶν χωρίων Γερακάρη, Γουργούθοι καὶ Βρύσες, οἵτινες καὶ ἐξετελέσθησαν καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τοῦ Γερακάρη. Ὅσαι αἱ οἰκίαι κατεστράφησαν καὶ μόνον ἡ ἐκκλησία ἐσώθη, διότι ἐκεῖτο κάπως ἀπόμερα καὶ διέφυγεν τὴν προσοχὴν τῶν Γερμανῶν.

ΒΡΥΣΕΣ Τὸ χωρίον ἐκυκλώθη καὶ αὐτὸ ἀπὸ βαθείας πρωΐας. Οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες διέταξαν γενικὴν συγκέντρωσιν τῶν κατοίκων. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνδρῶν ἐξετελέσθησαν 30, 8 δὲ ἀκόμη ἀπεστάλησαν εἰς τὸ Καρδάκι πρὸς συμπλήρωσιν, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου Συμεὼν Βερτουλάκης. Οἱ λοιποὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὸ Ρέθυμνον. Τὰ γυναικόκοιτα καὶ οἱ γέροντες, δερόμενοι καὶ προπηλακίζόμενοι, ὠδηγήθησαν εἰς τὸ χ. Μέρωνας, ὁπόθεν διεσκορπίσθησαν εἰς ἄλλα γειτονικά χωρία. Ἡ λεηλασία τῶν Βρυσῶν διήρκεσεν 8 ἡμέρας. Μετὰ ταῦτα κατεστάφησαν αἱ οἰκίαι τῶν, 77 ἐν ὅλῳ.

ΑΝΩ ΜΕΡΟΣ Ἀπὸ τυχαῖον πυροβολισμὸν γερμανοῦ στρατιώτου κατὰ τὴν κύκλωσιν, προἰδεασθέντες τινὲς κατωρθώσαν νά διαφύγουν. Οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι, βιαίως ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν περιστρώφων ἀνεγερθέντες ἐκ τῆς κλίνης τῶν, ὠδηγήθησαν, χωρὶς νά τοὺς ἐπιτραπῆ νά ἐνδύθουν, εἰς τὸ σχολεῖον. Καθ' ὁδὸν οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν ὅλα τὰ ζῶα τοῦ συνήντων, ἀγελάδας, σκύλους, χοίρους κ.τ.λ. Ἐξετέλεσαν 30 ἀνδρας ὁμαδικῶς, ἄλλους δὲ 8 γέροντας καὶ γραιῖας, μὴ δυνηθέντας ν' ἀποχωρήσουν

μετὰ τοῦ ἄλλου ἀμάχου πληθυσμοῦ, μ.ἄ. τὴν Ἐργινοῦσαν Μαθιουδάκην 103 ἐτ., τὸν Γ. Λεμονάκη 86 ἐτ., τὴν σύζυγόν του Εὐαγγελίαν 80 ἐτ., τὴν Ἀμαλίαν Παπουτσακή 75 ἐτ., καὶ τὸν Ἐμμ. Κατσαντώνην 75 ἐτ., τοῦ ὁποῖου οἱ δύο υἱοὶ Γεώργιος καὶ Στυλιανὸς καὶ ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Διον. Χανδράκης ἐξετελέσθησαν συγχρόνως, ὁ δὲ τρίτος υἱὸς Ἀντώνιος εἶχε φονευθῆ ὑπὸ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν τὸ 1941. Καταστραφεῖσαι οἰκίαι 172 (ὀλικὴ καταστροφή). Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου οὐχὶ μόνον κατεστράφη ἀλλὰ καὶ ἐβεβηλώθη μεταβληθεῖσα εἰς τόπον σφαγῆς ζώων, ἀπορριφθέντων ἐκεῖ τῶν ἐντοσθίων καὶ τῶν κεφαλῶν χοίρων, προβάτων κ.τ.λ. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας εἰς ἣν ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναὸς, ἐδρέθη ἀπογυμνωμένη ἀπὸ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἀφιερώματά της καὶ ἀποπατημένη.

ΣΜΙΛΕΣ

Ὁ συνοικισμὸς ἐξ 11 κατοικιῶν, καταστραφεισῶν. Ἐξετελέσθησαν 3 ἄνδρες, ἐξ ὧν ὁ εἰς, ὁ Ἰω. Βαρούχας, ἦτο πατὴρ 7 τέκνων.

ΔΡΥΓΙΕΣ

Καταστραφεῖσαι οἰκίαι 30 (ὀλικὴ καταστροφή). Ἐκτελεσμένος κανεὶς, διότι οἱ κάτοικοι, εἰδοποιηθέντες ἐγκαίρως περὶ τῶν εἰς τὰ ἄλλα χωρία συμβαινόντων, ἐξεκένωσαν τελείως τὸ χωρίον.

Ὁ ἐπισκεπτόμενος σήμερον τὰ χωρία τοῦ Ἀμαρίου εὐρίσκειται πρό θεάματος ἀπὸ τὰ σπαρακτικώτερα. Τὰ ἄλλοτε ἀνθοῦντα χωρία ἔχουν μεταβληθῆ εἰς ἐρείπια, 500 οἰκογένειαι ἔχουν παραμείνει ἄστεγοι, δίχως ἐνδύματα, δίχως ἐπιπλα, δίχως σκευὴ, δίχως τίποτε. Καὶ ἔπειτα ὁ ἐπισκέπτης ὁδηγεῖται πρό μιᾶς ἐρειπωμένης οἰκίας, κάτω ἀπὸ τὰ χαλάσματα τῆς ὁποίας εὐρίσκονται ἀκόμη θαμμένοι οἱ ὀμαδικῶς ἐκτελεσθέντες — 36 εἰς τὸν Γερακάρην, 20 εἰς τὸ Καρδάκι, 30 εἰς τὴν Βρύσση, 30 εἰς τὸ Ἄνω Μέρος. Ἐπὶ τῶν ἐρειπωμένων καὶ ἡμικαύστων τοίχων ἐκάστης οἰκίας καὶ ἐπὶ τῶν πέριξ λίθων διακρίνονται ἀφθονὰ ἀκόμη τὰ ἴχνη τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων. Χαμηλά δέ, εἰς τὸ κέντρον τῆς οἰκίας, ὑπὸ τὰς ἀπὸ τὴν ἀνατίναξιν συσσωρευθεῖσας πέτρας, τὰ γυμνά ὄστα των. Ἡ γενικὴ πέριξ καταστροφή καὶ ἐρήμωσις συμπληρώνει τὴν εἰκόνα τῆς φρίκης.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 22/8/44, καὶ μετὰ τὴν ἰδίαν πρόφασιν τῆς ἐκείθεν διελεύσεως τοῦ τόν στρατηγόν Κράϊπε ἀπαγαγόντος ἀνταρτικοῦ ἀποσπάσματος, κατεστράφη καὶ ἡ νοτιώτερον τῶν χωρίων τοῦ Ἀμαρίου κειμένη **ΚΡΥΑ ΒΡΥΣΗ**. Οἱ κάτοικοί της ἐξετοπίσθησαν ὅλοι εἰς ἄλλα χωρία, πληρὴν 30 ἐκτελεσθέντων. Ὁ τόπος τοῦ θανάτου τούτων παραμένει ἄγνωστος. Οἱ κάτοικοι, ὄνταν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γερμανῶν κατώρθωσαν νὰ ἐπιστρέψουν, ἀνεῦρον κάτωθεν τῶν ἐρειπίων ἐνὸς οἰκίσκου παρά τὸν ναὸν τοῦ χωρίου κειμένου, ὅστα καμένα καὶ σάρκας καὶ ἐνδύματα. Φαίνεται ὅτι ὁ οἰκίσκος αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου. Συγχρόνως ἀγνοεῖται ἡ τύχη ἄλλων 5, οἵτινες εἶχον κρυφθῆ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, ἐλπίζοντες νὰ διαλάθουν. Εἰς τοὺς ἐκτελεσθέντας συγκαταριθμοῦνται οἱ 3 ἀδελφοὶ Ἐμμ., Εὐαγγ. & Κωνστ. Πετρακάκης.

Ἡ λεηλασία καὶ ἡ πυρπόλησις τοῦ χωρίου διήρκεσεν 8 ἡμέρας. Ὅσαι οἰκίαι ἦσαν κατεσκευασμέναι ἀπὸ μπετόν, ἀνετινάχθησαν διὰ δυναμίτιδος. Σύνολον οἰκιῶν καταστραφεισῶν 113.

Προτοῦ ἐλθωμεν εἰς τὰς καταστροφὰς τῆς περιόδου ταύτης, τὰς ἐν τῇ νομῇ Χανίων γενομένας, κρίνομεν προτιμότερον νὰ συμπληρώσομεν τὰς τῆς Κεντρικῆς Κρήτης, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ διαταραχθῆ ὀλίγον ἡ χρονολογικὴ σειρά.

Οὕτω εἰς τὰς 28/8/44, εἰς τὸ παρά τὰ Ἀνώγεια κείμενον χωρίον **ΣΕΙΣΑΡΧΑ**, ἐξετελέσθησαν 36, ἐξ ὧν τινὲς ἀπὸ τὰ Ἀνώγεια καὶ ἄλλα χωρία. Οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶχον ἀγγαρευθῆ νὰ μεταφέρουν τὴν γερμανικὴν λείαν ἀπὸ τὰ Ἀνώγεια, κατὰ τὴν ἀνω τῶν 20 ἡμερῶν διαρκέσασαν λεηλασίαν των (ἴδε σ. 65). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀγγαρείας, ἐτυφεκίσθησαν μέχρις ἐνός. Εἰς τὰ Σεΐσαρχα ἐξετελέσθη καὶ εἰς ἀνάπηρος, ὁ Ἐμμ. Βρέντζος, καὶ εἰς παράφρων, ὁ Κ. Πετροκόπος.

Τέλος, εἰς τὰς 29/8/44, κατεστράφη τὸ χωρίον **ΚΟΞΑΡΕ**, ἐπαρχίας Ἁγ. Βασιλείου Ρεθύμνης, τὸ ὁποῖον καὶ πρό τῆς ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς εἶχεν ἐπανειλημμένως διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Τὴν 20ὴν Αὐγούστου οἱ ἀντάρται ἐπετέθησαν κατὰ

γερμανικῶν αυτοκινήτων μεταφερόντων στρατόν πρὸς τὴν Κρύαν Βρύσιν, καὶ προεκάλεσαν ἀρκετάς ζημίας εἰς αὐτά. Μετὰ 9 ἡμέρας οἱ Γερμανοὶ ἐκύκλωσαν τὸ χωρίον — οἱ ἄνδρες ὅλοι εἶχον εὐτυχῶς δραπετεύσει — καὶ διέταξαν ὅλους τοὺς κατοίκους ν' ἀποχωρήσουν ἐντὸς 1/2 ὥρας. Αἱ οἰκίαι — 90 ἐν συνόλῳ — ἐκάησαν καὶ ἀνετινάχθησαν, ἀφοῦ πρῶτον ἐληλατήθησαν. Ὁ ἐξ ἡμιπληγίας πάσχων 70ντούτης Στυλ. Βαβουράκης, μὴ δυνάμενος νὰ μετακινηθῆ, ἐρρίφθη ἐντὸς φλεγομένης οἰκίας καὶ ἐκάη. Ὁ ναὸς τοῦ χωρίου Κοίμησις τῆς Θεοτόκου ἀνετινάχθη ἐκ θεμελίων.

Ἐκ τοῦ νομοῦ ΧΑΝΙΩΝ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ χωρία κατεστράφησαν ἐξ ἴσου πολλά καὶ ἐκτελέσεις ἔλαβον χώραν, ὁμοίως πολυάριθμοι καὶ ἀπάνθρωποι.

Τὴν 15/8/44 οἱ Γερμανοὶ ἐξώρμησαν πρὸς τὰ ΦΛΩΡΙΑ, βορείως τῆς Καντάνου, ἐξ ἀφορρῆς ἐνός σαμποτάζ γενομένου τὴν 9/8, παρὰ τὸ χωρίον, καθ' ὃ ἐκάησαν 6 γερμανικά αυτοκίνητα. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶχον παρευθὺς ἀπομακρυνθῆ φοβούμενοι, καὶ μόνον ὀλίγοι γέροντες ἀπέμειναν. Οἱ Γερμανοὶ ἐξετέλεσαν τοὺς 14 αὐτοὺς γέροντας, μ.ἀ. τὸν ὑπερεβδομηκοντούτην Ἰωάννη Νταμουλάκη μετὰ τῆς ἐπίσης γηραιᾶς συζύγου του Ἑλένης, καὶ τὸν ἐπὶ ἔτη κατάκοιτον Κ. Πατελάκη, 65 ἐτῶν, ὑποχρεώσαντες αὐτὸν νὰ ἐγερθῆ τῆς κλίνης του. Αἱ 72 οἰκίαι τοῦ χωρίου διηρπάγησαν καὶ ἐπειτα ἐκανονιοβολήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν ἐκάη καὶ τὸ σχολεῖον διὰ δευτέραν φοράν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἐπισκευασθέν εἰς τὸ μεταξύ.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐξετελέσθησαν 20 εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον ΡΟΥΜΑΤΑ. Μεταξὺ ἄλλων ἡ Ἑλένη Γ. Δημητριάδου ἐρρίφθη εἰς τὰς φλόγας καὶ ἐκάη, διότι οἱ Γερμανοὶ ἐζήτουν τὴν κόρην τῆς καὶ αὐτὴ τὴν ἀπέκρυσεν.

Κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου 1944, οἱ Γερμανοὶ ἔκαμαν γενικὴν ἐξώρμησιν πρὸς τὰ χωρία τῆς Κισσάμου μετὰ τὴν πρόφασιν ὅτι περιθάλλουν Ἄγγλους καὶ ἀντάρτας. Τὴν 28/8, εἰσῆλθον αἰφνιδίως εἰς τὸ χ. ΚΑΚΟΠΕΤΡΟΣ, τὸ ὁποῖον δέν εἶχεν ὑποστῆ ὀλίγα

καὶ κατὰ τὴν εἰσβολὴν (ἴδε σ. 16) καὶ ἐφόνευσαν 25. Τινὲς ἐντελῶς ἀνυποψίαστοι ἐφονεύθησαν καθ' ὕπνου, ὁ δὲ πρόεδρος τῆς κοινότητος ἐτυφεκίσθη καθ' ἣν ὥραν μετέβαινε νὰ ὑποδεχθῆ τοὺς Γερμανοὺς.

Εἰς τοὺς φονευθέντας ἀνήκουν οἱ 4 υἱοὶ τοῦ Κωνστ. Δεσποτάκη, Ἐμμανουήλ, Σπυρίδων, Τάσος καὶ Χαράλαμπος. Οἱ Γερμανοὶ τοὺς συνέλαβον ἐντὸς τῆς οἰκίας των, βεβαίους ὅτι δέν πρόκειται νὰ πάθουν τίποτε, καθ' ὅσον ἦσαν τελείως εἰρηνικοὶ καὶ ἄοπλοι, καὶ τοὺς ἐφόνευσαν εἰς ἀπόστασιν 50 βημάτων, ἐπὶ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ. Ἐπειτα οἱ ἐκτελεσταὶ ἐπανήλθον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν θυμάτων συγκομίζοντες ὄρνιθας, κουνέλια κ.τ.λ., ἤρπασαν καὶ τὰ οἰκόσιτα ζῶα τοῦ Δεσποτάκη καὶ ὑπεχρέωσαν τὴν ἀτυχῆ σύζυγόν του νὰ τοὺς παρασκευάσῃ τὸ φαγητόν, παρέμειναν δὲ ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκεῖ, εὐχαρούμενοι, καὶ μόνον τὸ βράδυ, ὅταν ἔφυγαν, ἠδυνήθη ἡ ἀτυχῆς μητέρα νὰ πλησιάσῃ τὰ σώματα τῶν 4 ἀγοριῶν τῆς, τὰ ὁποῖα οἱ Γερμανοὶ εἶχον κρημνήσῃ ἐντὸς τῆς παρὰ τὴν ἀμαξιτόν χαράδρας. — Ἀδελφὴ τοῦ Κ. Δεσποτάκη εἶναι ἡ Μαλανδράκη, ἡ μόνη διασωθεῖσα ἀπὸ τὰς 6 γυναῖκας πού ἐτυφεκίσαν οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1941 (ἴδε σ. 16) καὶ τῆς ὁποίας ὁ υἱὸς Μιχαήλ εἶχεν ἐπίσης φονευθῆ τότε. Τώρα οἱ Γερμανοὶ εὐρόντες τὸν 12 ετῆ υἱὸν τῆς Ἀναστάσιον καθ' ὁδὸν ἐπυρπολήσαν τραυματίσαντες αὐτὸν εἰς τὴν κοιλίαν ὃ τραυματίας συγκρατῶν διὰ τῆς χειρὸς τὰ ἐκχυνόμενα σπλάχνα του ἐσύρθη μέχρι τῆς οἰκίας του, καθὼς ὁμως ἡ μητέρα του ἐζήτει νὰ τοῦ περιποιηθῆ προχείρως τὴν πληγὴν, οἱ Γερμανοὶ εἰσελθόντες ἀπεμάκρυναν αὐτήν, ἐφωτογράφησαν τὸν τραυματίαν, καὶ ἀκολουθῶν τὸν ἐφόνευσαν ἐπὶ τῆς κλίνης του. Ἐξ ἄλλου, ὁ Μιχ. Μαθιουδάκης ἀνευρέθη μετὰ 8 ἡμέρας νεκρὸς, φέρων ἐκδηλα ἵχνη βασανισμοῦ μ.ἀ. τοῦ εἶχεν ἀφαιρεθῆ τὸ δέρμα ἀπὸ τὰ πέλματα. Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐβασανίσθη προτοῦ φονευθῆ ὁ 17ετής Εὐστ. Μαλανδράκης αἱ κραυγαὶ του ἠκούοντο εἰς τὰ περίξ «ἐνομιζαμε πὼς οἱ Γερμανοὶ ἐσφαζαν ἀρνὶ κι' αὐτὸ ἐβέλαζε», κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν κατοίκων. Ὁ Νικ. Γερολυμάκης, ἐπειδὴ εὐρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ ἔγγραφο κα-

τασκοπείας, ἐδέθη ἐκ τῶν ποδῶν ὀπισθεν αὐτοκινήτου καί ἐσύρθη ζῶν εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν, ἔπειτα ἀπηγγονίσθη. Ἐκ τῶν 180 οἰκιῶν τοῦ χωρίου κατεστράφησαν αἱ 68 τὸ σχολεῖον ἐλεηλάτηθη, ἡ δὲ στέγη του ἐκάη, ὅπως καὶ τὰ στασίδια τῆς ἐκκλησίας. Τέσσαρα αὐτοκίνητα μετέφεραν τὴν λείαν ἐκ τῶν διαρπαγείσων οἰκιῶν.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 28/8/44, ἡ γειτονικὴ **ΜΑΛΑΘΥΡΟΣ** ὑπέστη μίαν ἀπὸ τὰς φοβερωτέρας καταστροφάς τῆς περιόδου τῆς κατοχῆς. Περί τούς 800 Γερμανοὺς ἐκύκλωσαν ἀπὸ βαθείας πρωΐας τὸ χωρίον, ἐφαρμόσαντες τὴν συνήθη εἰς αὐτοὺς πονηρίαν, νὰ φερθοῦν κατ' ἀρχάς προσηνῶς, βεβαιοῦντες ὅτι οἱ κάτοικοι δὲν ἔχουν νὰ πάθουν ἀπολύτως τίποτε. Κατόπιν ἐκάλεσαν τὸ Συμβούλιον τῆς Κοινότητος, τὸν ἱερέα καὶ τὸν διδάσκαλον καὶ ἐξήτησαν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ τοὺς καταδώσουν τὰ ὀνόματα τῶν συνεργαζομένων μετὰ τοὺς Ἄγγλους ἀξιωματικούς τῆς κατασκοπίας, τῶν περιθαλπόντων αὐτοὺς, τῶν ἀνταρτῶν κ.τ.λ. Φυσικὰ ἐκεῖνοι ἠρνήθησαν τὰ πάντα. Ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Μιχ. Τζωρτζιάκης ἐδάρη μέχρις αἵματος ὁ Ἰωαν. Καρτσωνάκης, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ Γερμανοὶ εἶχον πληροφορίας ὅτι ἦτο κομμουνιστής, ἐκακοποιήθη τόσο πολύ, ὥστε ὕστερον ὀδηγούμενος εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως, ἐφέρετο ὑπὸ τῶν ἄλλων μελλοθανάτων μὴ δυνάμενος νὰ βαδίση. Ἀκολουθῶν οἱ Γερμανοὶ διήρπασαν τὰς ὄρνιθας, τὰ κουνέλια, τὰ ἄρνια καὶ τὰ τρόφιμα τῶν κατοίκων καὶ ἔφαγαν καὶ διεσκέδασαν, ἐπίσης ἐλεηλάτησαν τὰς οἰκίας συναποκομίζοντες ὅ,τι τιμαλφές εὗρον ἐντός αὐτῶν, δακτυλίδια, ὠρολόγια, χρυσαφικά κ.τ.λ. καὶ ἀκόμη ἐφόρτωσαν ἐπὶ 75 ὑποζυγίων ὅ,τι εἰς ἐνδύματα, ἐπιπλα κ.τ.λ. ἠδύνατο νὰ μεταφερθῇ. Ἐπειτα ἀνετίναξαν τὰς 70 οἰκίας τοῦ χωρίου, τοὺς δὲ ἄνδρας — 64 ἐν ὄλῳ — τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὸ παρακείμενον φαράγγι, ὅπου καὶ τοὺς ἐξετέλεσαν. Δύο μόνον ἐπέζησαν τραυματισθέντες καὶ προσπονηθέντες τὸν νεκρὸν. Εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἰ. Καρτσωνάκης, ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν οἱ Γερμανοὶ ἀφήρουν ἀπὸ τοὺς νεκροὺς τὰ δακτυλίδια, ἀποκόπτοντες καὶ τοὺς δακτύλους, ὅταν ἡ ἐξαγωγή δὲν ἦτο εὐχερής.

Ἐκ τῶν φονευθέντων, ἀναφέρομεν τὸν Δημ. Μπαμπουνάκη μετὰ τοῦ 14ετοῦς υἱοῦ τοῦ Μίνωος, τὸν Στυλ. Σημαντηράκη, 68 ἐτῶν, μετὰ τῶν 3 υἱῶν τοῦ Μενελάου, Γεωργίου καὶ Ἐμμανουήλ, ἀφήσαντα ἀπροστατεύτους 7 γυναῖκας, τὴν σύζυγον, τὰς 4 θυγατέρας τοῦ καὶ τὴν σύζυγον τοῦ ἑνὸς υἱοῦ τοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τῆς, νηπίου εἰσέτι. Ἐπίσης ἐτυφεκίσθησαν οἱ κάτωθι γέροντες Στυλ. Β. Ξενικάκης, 70 ἐτ., Γ. Δ. Σκανδαλάκης, 65 ἐτ., Ἄντ. Δαμουλάκης, 73 ἐτ. Ἡ οἰκογένεια Σκανδαλάκη ἐξεκληρίσθη ἀπώλεσα 7 ἄνδρας ὁμοίως ἢ τοῦ Μπαμπουνάκη μετὰ ἰσάριθμα θύματα. Ὁμοίως ἐτυφεκίσθησαν ἐκ τῆς κλίνης τῶν βιαίως ἀνεγερθέντες οἱ βαρέως ἀσθενοῦντες Μιχ. Μπαχαδάκης καὶ Γ. Κουμάκης.

Σήμερον εἰς τὴν Μαλάθυρον ἐπιζοῦν 6 μόνον ἄνδρες, τῶν ὁποίων οἱ 4 ἔτυχεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην νὰ εὕρισκονται εἰς τὰ Χανιά.

Συνεχίζοντες οἱ Γερμανοὶ τὴν ἐξόρμησίν των ἐφθασαν εἰς τὸ χ. **ΚΑΛΑΘΑΙΝΕΣ** οἱ κάτοικοι εἰδοποιηθέντες περὶ τῶν συμβάντων εἰς τὴν Μαλάθυρον, κατέφυγον ὅλοι κατ' ἀρχάς εἰς τὸ Σιρικάρη καὶ ἔπειτα μακρύτερα, πλὴν 11 γερόντων καὶ ἀναπήρων, τοὺς ὁποίους εὗρόντες οἱ Γερμανοὶ ἐντός τοῦ χωρίου ἐτυφέκισαν (29/8). Κατόπιν ἐπροχώρησαν καὶ ἐφόνευσαν 9 εἰς τὸ **ΣΙΡΙΚΑΡΙ**, 7 εἰς τὰ **ΤΣΟΥΡΟΥΜΑΝΙΑ** (ὅλος ὁ συνοικισμὸς ἀριθμεῖ 10 οἰκογενείας), 7 εἰς τὴν **ΠΟΤΑΜΙΔΑ**, 10 εἰς τὴν **ΛΙΜΝΗΝ**, 25 εἰς τὸ **ΚΟΥΝΕΝΙ**, καὶ μεμονωμένως ἀπὸ τὰ χ. Ἄγ-Κυρ-Γιάννης, Ἀερινός, Ἀμυγδαλοκεφάλι, Κεραμωτή, Παπαδιανά, Λουσακιές κ.τ.λ. Ἡ **ΛΙΜΝΗ** καὶ τὸ **ΚΟΥΝΕΝΙ** κατεστράφησαν ἐκ θεμελίων καέντα. Εἰς τὸ Κούνεني ἐκάησαν τότε καὶ 3 μικρὰ παιδιὰ. Συγχρόνως ἐξετελέσθησαν ἐν Ἁγίᾳ 9 ἄνδρες καταγόμενοι ἐκ τοῦ τελευταίου χωρίου καὶ ἄλλοι τινὲς ἐκ τῶν ἄλλων, ὡς ἀντίποινον τοῦ φόνου γερμανοῦ στρατιώτου εἰς θέσιν Στόμι παρά τὸ Κούνεني τὴν 14/8. Εἰς τὰ **ΧΑΙΡΕΤΙΑΝΑ**, κυκλωθέντα ἐπίσης, συνελήφθησαν ὅλοι οἱ ἄνδρες. Τέσσαρες εὐρεθέντες κρυμμένοι ἐτυφεκίσθησαν. Οἱ Γερμανοὶ ἐσκότωναν τὰ ζῶα καθ' ὁδὸν καὶ ἐλεηλάτησαν τὸ χωρίον, ἐφυλάκισαν δὲ 40 ἐκ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ἁγίαν, ἐξ ὧν ἐξετελέ-

σθησαν 3. Εἰς τοὺς φυλακισμένους δὲν ἐπετρέπετο νὰ πίνουν νερό, ἐκτός ἀπὸ τὰ 50 δράμια τὰ ἡμερησίως παρεχόμενα, ἂν δὲ κανεὶς ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βρύσιν, ἐδέρετο ἀγρίως. Ἐντὸς θαλάμου, ἐκτάσεως 8×8 μέτρων, διέμενον 288 φυλακισμένοι!

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1944 οἱ Γερμανοὶ ἐξώρμησαν κατὰ τῶν χωριῶν ΠΑΝΑΓΙΑ, ΛΟΥΛΟΣ, ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ΓΕΡΟΛΑΚΚΟΣ, ΚΑΜΠΟΙ, ΑΧΛΑΔΕΣ καὶ ΑΛΕΤΡΟΥΒΑΡΙ, τὰ ὅποια συνοπτικῶς ὀνομάζονται ΚΕΡΑΜΕΙΑ καὶ κεῖνται εἰς ἀπόστασιν 20 περίπου χιλιομέτρων νοτίως τῶν Χανίων, εἶχον δὲ ἰδιαιτέρως ὑποφέρει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς ἀπὸ τὰς ἀγγαρείας, λόγῳ τῆς γεινιάσεώς των πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐξορμήσεως ἦτο νὰ στερήσουν τοὺς ἀντάρτας, οἵτινες περιέσφιγγον τὴν γερμανικὴν ζώνην μετὰ τὴν σύμπτυσιν τῶν βάσεων των. Καὶ προηγουμένως, καὶ δὴ τὴν 28/9/44, εἶχον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον βομβαρδισθῆ ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Γαλατᾶ, τῆς Μαλάξας καὶ τοῦ Κόκκινου Χωρίου τὰ χωρία Λοῦλος, Ἀλετρουβᾶρι καὶ Ἀχλάδες, αἱ ζημίαι ὅμως ἦσαν μικραὶ καὶ ταχέως ἐπεσκευάσθησαν. Ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ εἶχον φονευθῆ ὀλίγοι (1 εἰς τὸν Λοῦλον καὶ 5 εἰς τὸ Ἀλετρουβᾶρι). Εἰς τὰς 23/11, οἱ Γερμανοὶ ἐβομβάρδισαν ἐκ νέου τὰ χωρία τῶν Κεραμειῶν καὶ ἔπειτα ἐπελθόντες συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν διὰ πυρπολήσεως. Οὕτω κατεστράφησαν τὰ χωρία Λοῦλος (16 καταστραφεῖσαι οἰκίαι ἐκ τῶν 28), Ἀλετρουβᾶρι (16 ἐκ τῶν 24), Ἀχλάδες (19 ἐκ τῶν 24), Παναγία (30 ἐκ τῶν 33), Ἀγ. Γεώργιος (24 ἐκ τῶν 27), Κάμποι (28 οἰκίαι) καὶ Λάκκος.

Ἡ καταστροφὴ συνωδεύετο ἀπὸ φόνους καὶ γενικὴν λεηλασίαν, ὅπως πάντοτε. Οὕτω ἐκ τοῦ χ. Κοντόπουλα ἐφόνευσαν 6 ἄνδρας παρὰ τὸν Κλαδισὸν ποταμὸν, καὶ 1, τὸν Ἰω. Δελάκην, ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶχον τραπῆ εἰς φυγὴν καὶ ἐσώθησαν, αἱ οἰκίαι των ὅμως ἐληλατήθησαν πλήρως. Ὅ,τι ἀπὸ τὸν ρουχισμὸν τῶν κατοίκων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συναπαγάουν, οἱ Γερμανοὶ τὸ ἔρριψαν εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου, ἐπέρασαν ἀπὸ πάνω του τὰ τάνκς καὶ τὸ κατέστρεψαν. Ἐπίσης ἀπεγύμνωσαν πλήρως τοὺς πλουσίους κυ-

παρισσῶνας τοῦ χωρίου, συναπαγάγοντες τοὺς κορμούς ἐπὶ 12 φορτηγῶν αὐτοκινήτων. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου ἀφῆρεσαν τὰ ἀργυρᾶ κανδήλια καὶ τὸ ἀργυροῦν ἐπικάλυμμα τοῦ Εὐαγγελίου.

Εἰς τὸν συνοικισμὸν ΚΑΤΩΧΩΡΙ, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἰδίαν κοινότητα, οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Νικόλαον Καστρινάκην, κατόπιν δὲ ὑπεχρέωσαν 2 ἄλλους, τὸν Ἰ. Μαρμαριτσάκην καὶ τὸν Ν. Πατεράκην, νὰ μεταφέρουν τὰ πτώματα ἐπὶ τῶν ὤμων των ἐντὸς τῆς οἰκίας κατόπιν ἐπυρπόλησαν τὴν οἰκίαν καὶ ἐκάησαν καὶ οἱ τέσσαρες! Εἰς τὸ Κατωχώρι ἐπυρπολήθησαν ἐν συνόλῳ 4 οἰκίαι καὶ τὸ σχολεῖον.

Οἱ ΚΑΜΠΟΙ εἶχον ὑποστῆ καὶ ἄλλην ἐπίθεσιν τῶν Γερμανῶν προηγουμένως εἰς τὰς 8/5/44, κατὰ τὴν πανηγυριν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἡμέραν τῆς καταστροφῆς τοῦ χ. Σαμωνᾶς (ἴδε σ. 62). Οἱ ἄνδρες τῶν Κάμπων συνελήφθησαν — 42 ἐν ὅλῳ — καὶ ἐνεκλείσθησαν εἰς τὴν Ἀγιάν, ἀφοῦ πρῶτον ἐδάρησαν ἀνηλεῶς. Ἐξ αὐτῶν οἱ 27 ἐχάθησαν ἀποσταλέντες εἰς τὴν Γερμανίαν.

Εἰς τὸν ΛΟΥΛΟΝ, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι εἶχον ἐπίσης ἐγκαίρως ἀπομακρυνθῆ, ἐπανελήφθη ἡ γενικὴ λεηλασία μετὰ τὸν βομβαρδισμὸν καὶ πρὸ τῆς πυρπολήσεως. Ἡ ἐκκλησία ἐβομβαρδίσθη ἐπίσης, ὅπως εἶχε βομβαρδισθῆ καὶ κατὰ τὸν Μάϊον. Εἰς τὸ ΑΛΕΤΡΟΥΒΑΡΙ ἐφόνευσαν ἓνα νέον 16ετῆ, Ἀντώνιον Ντουνοῦνάκην ὀνόματι. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἀφῆρεσαν τὸ ἐπάργυρον Εὐαγγέλιον. Εἰς τὸ χ. ΠΑΝΑΓΙΑ ἐφονεύθησαν 3, ἐξ ὧν ὁ γέρον Μιχ. Βενετάκης καὶ ὁ τραυματίας Στ. Τσακάκης ἐκάησαν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, ὁ μὲν δεῦτερος μὴ δυνηθεὶς νὰ μετακινηθῆ, ὁ δὲ πρῶτος ἐμποδισθεὶς εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Εἰς τὸ χ. ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ἐκάησαν 5 παρήλικες, ἡ Ἐλένη Νικολάκη, 90 ἐτῶν, ὁ Δημήτρης Κατσανεβάκης, 80 ἐτῶν, ἡ Μαρ. Καλιτσουνάκη 80 ἐτῶν, ἡ Ζωὴ Δημ. Κατσανεβάκη, 70 ἐτῶν, καὶ ἡ Κυριακὴ Γαλανάκη, 60 ἐτῶν. Τῶν τριῶν τελευταίων τὰ περίκαυστα λείψανα εὐρέθησαν ἀργότερον ἐντὸς δωματίου τῆς οἰκίας τῆς Μαρίας Καλιτσουνάκη, ὅπου, φαίνεται, εἶχον προσέλθει καὶ αἱ

ἄλλαι δύο γραφαί. Τό γεγονός ὅτι τό δωμάτιον αὐτό διεσώθη ἀπό τήν πυρκαϊάν, ἐνώ ἐπί τῆς ὑπεράνω αὐτοῦ κειμένης ἀποθήκης ἀπέκειντο σανός καί ἄχυρα, ἀποδεικνύει ὅτι ἐπί τῶν ἀτυχῶν αὐτῶν γυναικῶν ἐρρίφθη ἐπίτηδες εὐφλεκτον ὑγρόν διά νά καοῦν ζῶσαι. Ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐκκλησία τοῦ χωρίου ἐβομβαρδίσθη ἐπίσης, καί κατέρρευσεν ἡ ἀριστερά αὐτῆς πλευρά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ

Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΙΟΥ

Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη (ἴδε σ. 9), ὁ νομός Λασηθίου παρεδόθη ὑπό τῶν Γερμανῶν εἰς τοὺς Ἴταλοὺς πρὸς διοικήσιν ἀπό τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς κατοχῆς μέχρι τῆς καταρρεύσεως τῆς Ἰταλίας (Σεπτ. 1943). Οἱ Γερμανοὶ κατά τὰς πρώτας ἡμέρας εἶχον λεηλατήσει τὰς πόλεις καί τὰ χωρία τοῦ νομοῦ, ἰδίως τὰ καταστήματα, ἀποστέλλοντες εἰς τό Ἡράκλειον δι' αὐτοκινήτων καί ἐκεῖθεν εἰς Γερμανίαν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νά μεταφερθῆ, μετ' ὀλίγας δέ ἡμέρας, οἱ Ἴταλοὶ, ἀναλαμβάνοντες τήν διοίκησιν, συνεπλήρωσαν τήν ἄρπαγὴν. Κατά τό διάστημα τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς ἢ καταδυνάστευσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξε πλήρης (ταπεινώσεις, φυλακίσεις, ἐπιτάξεις, ἀγγαραεῖαι κ.τ.λ.).

Περί τῆς μεταχειρίσεως τῶν φυλακισμένων μαρτυρεῖ ἡ ἀκόλουθος ἐκθεσις τοῦ ἱατροῦ τῶν Φυλακῶν Νεαπόλεως Ἐμμ. Λεμπιδάκη:

« Κατά τό ἀπό 1941-1944 χρονικόν διάστημα πολὺς κόσμος ἤχθη εἰς τὰς φυλακάς ἀνευ αἰτίας καί ἐνεκλείσθη εἰς αὐτάς κατόπιν σκληρῶν βασανιστηρίων. Ἐνθυμοῦμαι περίπτωσιν ἐνός κρατουμένου Δαμασκηνάκη ἐξ Ἱεραπέτρας, τόν ὅποιον ἐνέκλεισαν εἰς τὰς φυλακάς, ἀφοῦ τόν ἐκτύπησαν τοσοῦτον βαρέως, ὥστε τοῦ ἐθλάσαν τρεῖς πλευράς. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ὅτι ὡς ἱατρός τῶν φυλακῶν μετέβην καί τό ἀνέφερα εἰς τόν τότε διοικητὴν τῆς χωροφυλακῆς τῶν Ἰταλῶν Ροζάριο Τροβάτο, ἵνα τόν διακομίσῃ εἰς νοσοκομεῖον, οὗτος ὅμως ἀντὶ δισκομιδῆς εἰς νοσοκομεῖον τόν ἐφυγάδευσε εἰς φυλακάς τῆς Ἰταλίας. Ἐνθυμοῦμαι ἐτέραν συγκεκριμένην περίπτωσιν, καθ' ἣν συνεπεῖα ἰσχυροτάτου ξυλοκοπήματος ἄτομον παρεφρόνησε. Μετέβην καί πάλιν καί τό ἀνέφερα εἰς τόν ἴδιον διά νά τόν διακομίσῃ εἰς ψυχιατρεῖον, μοῦ ἀπήντησεν ὅμως ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες δέν γνωρίζομεν νά κόμνωμεν θεραπείαν, καί ὅτι θέλει ἀκόμη εὖλο διά νά θεραπευθῆ. Ἐνθυμοῦμαι πλείστα ἄλλα περιστατικά κρατουμένων, οἵτινες ἤρχοντο μέ ἐκχυμώσεις εἰς τό πρόσωπον καί εἰς ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, θίνα ὅμως λόγῳ τῆς πληθῆος τῶν περιστατικῶν δέν δύναται ν' ἀναγραφοῦν εἰς μίαν τόσοσιν συνοπτικὴν ἐκθεσιν. Ἦσαν δέ τόσοσιν οἱ κρατούμενοι, ὥστε, ἐνώ ἡ φυλακὴ εἶναι προορισμένη διά 40-50 ἄτομα, ἐκρατοῦντο 150-200».

Οἱ Ἴταλοί ἐξ ἄλλου ἐπέβαλον ὑποχρεωτικόν τόν χαιρετισμόν τῶν σκοπῶν τῶν στρατιωτικῶν καταστημάτων των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐδημιούργουν ἐπεισόδια καί διότι δέν ἐχαιρετίζοντο καθ' ὁδόν ἢ καί διότι «τούς ἀγριοκοίταζαν». Τῶν Γερμανῶν μετέπειτα ἡ στάσις δέν ἦτο διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ, τι τὴν ἐγνωρίσαμεν εἰς τοὺς ἄλλους νομούς.

Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι καθ' ὅλον τό διάστημα τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς οὐδεμία ὁμαδικὴ ἐκτέλεσις ἢ καταστροφή χωρίου ἔλαβε χώραν. Οἱ Ἴταλοί, πολὺ πολιτικώτεροι τῶν Γερμανῶν, ὄχι μόνον ἀπέφευγον ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς νά πολεμοῦν τοὺς Ἑλληνας, ἀλλά καί ἐζήτουν νά ἐκμεταλλευθοῦν πολιτικῶς τὴν εἰς τοὺς ἄλλους νομούς τῆς Κρήτης ἐπιδεικνυομένην ἀγριότητα τῶν συμμάχων των. Τό σύστημα τῶν Ἰταλῶν ἦτο ἐξαιρετικῶς ὑπουλον, καθ' ὅσον, ὅσους Ἑλληνας ἤθελον νά ἀφανίσουν, ἐφρόντιζαν ἢ νά τοὺς ἐκτελοῦν μυστικά, ἀποδίδοντες τόν φόνον των εἰς Ἀγγλους πράκτορας, ἀντάρτας κ.τ.λ. ἢ νά τοὺς παραδίδουν εἰς τοὺς Γερμανοὺς πρὸς ἐκτέλεσιν ἢ ἀποστολὴν εἰς τὴν κατεχομένην Εὐρώπην, προσποιούμενοι ὅτι αὐτοὶ δέν ἤθελαν, ἀλλ' ὅτι οἱ Γερμανοὶ τό ἀπήτην. Οὕτως εἰς μίαν μόνον ἀποστολὴν γενομένην κατ' Ἰούλιον τοῦ 1943 μετεφέρθησαν εἰς Κροατίαν 50 ἐκ Σητείας καταγόμενοι ἄνδρες ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν εἰς τοὺς Γερμανοὺς παραδοθέντες. Πάντως ὁ νομός Λασηθίου εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπέφερεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερον ἀπὸ τὴν λοιπὴν Κρήτην. Οὔτε καί ἡ ἀνταρτικὴ κίνησις ἄλλωστε ὑπῆρξεν ἐδῶ μεγάλη. Τί ὄλικας ἐξ ἄλλου ζημίας ὑπέστη δεικνύει ὁ ἐν σ. 34 δημοσιευθεὶς πίναξ.

α' Φόνοι ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διαπραχθέντες

Ἐκ τῶν 182 οὗς ἡ Διοίκησις Χωροφυλακῆς Λασηθίου ἀναφέρει ὡς ἐκτελεσθέντας καθ' ὅλην τὴν τριετίαν τῆς κατοχῆς ἐν τῷ τῷ νομοῦ, μόνον οἱ 22 ἐφονεύθησαν ὑπὸ Ἰταλῶν ἀναφέρομεν τὰς μᾶλλον χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις:

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1941 εὗρέθη νεκρὸς κάτωθεν σωροῦ πετρῶν, παρὰ τό χ. Χανδρᾶς, ὁ Σταῦρος Ἀσπραδάκης, συνταξιού-

χο διδάσκαλος ἐξ Ἀρμένων Σητείας, ἐξαιρετικῶς τιμῶμενος ἐν τῇ περιφερείᾳ, καί σύνδεσμος τῶν ἐν Κρήτῃ Ἀγγλων ἀξιωματικῶν. Πολλὰ, ἀλλ' ἀνεξακρίβωτα, λέγονται περὶ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου του.

Εἰς τὰς 14/10/1941, ἐφονεύθη εἰς θέσιν Ξερρίζωμα Βουλισμένης (Μεραμπέλλου) ὁ Νικ. Ἰ. Ἀνδριανάκης τὸ θῦμα εἰργάζετο εἰς τό κτήμα του, ἐκεῖθεν δέ διερχόμενος ἰταλὸς στρατιώτης, κατόπιν φιλικῆς συζητήσεως, τοῦ ἐπρότεινε τό ὄπλον λέγων «θὰ σέ σκοτώσω» Ὁ Ἀνδριανάκης νομίζων ὅτι ἀστειεύεται ἀπήντησε «σκοτώσέ με!» — καί ὁ Ἰταλὸς τόν ἐφόνευσεν!

Κατ' Ἰούλιον τοῦ 1943, ἐφονεύθησαν πρὸς τό χ. Λιθίνες, οἱ Β. Ζαχαριουδάκης, Γ. Λασηθιωτάκης ἢ Λεθιωτάκης καί Ἰω. Χαρδάκης, συλληφθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Νταβάνα. Τῶν ἐκτελεσθέντων εἶχον ἐξορυχθῆ οἱ ὀφθαλμοὶ καί ἐκριζωθῆ οἱ ὀδόντες.

Εἰς τὰς 12/7/43 ὁ λοχίας Τζοβάνι Φίννα ἐφόνευσεν εἰς τὴν Μίλατον τὴν 17ετιδα Δέσποινα Κατσαράκη, μαθήτριαν γυμνασίου, διὰ λόγους ἐρωτικούς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐτοῦ θέρους ἐξετελέσθησαν εἰς θέσιν Μουρί, ἐξωθεν τοῦ χ. Μαρωνιά, ὁ Βίκτωρ Ρεμουντάκης ἐξ Ἀρμένων Σητείας καί ὁ Μιλτ. Καναβάκης ἐκ Πεύκων Σητείας. Οἱ κάτοικοι τῆς Μαρωνιάς, ὑποχρεωθέντες ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν νά κλεισθοῦν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, ἤκουσαν τοὺς πυροβολισμοὺς, οὐδέν ὁμως ἀνεκοινώθη ἐπισήμως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀνεκάλυψαν τὰ πτώματα, οἱ δέ συγγενεῖς τοῦ Ρεμουντάκη ἀνασκάψαντες ἐπιστοποίησαν ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἐκτελεσθέντος ἴχνη πληγῶν δι' ὑποκοπάνου. Ὅταν τό γεγονός ἀνεφέρθη εἰς τὰς ἰταλικὰς ἀρχὰς ἐκεῖναι κατὰ πρῶτον ἠρνήθησαν ὅτι τοὺς ἐξετέλεσαν, ἀποδώσαντες τόν φόνον εἰς ἄγγλον λοχαγόν κατάσκοπον, ἀποβιβασθέντα εἰς Κρήτην διὰ νά φονεύῃ Ἑλληνας! Τὰ αὐτὰ ἔγραψαν καί αἱ εἰς τὴν Νεάπολιν Μεραμπέλλου ἐκδιδόμεναι ἐλληνο-ἰταλικά ἐφημερίδες! Ἀργότερον ἠναγκάσθησαν νά ὁμολογήσουν τὴν πράξιν μέ τὴν δικαιολογίαν

1. Τό αὐτό δυσχυρίσθησαν καί διὰ τόν φόνον τοῦ ἐκ χωρίου Καβούσι καταγόμενου Ἰω. Δερμιτζάκη, τοῦ ὁποῦ τό πτώμα ἀνεκαλύφθη κάτωθι σωροῦ λίθων μεταξύ τοῦ χωρίου τούτου καί Παχειᾶς Ἄμμου.

ὅτι τὰ θύματα εἶχον ἀποπειραθῆ νά δραπετεύσουν. Ἀπηγόρευσαν ἐξ ἄλλου τήν μετάβασιν Ἑλλήνων εἰς τόν τόπον τῆς ταφῆς, ἐπειδή δέ, παρά τήν διαταγήν, πλῆθος κόσμου συνέρρευσε μετά τοῦ ἱερέως, οἱ Ἴταλοὶ ἐφυλάκισαν ἐπὶ 4 μῆνας τόν πρόεδρον τῆς κοινότητος Μαρωνιάς.

Ἐπίσης κατά τήν περίοδον τῆς γερμανικῆς κατοχῆς καί δὴ τήν 26/8/44, ἰταλική περίπολος εἰσελθοῦσα εἰς τό καφενεῖον τοῦ Γεωργ. Ἐμμ. Πλευράκη, εἰς τόν Ἅγιον Γεώργιον Μεραμπέλλου, ἐφόνευσεν ἀνευ οὐδενός λόγου τόν ἰδιοκτήτην, τούς δέ πελάτας, ἀφοῦ τούς ἔδειρε, ἐφυλάκισεν ὅλους εἰς τόν Ἅγιον Νικόλαον ἐπὶ 10 ἡμέρας.

Τέλος, τό χαρακτηριστικώτερον ὄλων εἰς τό χ. Βαϊνιά Ἱεραπέτρας, ἰταλός στρατιώτης, ἀφοῦ ἐβίασε τήν Ἰέτιδα κορασίδα Παγώναν Μ. Γαϊτάνη, τήν ἐφόνευσεν, ἀπορρίψας τό σῶμα τῆς ἐντός ἀποχωρητηρίου οἰκίας. Ὁ στρατιώτης συνελήφθη, εἶναι ὁμως λίαν ἀμφίβολον ἂν ἐτιμωρήθη.

β. Ἐκτελέσεις ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διαπραχθεῖσαι

Πλὴν τῆς κατά Σεπτέμβριον τοῦ 1943 ὁμαδικῆς καταστροφῆς τῶν χωρίων τῆς Βιάννου, καθ' ἣν ἐτυφεκίσθησαν 92 ἐκ τῶν εἰς τόν νομόν Λασηθίου ὑπαγομένων συνοικισμῶν (ἴδε ἀνωτ. σ. 43), ἔχομεν ν' ἀναφέρωμεν πρῶτον τήν ἐν Ἅγιᾷ ἐκτέλεσιν (29/8/44) τοῦ ἐν Νεαπόλει συλληφθέντος πολιτευτοῦ Ρούσου Κουνδούρου. Ἐπίσης τήν ἐκτέλεσιν 4 ἀνδρῶν καί 2 γυναικῶν κατά τό αὐτό ἔτος ὑπὸ τὰς ἐξῆς συνθήκας:

Κατόπιν πληροφοριῶν περὶ ὑπάρξεως μυστικοῦ ἀσυρμάτου εἰς τό Τοπλοῦ Μοναστήρι, εἰς τό β. ἄ. ἄκρον τῆς νήσου κείμενον, συνελήφθησαν κατά τὰς ἀρχάς Μαΐου 1944 περὶ τὰ 20 ἄτομα, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Ἠγ. τῆς Μονῆς Τοπλοῦ Γεννάδιος Σιλιγνάκης μετά δύο καλογήρων καί ὁ ἐν Σητεῖα φαρμακοποιός Ἰωσήφ Σακαδάκης, 39 ἐτῶν. Ὁ τελευταῖος εὐρέθη νεκρός μετά τρεῖς ἡμέρας εἰς τήν παραλίαν Σεισίου παρά τό χ. Μάλλια. Τί μαρτύρια ὑπέστη τό θῦμα πρὶν ἐκτελεσθῆ καταδεικνύει ἡ κάτωθι περίληψις τῆς ἰατροδικαστικῆς ἐκθέσεως τοῦ ἱατροῦ Νεα-

πόλεως Ἐμμ. Λεμπιδάκη, συνταχθείσης κατόπιν διαταγῆς τῆς Ὑποδιοικήσεως Χωροφυλακῆς Μεραμπέλλου. Κατά παράδοξον συγκυρίαν ἢ ἐν Νεαπόλει γερμανικὴ διοίκησις, ἀγνοοῦσα τήν ὑπὸ ἄλλης γερμανικῆς ἀρχῆς σύλληψιν καί ἐκτέλεσιν τοῦ Σακαδάκη, ὅτε τό ἐν Μάλλια ἐδρεῦον ἰταλικόν φυλάκιον τῆς ἀνήγγειλε τήν εὔρεσιν τοῦ πτώματος, συγκατετέθη νά μεταβῆ ἐκεῖ πρὸς ἰατροδικαστικὴν ἔρευναν ὁ ἱατρός τῶν φυλακῶν Λεμπιδάκης μετά Ἕλληνας ἀξιωματικῶς τῆς χωροφυλακῆς. Ἴδου ἡ περίληψις τῆς ἐκθέσεως:

«Ὁ Ἰωσήφ Σακαδάκης ἤχθη εἰς τήν παραλίαν Σεισίου μετὰ πολυήμερον κράτησιν εἰς τὰς φυλακάς Νεαπόλεως, εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Γκεσταμπο κ.λπ. καί μετὰ φρικτὰ βασανιστήρια, πιθανῶς διὰ νά τοῦ ἀποσπάσουν μυστικά, ἐξετελέσθη ἐν καιρῷ νυκτός εἰς ἀπόκρημνον μέρος τῆς ἀκτῆς καί εἶτα ἐρρίφθη εἰς τήν θάλασσαν. Ἡ ἰατροδικαστικὴ ἐκθεσις καταλήγει εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

Ἡ κυρία ἐνεργὸς αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ θύματος ὑπῆρξεν τραῦμα ἐπὶ τοῦ ἰνίου διὰ πυροβόλου ὄπλου με ἐξοδον ἐκ τῆς στοματικῆς κοιλότητος καί με θλάσιν τῆς σπονδυλικῆς στήλης μεταξύ ἄτλαντος καί ἐπιστροφῆως. Τό θῦμα ἐπλήγη ἐκ τῶν ὀπισθεν καί ἐξ ἐγγυτάτης ἀποστάσεως, ἐξέπνευσε δὲ ἀκαριαίως ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ὅπου ἐπυροβολήθη, λόγω αἱμορραγίας. Ἐπὶ τοῦ σώματος παρατηροῦνται μεγάλῃς ἐκτάσεως ἐκχυμώσεις καταλαμβάνουσαι τοὺς γλουτούς, τήν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν τῶν μηρῶν καί τῶν γαστροκνημιῶν. Ἐπὶ τοῦ βραχίονος τρεῖς ταινιοειδεῖς ἐκχυμώσεις, ἐπὶ τοῦ προσώπου ἐκδοραί ἐπὶ τῶν γλουτῶν ἢ ἐπιδερμῖς ἔχει ὑπεγερωθῆ εἰς ἐκτασιν παλάμης εἰς φυσαλίδας, αἰτίνες ἔχουσι διαρραγή. Ὅλοι αἰ ὡς ἄνω βλάβαι ἐπηνέχθησαν ἐν ζωῇ. Ἀποκλείεται ἡ αὐτοκτονία ἢ τό τυχαῖον συμβάν».

Οἱ ὑπόλοιποι συλληφθέντες εἰσήχθησαν εἰς δίκην πρὸ τοῦ γερμανικοῦ στρατοδικείου Χανίων κατ' Ἰούλιον καί Αὐγουστον τοῦ 1944, σύμφωνα μετὰ τήν ἀπόφασιν τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθησαν ὁ Ἠγούμενος τῆς μονῆς Τοπλοῦ, ὁ ἱερομόναχος Καλλίνικος Παπαθανασάκης, ὁ Ἰω. Ἱερεμίας καί αἱ γυναῖκες Ἐλένη Μαρκετάκη καί Τερψιχόρη Βλάχου. Οἱ ἀθωωθέντες ἀναφέρουν ὅτι κατά τήν φυλάκισιν τῶν ὑπέστησαν φρικτῶδη σωματικά μαρτύρια. Εἰς τὰ μαρτύρια αὐτὰ ὑπέκυψεν ὁ μοναχός Εὐμένιος Σταματάκης, προβάς εἰς ἀποκαλύψεις, δι' ὃ καταδικασθεῖς εἰς θάνατον

ἔτυχε χάριτος, μετατραπείσης τῆς ποινῆς του εἰς 17 ἔτων εἰρκτῆν.

Καταχωρίζομεν σχετικὴν γνωστοποίησιν τῶν γερμανικῶν ἀρχῶν:

Γνωστοποιήσις

Τὸ δικαστήριον τοῦ διοικητοῦ Φρουρίου Κρήτης κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν ἠγούμενον τῆς Μονῆς Τοπλοῦ Γεώργιον (γράφῃ: Γεννάδιον Σιλιγνάκη) καὶ τὸν καλόγηρον Καλλίνικον Παπαθανασάκη διὰ τὴν ἐπὶ μῆνας ὑποστήριξιν ἐνός Ἀγγλοῦ πράκτορος. Ἡ καταδίκη ἐξετελέσθη διὰ τυφεκισμοῦ. Ὁ ἐπίσης εἰς θάνατον καταδικασθεὶς καλόγηρος Ευμένιος Σταματάκης εἰς Τοπλοῦ εὐηργετήθη ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ Φρουρίου Κρήτης διὰ δεκαεπταετοῦς εἰρητῆς, διότι αὐτὸς εἶπεν ἀνοικτὰ τὴν ἀλήθεια.

Ἐκ τοῦ Στρατοδικείου

(Ἐκ τῆς ἔφημ. Παρατηρητῆς τῶν Χανίων, ἀρ. φύλλ. 897, 26/8/1944)

Ἀναφέρομεν ἐν ἀκόμῃ παράδειγμα γερμανικῆς ὠμότητος: Εἰς τὸ χωρίον Ψυχρό Λασηθίου, ἡ σύζυγος τοῦ Νικ. Κλεισαρχάκη ἤκουσεν ἑξαφνα κωδωνοκρουσίας καὶ περιέργως νὰ μάθῃ τὸν λόγον ἐξῆλθε καὶ ἐστάθη πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τῆς κρατοῦσα εἰς τὰς ἀγκάλας τὸν 5ετῆ υἱὸν τῆς Ἐμμανουήλ, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ὥρα τῆς ἐλευθέρως κυκλοφορίας εἶχε παρέλθει. Παρατυχίων γερμανὸς στρατιώτης ἐπυροβόλησε καὶ ἐφόνευσε τὸ νήπιον!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Καταστροφὰὶ ἀνοχυρώτων πόλεων, δημοσίων κτιρίων, σχολείων, ἐκκλησιῶν, κ.τ.λ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθεισῶν καταστροφῶν χωρίων, διὰ λόγους ἐκδικήσεως γενομένων, μεγάλας ζημίας υπέστησαν αἱ μεγάλαι πόλεις τῆς νήσου ἐκ βομβαρδισμοῦ τῶν ἀεροπλάνων κατὰ τὴν κατάληψιν. Οὕτω εἰς τὰ Χανιά ἡ ἐπίσημος ἔκθεσις τοῦ Νομομηχανικοῦ ἀναφέρει 1200 ὀλικῶς καὶ 1500 μερικῶς καταστραφείσας οἰκίας ἐκ τῶν 7000, τὰς ὁποίας ἠρίθμει ἡ πόλις πρὸ τοῦ πολέμου. Εἰς τὸ Ρέθυμνον αἱ καταστραφείσαι οἰκίαι ἀνέρχονται εἰς 331 μὲν ὀλικῶς, 103 δὲ μερικῶς τοῦ Ἡρακλείου αἱ καταστροφὰὶ εἶναι ἀντιστοίχως μεγάλαι, ἂν καὶ δέν γνωρίζομεν νὰ παραθέσωμεν ἐπισήμους ἀριθμούς. Εἰς τὴν Ἱεράπετραν κατεστράφησαν 300 περίπου οἰκίαι ἀπὸ τὸν βομβαρδισμόν καὶ μετέπειτα ἀπὸ τὸν στρατόν κατοχῆς, ὅστις διὰ νὰ προμηθεύεται πρόχειρον οἰκοδομικόν ὑλικόν (οἰκοδομ. λίθους, κουφώματα, στέγας κ.τ.λ.) διὰ τὰς ἀνάγκας του, δέν ἐδίσταζε νὰ προβαίῃ εἰς κατεδαφίσεις οἰκίων καὶ δημοσίων καταστημάτων. Οὕτω κατεδαφίσθησαν εἰς τὴν Ἱεράπετραν τὸ νεόδμητον Κοινοτικόν Κατάστημα, ὅπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ καὶ τὸ Μουσεῖον, τὸ Ἀντιτραχωματικόν Ἰατρεῖον καὶ τὸ Πατριωτικόν Ἰδρυμα. Ἐπίσης κατεστράφη τὸ Κοινοτικόν Σφαγεῖον, ἡ (ἡμιτελής) Ἀγορά, τὸ ἀντλιοστάσιον τοῦ ποσίμου ὕδατος, τὸ ἀντλιοστάσιον δι' οὗ ἀντλοῦνται τὰ εἰς τὸν κοινοτικόν χάνδακα συγκεντρούμενα ὕδατα, ἀφαιρεθέντος καὶ τοῦ κινητήρος, καὶ οὕτω ἡ πόλις, τῆς τὸ κέντρον κεῖται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, κινδυνεύει νὰ κατακλυσθῆ.

Εἰς τὸ Τυμπάκι τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου, διὰ τὴν διάνοξιν τοῦ ἀεροδρομίου, τὸ ὁποῖον μέ τὴν κατάρρευσιν τοῦ μετώπου τῆς Βορ. Ἀφρικῆς κατέστρεψαν οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοί, κατεδαφίσθη-

σαν 1312 οίκιαι, ἀπέμειναν δέ μόνον 74 καί κατεκόπησαν περί τά 8000 ἐλαιόδενδρα. Παραλείπομεν ἄλλας μικροτέρας ὁμοίας φύσεως καταστροφάς, εἴτε κατά τήν κατάληψιν εἴτε ἀργότερον ἐπισυμβάσας εἰς ἄλλας κωμοπόλεις καί χωρία τῆς νήσου, ὅπως π.χ. εἰς τό Ἄρκαλοχώρι τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου καί ἀλλαχοῦ.

Πόσα σχολεῖα κατέστρεψαν οἱ Γερμανοί ἐν συνόλῳ, δέν ἠδυνήθη ἡ Ἐπιτροπή νά διαπιστώσῃ μόνη τῆς ἐν Κρήτῃ, ἐφ' ὅσον δέν περιῆλθεν ὅλα τά χωρία τῆς νήσου. Πάντως λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τά σχολικά κτίρια παρέχουν μεγαλυτέρας εὐκολίας στρατωνισμοῦ καί ἐπιτάξεως, ἦτο βέβαιον ὅτι ἐλάχιστα ἀπέμειναν ἐν Κρήτῃ, πού δέν ἔχουν εἴτε καταστροφῇ ἐξ ὀλοκλήρου εἴτε ὑποστῆ μεγάλας ζημίας, καί ὡς πρός τό κτίριον καί ὡς πρός τά ἐπιπλά. Τά θρανία τῶν σχολείων ἐχρησιμοποιοῦντο συνηθέστατα ὑπό τῶν κατακτητῶν ὡς καύσιμος ὕλη, τά κουφώματα ἀφηροῦντο, τά ὄργανα (μικροσκόπια, κινηματογράφοι κ.τ.λ.) ὅπου ὑπῆρχον, ἐστέλλοντο εἰς τήν Γερμανίαν.

Μετά τήν ἐπιστροφήν τῆς ἐκ Κρήτης ἡ Ἐπιτροπή ἐζήτησε καί ἔλαβεν ἐκ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τά ἐξῆς στοιχεῖα, δυστυχῶς ὄχι ἀπολύτως πλήρη.

2. Καταστροφάι ἀρχαιολογικῶν μνημείων, κλοπαί ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, λαθραῖαι ἀνασκαφαί κ.λπ.

Α. ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ ΚΙΣΣΑΜΟΥ. Ἡ θύρα τῆς Συλλογῆς παρεβιάσθη δις ὑπό τῶν Γερμανῶν (31/7/43 καί 21/11/43), ἐκλάπησαν δέ 4 γλυπτά, 22 πῆλινα ἀντικείμενα, 8 μετάλλια, 1 ὑάλινον καί 80 νομίσματα.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΧΑΝΙΩΝ. Οἱ Γερμανοί ἐπίταξαν τό κτίριον, τά δέ ἀρχαιολογικά εὐρήματα μετεφέρθησαν διαδοχικῶς εἰς τό Γυμνάσιον, εἰς ἓνα κατάστημα καί τέλος εἰς ἓνα τζαμί παρά τήν παραλίαν. Αἱ ζημίαι ἐκ τῶν μεταφορῶν αὐτῶν ἤ καί ἐκ κλοπῆς τυχόν δέν διεπιστώθησαν ἀκόμη. Φαίνεται ὅτι ἐχάθη ἡ μικρά ἀλλά πολύτιμος νομισματική συλλογή τοῦ Μουσείου.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ. Τό Μουσεῖον Ἡρακλείου μέ τούς ἀνυπολογίστου ἀξίας θησαυρούς του, ἐπλήγη κατά τούς ἀεροπορικούς βομβαρδισμούς τῆς 23 καί 24/5/41 ὑπό 3 βομβῶν, ἐνῶ ἄλλαι ἔπεσαν ἐντός καί περίξ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ, καίτοι ἀντιαεροπορικόν πῦρ οὐδαμῶθεν ἐξεπέμπετο ἐκ τῆς πόλεως. Τό κτίριον, οὕτω, ὑπέστη ἰκανάς ζημίας, ἐθρυμματίσθησαν δέ καί τινες τῶν πηλίνων μινωϊκῶν ἀρχαιοτήτων καί δὴ 8 πίθοι, 31 σαρκοφάγοι καί 3 κάλπαι. Οἱ Γερμανοί καταλαβόντες τήν πόλιν ἐγκατέστησαν φωλεάς πολυβόλων ἐντός τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου, ἔπειτα, παρά τās διαμαρτυρίας τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου κ. Πλάτωνος, φοβουμένου βομβαρδισμόν ἐκ μέρους τῆς ἀγγλικῆς ἀεροπορίας, ἐχρησιμοποίησαν τήν νέαν πτέρυγαν τοῦ Μουσείου ὡς ἀποθήκην ὑλικοῦ ἀεροπορίας, ἤνοιξαν βιαίως τό ἐντός παραπηγμάτων εὐρισκόμενον Ἐπιγραφικόν Μουσεῖον καί ἤρχισαν ἀλληλοδιαδόχως καταλαμβάνοντες διαφόρους αἰθούσας τοῦ κυρίως Μουσείου, τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ ὑποχρεουμένου νά συγκεντρώνῃ τās ἀρχαιότητας εἰς διαρκῶς στενοτέρους χώρους, μή ἐπαρκῶς ἐξησφαλισμένους. Ὁ Διευθυντής διαμαρτυρηθεὶς εἰς τόν διοικητὴν τοῦ Φρουρίου Κρήτης André διὰ τήν ἐπίταξιν τοῦ Μουσείου καί ὑπομνήσας τά διεθνή περί Μουσείων καί μνημείων ἰσχύοντα νόμιμα, ὡς μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχε νά χλευασθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Χαρακτηριστικόν δείγμα, πόσον ὀλίγον σεβασμόν ἔτρεφον οἱ γερμανοὶ στρατιωτικοὶ πρός τά μουσεῖα — καί τοιοῦτον μάλιστα Μουσεῖον — εἶναι ἡ ἀπόφασις ἀξιωματικῶν τῆς ἀεροπορίας νά χρησιμοποιήσουν μίαν τῶν κεντρικῶν αἰθουσῶν του δι' ἐπιδείξεις μπαλέτου! Εἰς τόν κ. Πλάτωνα διαμαρτυρηθέντα ἀπήντησαν, ὅτι δέν ἐζήτησαν τήν ἀδειάν του. Ἡ ἐπιδείξις ἐματαιώθη μόνον ἀπό τήν σκέψιν ὅτι αἱ χορεύτριαι θά ἐκφυλολόγουν εἰς αἶθουσαν, ἣτις ἠνοιγετο ἀνωθεν διὰ φωταγωγῶν.

Ἀργότερον αἱ ἄνω αἶθουσαι τῆς κυρίας πτέρυγος μετεβλήθησαν εἰς νοσοκομεῖον. Τό νοσοκομεῖον διεδέχθη μία Σχολή Χημικοῦ Πολέμου. Τέλος ἀπό τοῦ Φθινοπώρου τοῦ 1943 μέχρι Φεβρουαρίου 1944 τό Μουσεῖον μετετρέπη εἰς στρατόπεδον συγκεντρώσεως ἰταλῶν αἰχμαλώτων, συμπληρωθείσης οὕτω τῆς ἐ-

σωτερικής καταστροφής του.

Μνημεία αρχαιολογικά εκ του Μουσείου δέν ανηρπάγησαν. Κάποτε μόνον έζητήθη ή παράδοσις σημαντικού αριθμού αυτών «ώς δῶρον ευγνωμοσύνης τής πόλεως» πρὸς τόν αποχωροῦντα στρατηγόν Ringel! Εἰς τήν κατηγορηματικήν ἄρνησιν τῶν ἐφόρων Πλάτωνος καί Θεοφανίδη, τό γερμανικόν Φρουραρχεῖον τοὺς διεμήνυσεν, ὅτι θά ἤρχοντο εἰς τό Μουσεῖον «νά τά κάμουν θάλασσα» — ἀπειλή μή πραγματοποιηθεῖσα εὐτυχῶς. Πάντως ὁ στρατηγός Ringel ἐφρόντισε νά ἱκανοποιήσῃ τήν ἐπιθυμίαν του δι' ἄλλου τρόπου ὡς θά ἴδωμεν.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΓΟΡΤΥΝΟΣ. Ἐξηφανίσθησαν ἐν ἄγαλμα νύμφης, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καί ἐν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐλληνικῆς ἐποχῆς καί ἄλλα τινα μικροτέρας ἀξίας.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ. Ἡ συλλογή αὐτή υπέστη ἱκανάς ζημίας, καθ' ὅσον τό οἶκημα ὅπου αὐτή ἐφυλάσσετο μετετράπη εἰς ἰταλικόν στρατῶνα. Πολλαί ἀρχαιότητες ἐθραύσθησαν καί ἄλλαι — περί τάς 100 — ἐκλάπησαν, μεταξύ ἄλλων ψευδόστομοι τινες ἀμφορεῖς καί ἄλλα ἐλληνικά ἀγγεῖα.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΗΤΕΙΑΣ. Ἡ μικρά αὐτή συλλογή κατεστράφη σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου· οἱ ἰταλοὶ στρατιῶται κατά τάς πρώτας ἡμέρας τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως διήρπασαν περί τάς 120 ἐκ τῶν μνημείων τῆς, μ.ἄ. δύο μινωικά ρυτά, ἐλληνικά ἀγγεῖα καλῆς τέχνης, νομίσματα καί ἄλλα.

Β. ΚΑΤΑ ΧΩΡΑΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Εἰς τά Χανιά κατεδαφίσθησαν ὑπό τῶν Γερμανῶν τά ἐνετικά οἰκοδομήματα τῆς ὁδοῦ Κανεβάρο (16ου αἰων.) καίτοι ταῦτα εἶχον ὀρισθῆ ὑπό τῆς ἑλλην. ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας ὡς μνημεία διατηρητέα.

Κατά τό τέλος τοῦ 1941 ὁ βασιλικός τάφος τῶν Ἰσοπάτων κατεστράφη ἐξ ὀλοκλήρου ὑπό τῶν Γερμανῶν, χρησιμοποιησάντων τό ὑλικόν του πρὸς ἀνέγερσιν παραπηγμάτων. Εἰς τήν ἐπαυλιν τῶν Κρίνων τῆς Ἀμνισοῦ, λιμένος τῆς Κνωσοῦ, κατά τό θέρος τοῦ 1944 υπέστησαν μεγάλας ζημίας ὑπό γερμανῶν στρα-

τιωτῶν αἱ παραστάδες τῆς, ἡ κλίμαξ καί τό πλακόστρωτον. Ἐπίσης καταστροφάς υπέστη ὑπό γερμανῶν στρατιωτῶν τό μέγαρον τῆς Νίρου, μικροτέρας ὁμως ἐκτάσεως. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ μεγάρου ἰταλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀφήρσαν μικράς πηλίνας ἀρχαιότητος, ἀπειλήσαντες διὰ τοῦ περιστρόφου τόν διαμαρτυρόμενον Ἑλληνα φύλακα. Μικράς ζημίας ἔπαθον οἱ ἀρχαιολογικοὶ χώροι τῶν Μαλλίων, τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ καί τῆς Γόρτυνος, μεγαλυτέρας ὁ τῆς Ἁγίας Τριάδος καί ὁ τοῦ ἀρχαίου λατομείου τῆς Γόρτυνος. Ἡ μικρά ἀνασκαφή Κολόννα παρά τό Λαγοῦ Λασηθίου κατεστράφη ἐντελῶς κατά τήν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ μεταξύ Τζερμιάδω - Λαγοῦ ὑπό τῶν Γερμανῶν. Εἰς τό Παλαιόκαστρον ὁ ἰταλός λοχαγός πεζικοῦ τῆς μεραρχίας Σιέννα Ἰωσήφ Μπορσάρι κατέστρεψεν τόν Αὐγουστον τοῦ 1942, σκοπίμως καί ἐγκληματικῶς, τελείως τά μινωικά λείψανα τῆς παναρχαίας πόλεως· ἐνῶ εἶχεν ἀφθονον πολεμικόν ὑλικόν εἰς τήν διάθεσιν του, υπεχρέωσε τοὺς πρὸς τοῦτο ἀγγαρευθέντας κατοίκους ν' ἀφαιρέσουν ὅλους τοὺς λίθους τῶν σωζομένων μνημείων, οὕτως ὥστε ἡ καταστροφή του νά εἶναι ἀνεπανόρθωτος.

Ἐκ τῶν Ἑνετικῶν μνημείων τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης ἱκανά κατεστράφησαν ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν καί ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν πρὸς ἀποκόμισιν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ· οὕτω κατεστράφη μερικῶς ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ναός τοῦ Ἁγ. Μάρκου καί ἡ παρά τήν ἐνετικήν Λότζαν Αἰμερία, μικροτέρας δέ ζημίας υπέστησαν τά ἐνετικά τείχη.

Γ. ΛΑΘΡΑΙΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Λαθραίας ἀνασκαφάς ἐνήργησαν οἱ Γερμανοὶ ἐν τῇ δυτικῇ Κρήτῃ.

1. Εἰς τό Κουμαρόσπηλιο παρά τήν μονήν Γκουβερνέτου τοῦ Ἀκρωτηρίου Χανίων κατά τήν ἀνασκαφήν αὐτήν, διενεργηθεῖσαν ὑπό τοῦ ἀρχαιολόγου Ulf Janitzen, εὑρέθησαν ὄστρακα νεολιθικά, μυκηναϊκά κ.ἄ., ὧν τινα παρεδόθησαν εἰς τό Μουσεῖον Χανίων.

2. Παρά τά χωρία Θρόνος καί Μοναστηράκι τοῦ Ἀμαρίου τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, ὑπό τοῦ ἀρχαιολόγου E. Kirsten ἀγγεῖα τινά ἐκ

τῆς ἀνασκαφῆς μετεφέρησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων.
3. Εἰς τὸ τίτυρον Ἀκρωτήριον (σημ. Σπάθα) ἀνεσκάφη ὁ ναὸς τῆς Δικτύνης Ἀρτέμιδος ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων G. Welter καὶ Ulf Jantzen.

4. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἄπερα ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου Dregur. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἑλλην. Ὑπουργείου Παιδείας παρίστατο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὁ ἐκεῖ ἑφορος.

Ἄπασαι αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ ἐγένοντο κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1942 καὶ ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἐπίσης ἄνευ ἀδείας ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Χανίων, καὶ εἰς τοῦ Ἀποδοῦλου. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων γερμανῶν ἀρχαιολόγων συμμετέσχεν εἰς ταύτας καὶ ὁ K. Grundmann.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην λαθραῖαι ἀνασκαφαὶ ἔγιναν ὀλίγαι μὲν ἰδιωτικῶς καὶ σχεδὸν ἄνευ ἀποτελέσματος παρά τὸ Πύθιον τῆς Γόρτυνος καὶ ἐντὸς τοῦ Ἰσείου τῆς αὐτῆς πόλεως ἐπίσης τάφος τυχαίως ἀνακαλυφθεὶς ἐντὸς τῆς πόλεως Σητείας κατὰ τὴν ἀνόρυξιν χάρακωμάτων ἐσυλήθη ὑπὸ τῶν ἰταλῶν στρατιωτῶν. Σημαντικώτεραι ὅμως ἦσαν αἱ γενόμεναι κατόπιν διαταγῆς τῶν στρατιωτικῶν γερμανικῶν ἀρχῶν. Οὕτω ὁ στρατηγὸς Ringel κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1941 διέταξεν ἀνασκαφὴν παρά τὸ Μικρὸν Ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, διευθυνομένην ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων Sergendorfer καὶ Jantzen. Τὰ εὐρήματα δὲν παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ παραμένουν ἄγνωστα. Δευτέρα στρατιωτικὴ ἀνασκαφή, ὁμοίως μὴ ἐποπτευομένη ὑπὸ ἐκπροσώπου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐγένετο τὸ Φθινόπωρον τοῦ 1942 ὑπὸ τοῦ Sergendorfer παρά τὸ χωρίον Ἀπεσωκάρη Μεσαρᾶς, διαρκέσασα δύο μῆνας. Τὰ εὐρήματα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἄγνωστον ὅμως ἂν ὅλα.

Δ. ΑΠΑΓΩΓΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν στρατιωτικῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθησαν συχνὰ ἀρχαιότητες, αἵτινες ἐνίοτε διηρπάγησαν ἢ καὶ κατεστράφησαν, ἐπίσης διηρπάγησαν ἄλλαι μενομωμένως ἐκ τῶν εἰς

χειρας τῶν χωρικῶν εὕρισκομένων ἢ σποραδικῶς ἀνακαλυπτομένων. Οὕτω ἀπὸ τὴν Φαιστόν ἀπήχθησαν ὅλα τὰ ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἐκεῖ ἀποθήκης, πλὴν ἐλαχίστων.

Δύο ἐκ τῶν κατακτητῶν ἐπέδειξαν δυστυχῶς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς κρητικὰς ἀρχαιότητας, ὁ ἐκ Graz τῆς Αὐστρίας στρατηγὸς Ringel καὶ ὁ ἐκ Ρόδου ἀπὸ Ἑλλήνα ἀτυχῶς πατέρα καὶ ἰταλίδα μητέρα γεννηθεὶς ὑπολοχαγὸς τῆς ἰταλικῆς κατασκοπίας Λέων Ρενιέρι.

Ὁ Ringel, ἐπισκεπτόμενος τακτικὰ τὴν Κνωσὸν, ἐζήτησε κάποτε ἐπιμόνως καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν ἐκεῖ Ἑλληνα φύλακα τὰς κλείδας τοῦ Στρωματικοῦ Μουσείου, ἵνα ὡς ἔλεγε, τὸ μελετήσῃ. Ὁ φύλαξ ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἐκεῖ παρατυχόντος ἀρχηγοῦ τῆς Προστασίας Μνημείων Ἑλλάδος ἀρχαιολόγου Schönebeck, ὅστις παραβιάσας τὴν θύραν ἀντελήφθη τοὺς ἐντὸς τῆς αἰθούσης στρατιώτας ἀπάγοντας μικρὰς ἀρχαιότητας, δὲν ἐτόλμησεν ὅμως νὰ ἐπέμβῃ ἐνεργότερον, πληροφορηθεὶς παρ' αὐτῶν ὅτι ἐνήγγουν κατ' ἐντολὴν τοῦ στρατηγοῦ Ringel. Οὕτω οἱ στρατιῶται ἀπήγαγον τρία μικρὰ κιβώτια μὲ ἀρχαιότητας, κατὰ δὲ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ φύλακος μεταξύ ἄλλων ἀπήχθησαν 11 πήλινα μινωϊκὰ ἀγγεῖα, μία χαλκῆ ὕδρια, ἐν λίθινον τριποδικόν ἀγγεῖον κ. ἄ. Ἐξ ἄλλου ὁ στρατηγὸς Ringel τὰς ἐν τῇ ἐπαύλει «Ἀριάδνη», ὅπου διέμενεν, ἀρχαιότητας ἐθεώρησεν ὡς ἰδικὰς του καὶ πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἀπεστάλησαν εἰς Γερμανίαν, πλεῖστα δὲ κιβώτια περιέχοντα ὄστρακα ἀγγείων ἐκ τῶν ἐργαστηρίων ἐκενώθησαν συμφυρθέντος τοῦ περιεχομένου των, διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὰς ὡς ἄνω ἀποστολάς. Κατὰ βάσιμον ὑπόψιν τοῦ ἐφόρου Ἡρακλείου κ. Πλάτωνος καὶ τὰ γλυπτὰ τῆς Γόρτυνος (ἴδε ἄνωτ. σ. 92) ἀνηρπάγησαν ὑπὸ τοῦ Ringel. Ἐξ ἄλλου κατ' ἀσφαλεῖς πληροφορίας ὁ στρατηγὸς ἀπήγαγε καὶ μεγάλας ἀρχαιότητας, μ. ἄ. ἐν ἀκέφαλον ἀγαλμα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων πριονισθέν εἰς δύο. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1941 ἐπεδόθη εἰς τὸν κ. Πλάτωνα ὑπὸ ἐμπίστου προσώπου, παρακολουθοῦντος τὰς κινήσεις τοῦ Ringel, σημεῖωμα ἀναφέρον ἐπὶ λέξει «Βίλλα Ἀριάδνη» 1) Ἀκέφαλον ἑλληνιστικόν

ἄγαλμα. 2) Τεμάχιον λάρνακος με ἀναγλύφους παραστάσεις. 3) Μία κεφαλή ἀγάλματος ἀνδρός. 4) Τεμάχιον πλακός ἐκ λίθου με ἀνάγλυφον παράστασιν εἰκονίζουσαν ἄνδραν. 5) Ἐν ξίφους χάλκινον. 6) Τρεῖς λύχνοι. 7) Διάφοροι ἡμικατεργασμένοι λίθοι μινωϊκῆς ἐποχῆς. 8) Ἀγγεῖον ἐκ στεατίτου λίθου, ἔργον μινωϊκῆς τέχνης. Ἀποθήκη νοτίως βίλλας. 1) 10-15 λυχνία. 2) Δύο πήλινες μῆτρες ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. 3) Δύο πήλινα εἰδώλια. 4) Ἐννέα ἀγγεῖα ἐλληνιστικά προερχόμενα ἀπό τό ἐλληνιστικό καμίνι τῶν μοναστηριακῶν. 5) 3-6 ἀγγεῖα μινωϊκῆς τέχνης. Κατά πᾶσαν πιθανότητα ἐσυσκευάσθη καί τρίτο κιβώτιο με ἀγνωστο περιεχόμενο.»

Διά τόν ἐν Νεαπόλει δρῶντα ὑπολοχαγόν τῆς ἰταλικῆς κατασκοπίας Λέοντα Ρενιέρη εἶναι γνωστόν ὅτι ἀπήγαγε φεύγων μικράν συλλογήν ἀρχαιοτήτων ἀγνώστου ἀξίας.

3. Βιασμοί καί ἀτιμώσεις γυναικῶν

Παραδόξως βιασμοί καί ἀτιμώσεις γυναικῶν ἐλάχιστα ἐσημειώθησαν καθ' ὅλον τό διάστημα τῆς κατοχῆς. Πλήν τῶν ἐν τῇ σ. 49 καί 85 ἀναφερομένων μᾶς κατηγγέλθησαν ὀλίγα τινές ἀκόμη περιπτώσεις.

Οὕτω κατά Μάϊον τοῦ 1942 εἰς τό χωρίον Δραπανιάς Χανίων δύο γερμανοί στρατιῶται εἰσελθόντες εἰς μίαν οἰκίαν ἐπεχείρησαν νά βιάσουν μίαν κορασίδα· παρατυχῶν ὁ ἀδελφός τῆς νέας ἀντεστάθη, κατά δέ τήν πρός αὐτούς πάλιν κατώρθωσε νά ἀρπάσῃ τοῦ ἐνός τό πιστόλιον καί νά φύγῃ. Τότε οἱ Γερμανοί, προσποιηθέντες ὅτι θά ὠδήγουν τήν κόρην εἰς τόν λοχαγόν τῶν διὰ νά τήν ἀνακρίνη περί τοῦ ἀδελφοῦ τῆς, τήν ὠδήγησαν ἔξω τοῦ χωρίου καί τήν ἐβίασαν.

Κατά τήν καταστροφήν τῶν Βοριζίων (ἴδε ἄνωτ. σ. 43) γερμανός στρατιώτης ἐτραυμάτισεν τήν κόρην Ἑλένην Ν. Ἀνδρουλάκη, κατόπιν τήν ἐβίασε καί τέλος τήν ἐφόνευσε. Παραλείπομεν δύο-τρεῖς ἄλλας περιπτώσεις καταγγελλθείσας εἰς ἡμᾶς, μή ἐξακριβωθείσας ὁμως ἀπολύτως.

4. Ἐγκληματῖαι πολέμου

Ἡ ἐξακρίβωσις τῶν ἐγκληματιῶν πολέμου δέν ὑπῆρξεν δυνατόν νά γίνῃ ὑπό τῆς ἡμετέρας Ἐπιτροπῆς διά τόν ἐξῆς λόγον: οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἐρωτώμενοι εἴτε δέν ἐγνώριζον τά ὀνόματα τῶν καταπιεσάντων αὐτούς, εἴτε τά ἀνέφερον προφανῶς ἐφθαρμένα εἴτε — τό συνηθέστερον — ἐγνώριζον μόνον τά βαπτιστικά τῶν ὀνόματα, — ὁ Παῦλος, ὁ Σήφης κ.τ.λ. — τά ὅποια ἄλλωστε δέν ἀποκλείεται νά ἦσαν καί πλαστά, ἀκριβῶς πρός ἀποφυγὴν μελλοντικῆς τιμωρίας. Δι' αὐτόν τόν λόγον ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ἐπιθυμίαν τῆς νά καταμάθῃ τοὺς κυριωτέρους ἐγκληματῖας τῆς Κρήτης σκόπιμον θά ἦτο ν' ἀπευθύνετο πρός τὰς στρατιωτικὰς καί ἀστυνομικὰς ἀρχάς, ὡς καί εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῶν κατὰ τήν κατοχὴν δρασάντων ἀνταρτικῶν ὁμάδων οἵτινες ἀσφαλῶς θά κατέχουν ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Ἡμεῖς θ' ἀναφέρομεν ἐδῶ ὀλίγα μόνον, χωρὶς νά ἐγγυώμεθα ἀπολύτως διά τήν ἀκρίβειαν τῶν δοθέντων εἰς ἡμᾶς ὀνομάτων.

Οἱ κατὰ καιροὺς στρατιωτικοὶ διοικηταὶ τοῦ Φρουρίου Κρήτης, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ διαβόητος διά τήν σκληρότητά του Ἀντρέ, καί οἵτινες ἀσφαλῶς εὐθύνονται διά τὰς ἐκτελέσεις καί τὰς ἄλλας καταστροφάς, θά εἶναι ἤδη γνωστοί εἰς τήν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Εἰς αὐτούς πρέπει νά προστεθοῦν κατὰ πρῶτον ὁ λοχαγός ἢ ταγματάρχης τῆς Ἐπιμελητείας Müller καί ὁ ἐξ Ἀμβούργου δικηγόρος λοχαγός τῆς στρατιωτικῆς δικαιοσύνης Block — τύπος κτηνανθρώπου. Ἐπίσης ὁ διαβόητος λοχίας Schubert, ὅστις εἶχεν καταρτίσει ἴδιον σῶμα, μετὰ τὴν συμμετοχὴν καί Ἑλλήνων δυστυχῶς — εἶναι οἱ περίφημοι «σουλπερίτες» — ὑπεύθυνος διὰ πλείστας ἐκτελέσεις εἰς τό Τζερμιάδο Λασηθίου καί ἀλλαχοῦ. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Schubert προέβαινεν εἰς αὐθαίρετους ἐκτελέσεις· μ.ἄ. ἐφόνευσε εἰς τὰ Μεσκλά κατ' Ἰούλιον τοῦ 1943 τόν Γεώργ. Λαγουδάκη, ἀφοῦ προηγουμένως τόν ἐξυλοκόπησεν ἀγρίως, ὅπως καί πλῆθος ἄλλων συγχωριανῶν του διὰ νά τοῦ παραδώσουν τά κρυμμένα ὄπλα τῶν. Πρόκειται περί σαδιστοῦ, περιερχομένου τήν Κρήτην ὄλην,

δέροντος, βασανίζοντος καὶ φονεύοντος κατ' ἀρέσκειαν καὶ ἀνεξελέγκτως. Ὡς ἡ Κρήτη τὸν ἔτρεμεν.

Εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Ἁγίας ἀπὸ τῶν σκληροτέρων βασανιστῶν τῶν φυλακισμένων ἀναφέρεται ὁ γεωπόνος Wachter εἰς τὴν Ἁγίαν (καὶ ἀλλαχοῦ) ἔδρασαν ὁ Paul Leising, μὲ πολλοὺς φόνους ἐπιβαρυνόμενος. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν Περιβολίων Χανίων προέβη ὁ λοχαγὸς Ad. Gose καὶ ὁ φρούραρχος τοῦ χωρίου λοχίας Heinrich Kuzel. Ὡμὴ ὑπῆρξεν εἰς τὸ χωρίον Ἀλικιανὸς ἢ συμπεριφορὰ τοῦ Rich. Sander, τοῦ Lud. Deig — αὐτὸς ἐφόνευσεν τὸν Παντελ. Μωραϊτάκη — καὶ τοῦ ἐπιλοχίου Paul Prinz, τοῦ κατὰ τρόπον αἰσχρὸν καὶ ἀκατανόμαστον βασανίζοντος τὰς γυναῖκας. Εἰς τὸ χωρίον Κακόπετρος ἔδρασαν ὁ φρούραρχος Βουκολίων, λοχαγὸς Georg. Sesna, ὁ ὑποφρούραρχος ἀνθυπασπιστῆς Kuno Graf — ἀπὸ τῶν σκληροτέρων — ὁ μηχανικὸς ἐπιλοχίας Alois Kriwan, ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος Κακοπέτρου, Ρουμάτων καὶ Μαλαθύρου, καὶ ὁ κτηνίατρος ἐπιλοχίας Joseph Marchal. Εἰς τὸ Φουρνέ, οἱ αἴτιοι τῆς συλλήψεως τῶν 173 ἀνδρῶν τοῦ χωρίου τὴν 10/2/44 (ἴδε ἄνωτ. σ. 21) καὶ τοῦ τυφεκισμοῦ τοῦ Κωνσταντουλάκη καὶ Γιαννακάκη εἶναι ὁ φρούραρχος ὑπολοχαγὸς Wily Hartmann μετὰ τῶν ἐπιλοχιῶν Herbert Schubert, Herbert Liemann καὶ Helmut Kluck. Ὁ τελευταῖος μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν 108 εἰς Ἀλικιανὸν τὴν 1/8/41 (ἴδ. ἄνωτ. σ. 20) μετέβη εἰς τὸ Φουρνέ, εἰσῆλθεν εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἐκτελεσθέντων καὶ παρουσία τῶν θρηνοῦσῶν καὶ κοπτομένων γυναικῶν ἀφήρесе τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν φονευθέντων ἀνδρῶν, πῆρε καὶ ἓνα καλάθι αὐγά καὶ ἀνεχώρησεν.

Εἰς τὰ Μεσόγεια τῆς Κισσάμου ὁ αὐστριακὸς ὑπολοχαγὸς Ant. Lassitz ἐσκότωσε μόνος του καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνακρίσεως κατὰ τὴν κατάληψιν τρεῖς πλοίαρχους ἰστιοφόρων, μεταφέροντας λείψανα τοῦ διαλελυμένου στρατοῦ ἐκ Πελοποννήσου εἰς Κρήτην. Ὁ ἴδιος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐφόνευσεν εἰς τὴν Καλυβιανὴν τὸν Δημ. Ρημαντώνη καὶ τὸν Ἀλεξανδρῆν.

Ἡ διαταγὴ τῆς καταστροφῆς τῆς Καντάνου ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ

στρατηγοῦ Student καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Nieber προαχθέντος ἀμέσως μετὰ τὴν «νίκη» τῆς Καντάνου εἰς ταγματάρχην. Φοβερὰν ἀνάμνησιν ἀφῆκεν διὰ τὴν ὁμότητά του ὁ ἄλλοτε ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, στρατιώτης Edmund Hermann, διαμένων κατὰ τὸ 1941 εἰς Ἁγίαν Μαρίνα. Εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν τοῦ ν. Ἡρακλείου παρέμεινε ὁ ἀρχίατρος Berger οὗτος ἐπειδὴ μίαν ἡμέραν δὲν ἐχαιρετήθη ὑπὸ τεσσάρων χωρικῶν, τοὺς συνέλαβε καὶ μετὰ διαφόρους σωματικὰς βασάνους, τοὺς ἐπέβαλε νὰ πέσουν πρηνηδόν, τοὺς ἀνήγειλεν ὅτι ἐφθασεν ἡ τελευταία τῶν ὠρα καὶ ἔπειτα ἤρχισε νὰ ρίπτῃ πλῆθος πυροβολισμοῦς ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των, οὕτως ὥστε καθεὶς νὰ νομίξῃ ὅτι ἐκτελοῦνται οἱ σύντροφοί του καὶ ὅτι ἀκολουθεῖ ἡ ἰδική του σειρά. Ἐφεξῆς οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ὑπεχρεώθησαν νὰ χαιρετοῦν καὶ τοὺς δεκανεῖς!

Εἰς τὸν Γερακάρη Ἀμαρίου τῶν ἐκτελέσεων λέγεται ὅτι προέστη ὁ ἐν τῷ Παλαιῷ Φαλήρῳ πρὸ τοῦ πολέμου διαμένων, ἀπὸ μητέρα ἑλληνίδα δυστυχῶς καὶ ἤδη ὑπολοχαγὸς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, Gromann οὗτος ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπιβαλὼν τὴν ὑποχρεωτικὴν παράδοσιν τῶν ἐσπεριδοειδῶν εἰς τὰ χ. Φουρνέ κ.τ.λ. διατιμήσας 50 ὀκ. πορτοκαλίων ἀντὶ μιᾶς ὀκάς ἐλαίου (ἴδε ἄν. σ. 33) ἔχων ὡς βοηθὸν τὸν λοχίαν καὶ μετέπειτα ἐπιλοχίαν Richard Müller, ὅστις ἀνέλαβε νὰ ζυγίξῃ τὰ παραδιδόμενα πορτοκάλια ἐλλιποβαρῶς ὥστε νὰ πληθύνεται ἐτι μᾶλλον ἢ καταλήστευσις τῶν ἀτυχῶν παραγωγῶν.

Περίφημος διὰ τὸν σαδισμόν του ὑπῆρξεν ὁ ἀγνώστου ἐπωνύμου Αἰμίλιος. Ὑπερήφανος ὅτι οὐδέποτε προέβη εἰς ἐκτέλεσιν τινός, περιεφέρετο ἀπὸ πρωΐας μέχρι νυκτός δέρον ἄφορμῇ εὐρίσκετο πάντοτε «γιατὶ δὲν μὲ χαιρέτησες;» ξύλο. Ἡ «γιατὶ μὲ χαιρέτησες;» πάλιν ξύλο! Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐπεισόδιον μετὰ τοῦ ἱερέως, τὸν ὁποῖον ὑπεχρέωνε νὰ τὸν φιλοξενῇ ὅσάκις μετέβαινε εἰς τὸ χωρίον του. Τὸν ἱερέα τοῦτον, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθη ὑπ' αὐτοῦ κάποτε, ἤρχισε νὰ δέρῃ, διότι, ὅπως τοῦ εἶπεν, ἐκείνην τὴν ἡμέραν δὲν εἶχε προφθάσει νὰ δείρῃ ἄλλον κανένα εὐτυχῶς, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἀτυχῆς ἱερεὺς ἐδέρετο,

διήλθε κάποιος χωρικός ανύποπτος, ὅστις ἔσωσε τόν ἱερέα, ὑποστάς αὐτός τόν ὑπόλοιπον δαρμόν, μέχρις ὅτου κουρασθῆ τό χέρι τοῦ Αἰμιλίου!

Ἐκ τῶν Ἰταλῶν ἀναφέρονται τόν ὑπολοχαγόν Λέοντα Ρενιέρι (ἴδε ἀν. σ. 95) καί τόν Νταβάννα.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

«Αὐτά πού θά σᾶς κάνουμε τώρα δέν εἶναι τίποτα μπροστά σ' αὐτά πού θά σᾶς κάνουμε ὅταν τελειώσῃ ὁ πόλεμος.»

Λόγοι γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ πρὸς Ἑλληνα.

«Δέν μέ ἐνδιαφέρουν οἱ Κρητικοί, μέ ἐνδιαφέρει ἡ Κρήτη»

Λόγοι ἀποδιδόμενοι εἰς τόν Χίτλερ.

Ἡ τραγική ἱστορία τῆς Κρήτης κατά τήν περίοδο τῆς κατοχῆς ἐξετέθη ἀνωτέρω εἰς τὰς γενικάς τῆς γραμμᾶς. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι τό μῖσος τῶν Γερμανῶν τό ἐδοκίμασεν ἰδιαιτέρως ἡ ἑλληνική μεγαλόνησος. Δέν ὑπάρχει πόλις ἢ χωρίον πού νά μή ἐληστεύθῃ, νά μήν ἠγγαρευθῇ, νά μήν πενθῆ ὀλίγους ἢ πολλούς τυφεκισμένους καί ὀμήρους ἀποσταλέντας εἰς τήν Γερμανίαν. Ἱερεῖς ἐφυλακίσθησαν, ἐξωρίσθησαν, ἐπροπηλακίσθησαν, ἐξετελέσθησαν ἔκκλησῖαι ἀνετινάχθησαν, μετεβλήθησαν εἰς κοπρῶνας καί ἐβεβηλώθησαν ὅι κώδωνές τῶν ἐγίναν στόχοι σκοποβολῆς, αἱ εἰκόνες καί τὰ ἱερά τῶν σκεύη ἐκλάπησαν, ἐκάησαν ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν δι' εὐτελεῖς σκοπούς ἢ πλῆθος σχολείων καί οἰκιῶν ἀνετινάχθη ἐκ θεμελίων. Χιλιάδες ὄλοι κατοίκων — ἄνδρες, γέροντες, γυναῖκες καί παιδιά — ἐξῆσαν ἐπὶ ἔτη εἰς σπήλαια. Καί ἀλίμονον εἰς ὅποιον ἔφερε τό ἐθνικόν ἔνδυμα. Ἡ «βράκα» ἦτο πάντοτε ἐπιβαρυντικόν στοιχεῖον.

Ἡ ἐπιδειχθεῖσα ἀπάνθρωπος σκληρότης πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης εἶναι ἀληθῶς ἀσυγχώρητος εἰς ἕνα λαόν πού ἠθελε νά θεωρεῖται πολιτισμένος, ὑπηγορεύετο δέ ἀπό ἕνα βαθύ μῖσος κατά τῶν Κρητῶν, τό ὅποῖον δέν δικαιολογεῖται μέν, ἐξηγεῖται ὁμως. Πρῶτον διότι κατά τήν κατάληψιν οἱ Γερμανοὶ ἔχασαν κατά τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμούς 6.000 ἀλεξιπτωτιστάς. Ἐπειτα διότι ἡ ἀντίστασις τῆς Κρήτης, ἐντελῶς ἀπρόβλεπτος, καθυστέρησε τήν ἐπίθεσιν τῶν Γερμανῶν κατά τῆς Ρωσσίας καί τῆς Αἰγύπτου. Περισσότερον ἀπό ὅλα ὁμως τό μῖσος τῶν ἐξήπτετο ἀπό τήν ἀδάμαστον στάσιν τοῦ κρητικοῦ λα-

οὔ, ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατοχῆς μέχρι τῆς τελευταίας. Εἰς τὰ βουνά τῆς Κρήτης ὁ ἀντάρτικος στρατός, δεξιοί καί ἀριστεροί ἀξεχώριστοι, ἐν στενῇ συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ἑγγλων ἀξιωματικῶν τῶν διευθυνόντων τὸν ἀγῶνα, προσέβαλλον τὸν ἐχθρὸν ὅταν ἔπρεπε, μέ τὴν μοναδικὴν σκέψιν νά ὑποβοηθήσουν ἐν τῷ μέρει τῶν τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα. Τὰς συνεπείας τῆς στάσεώς τῶν τὰς ἐγνώριζον καλά ἐκ τῶν προτέρων οἱ Κρητικοί, ὅταν καί ἡ ἀπλῆ καταγγελία ὅτι ἦσαν φίλοι τῶν Ἑγγλων, ἠδύνατο νά ἔχη ὀλεθρίας συνεπείας δι' αὐτούς. Διὰ τὴν περιθάλψιν ἁγγλων στρατιωτικῶν ἐπλήρωσαν μέ τὴν καταστοφὴν τῶν τόσα καί τόσα χωρία. Ἡ ἀρπαγὴ ἐξ ἄλλου τοῦ γερμανοῦ στρατηγοῦ Κράϊπε, ἣτις ἐγένετο κυρίως διὰ νά καταδείξη τὴν δύναμιν τῆς Ἑγγλίας ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἰσχυρότατα φρουρουμένης Κρήτης, ἐπληρώθη πολὺ ἀκριβά, καταστραφέντων δεκάδων χωρίων καί τυφεκισθέντων ἑκατοντάδων ἀνδρῶν καί γυναικῶν. Πλείστοι Κρητῆς ἐτυφεκίσθησαν μεμονωμένως ἐπὶ περιθάλψει Ἑγγλων. Συνέβη ἀκόμη, ὥστε τὴν πρωΐαν νά λάβῃ χώραν ἐκτέλεσις καί τὸ ἑσπέρας νά φιλοξενηθοῦν Ἑγγλοι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ἐντὸς αὐτῆς τῆς οἰκίας τοῦ ἐκτελεσθέντος: «Δέν πειράζει, τὰ χαλαλίσαμε ὄλα, καί τὰ παιδιὰ μας, καί τὰ σπίτια μας, καί τὰ καλά μας, φτάνει πού νικήσαμε», ὅπως μᾶς ἔλεγε γέρων χωρικός.

Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι εἰς τὸν ἀγῶνα ἔλαβον μέρος καί οἱ ἱερεῖς καί αἱ γυναῖκες καί τὰ παιδιὰ ἀκόμη. Οἱ ἱερεῖς ἐπολέμησαν καί κατὰ τὴν εἰσβολὴν καί κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς, ἀντεστάθησαν εἰς τὰς ἑκάστοτε ἀξιώσεις τοῦ κατακτητοῦ καί παρηγόρησαν τοὺς χαιμαζομένους πληθυσμούς. Εἰς τὸ φάραγγι τῆς Καντάνου ἐπολέμησαν σχεδὸν ὅλοι οἱ ἱερεῖς τοῦ Σελίνου μέ τὰ πιστόλια ἀνά χεῖρας.

Καί οἱ διδάσκαλοι ἔκαμαν τὸ χρέος τῶν πλείστοι εἶναι οἱ τυφεκισμένοι λειτουργοί τῆς δημοτικῆς καί τῆς μέσης Ἐκπαίδευσως. Εἰς τὴν μάχην τῆς Καντάνου ὁ διδάσκαλος τῶν Πλεμενιανῶν Μιχ. Κουκουτσάκης ἐπολεμοῦσε μέ δύο ὅπλα, ἓνα γκρᾶ καί ἓνα ἐμπροσθογεμές, ἐγκαρδιῶνων καί τοὺς ἄλλους πο-

λεμιστάς. Καί δέν θά ξεχάσῃ ποτέ ἡ Ἐπιτροπὴ, μέ πόσον σεβασμὸν καί τιμὴν μᾶς ὠμίλησαν οἱ κάτοικοι τῆς Δαμάστας διὰ τὸν τυφεκισθέντα διδάσκαλον τοῦ χωρίου τῶν Ἰ. Σαρρῆν' εἰς τὸ τέλος τῆς ἀφηγήσεώς τους κάποιος προσέθεσε: «*Μαγὰρι νά σκοτώνονταν πέντε ἀπὸ μᾶς ἀντὶ γιὰ κεῖνον*» καί ἄλλος παρεμβαίνων: «*Τί λές πέντε; Δέκα νά σκοτωνόμαστε ἀντὶ γιὰ κεῖνον!*»

Καί αἱ γυναῖκες ἐπολέμησαν κατὰ τὴν κατάληψιν, κατὰ τὴν κατοχὴν δέ μέ κίνδυνον τῆς ζωῆς τῶν μετέφερον ἐν καιρῷ νυκτὸς τροφάς εἰς τοὺς ἀντάρτας τῶν βουνῶν καί περιεποιούντο τοὺς πληγωμένους.

Τὴν ἀμέριστον καί ἐγκάρδιον ὑποστήριξιν τῶν Ἑγγλων, αὐτὴν κυρίως δέν ἐσυγχώρησαν ποτέ οἱ Γερμανοὶ εἰς τοὺς Κρητας. Τὸ ἐτόνιζον κάθε στιγμὴν εἰς τὰς ἰδιωτικὰς τῶν συνομιλίας, εἰς τὰ προκηρύξεις τῶν, εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν διευθυνομένας τότε ἐφημερίδας, εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν περὶ τῆς καταστροφῆς χωρίων καί ἐκτελέσεων. Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς γερμανικῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν χωρίων Καμάρες, Λοχριά, Μαγαρικὰρι καί Σαχτούρια καταλήγει μέ τὴν ἐξῆς φράσιν: «*Ἡ αἰχμὴ τοῦ γερμανικοῦ ξίφους πλήττει τῶρα τοὺς ἐνόχους καί εἰς τὸ μέλλον θά πλήττει ἓναν ἕκαστον, ὁ ὁποῖος θά ἐνοχοποιεῖται διὰ δεσμούς μετὰ τῶν συμμοριτῶν καί τῶν Ἑγγλων ὑποβόλων τῶν*».

Φυσικὰ ἐδοκίμασαν νά ἐξαγοράσουν καί τὴν συνείδησιν τῶν Κρητῶν. Ἐκ τῶν πολλῶν σχετικῶν ἀνακοινώσεων ἀντιγράφωμεν ἐδῶ μίαν ἐν ἀποσπάσματι, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς κρητικὰς ἐφημερίδας τὴν 13/1/1943:

«*Αἱ ἰταλικὰ καί γερμανικὰ ἀρχαὶ κατοχῆς θά προσφέρουν τὰ ποσὰ αὐτὰ (10.000-50.000 δρχ.) διὰ τὴν φυλάκισιν στρατιωτῶν ἤδη ἀνηκόντων εἰς τὸ ἐκστρατευτικὸν βρετανικὸν σῶμα τῆς Ἑλλάδος διὰ κάθε σχετικὴν δήλωσιν ἢ σημείωμα, διὰ τοῦ ὁποῖου θά ἐπιτραπῇ ἡ σύλληψις τῶν ἀνωτέρω. Ἐκεῖνοι οἵτινες θά ἀποκρύψουν ἀλεξιπτωτιστάς ἢ ἄλλους στρατιώτας, ὅπως καί ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι θά τοὺς βοηθήσουν εἰς τοῦτο, πρέπει νά ἔχουν ὑπ' ὄψιν τῶν, ὅτι θά παρσπεμφθοῦν εἰς τὰ στρατοδικεῖα τῶν ἀρχῶν κατοχῆς.*»

Πῶς ὁμως οἱ Κρήτες ἐφέρθησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμμάχους των, καταδεικνύουν τὰ κάτωθι:

Μετά τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, οἱ ἄνδρες τῶν διαλυθέντων ἑλληνικῶν στρατευμάτων διήλθον μῆνας ὀλοκλήρους, ἕως οὗ καταρθῶσιν νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς Αἴγυπτον. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ διατρέφοντο ὑπὸ τῶν κατοίκων, κρυμμένοι εἴτε ἐντὸς σπηλαίων εἴτε ἐντὸς τῶν χωρίων εἴτε καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν πόλεων. Οὕτω ἐντὸς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Ρεθύμνης παρέμειναν Ἕλληνας στρατιωτικοὶ ἄλ' ἀρχῆς μέχρι πέρατος τῆς κατοχῆς!

Τοὺς εἰς τὰ σπήλαια κρυπτομένους περιέθαλπον αἱ γυναῖκες, μέ κίνδυνον ἄμεσον τῆς ζωῆς των, κομίζουσαι εἰς αὐτοὺς τροφήν καὶ πλύνουσαι καὶ ἐπισκευάζουσαι τὰ ἐνδύματά των. Δι' ὅσους δὲν εἶχον ἐνδύματα ἔραπτον νέα, μεταβάλλουσαι τὰ σενδόνα τῆς προίκας των εἰς ἄσπρόρουχα. Ὅπου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσουν τὰ ἄτομα ἐγένετο κοινὸς ἔρανος, ἔστω καὶ ἂν ὁ κίνδυνος τῆς καταδόσεως ἢ καὶ τῆς ἐξ ἀπλῆς ἀκριτομυθίας μεταδόσεως τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν εἰς τοὺς Γερμανοὺς ἐπολλαπλασιάζετο διὰ τοῦ τρόπου τούτου. Οὕτω π.χ. ἐντὸς τῶν Χανίων ὁ Ἐμμ. Φραγκιαδάκης περιέθαλπεν ἐπὶ μῆνας 7 Ἕλληνας ὅταν ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐπεδεινώθη, τὰ γεύματα τῶν Ἕλληνων αὐτῶν παρασκευάζοντο ἀπὸ 7 οἰκογενείας — κάθε μία καὶ ἀπὸ ἓνα πιᾶτο! — Εἰς τὸ χωρίον Παναγιά (Κεραμειῶν Χανίων) ἡ περίθαλψις τῶν περὶ κρυπτομένων Ἕλληνων ἐγένετο ἀπὸ κοινούς ἔρανους ὀλοκλήρου τοῦ χωρίου. Εἰς τὸ χ. Μυλωνές ὁ Ἰ. Γαρυφαλλάκης, πατὴρ 12 τέκνων καὶ πᾶμπτωχος, κατώρθωσεν ἐπὶ 6 μῆνας νὰ περιθάληται ἕξ Ἕλληνας δι' ἔράνων. Αἱ μοναχαὶ ἄλλωστε τῆς Μονῆς Παρθενῶνος Καστελλίου Κισσάμου, διὰ νὰ περιθάλησιν πέντε γυμνοὺς Ἕλληνας, συνέλεξαν ἐκ τῆς πόλεως ἐνδύματα, ὑποδήματα καὶ τροφὰς καὶ διενυκτέρευσαν ῥάπτουσαι τὰ ἄσπρόρουχά των. Καὶ διὰ τοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν παιδικῶν ἐξοχῶν Χανίων φρουρουμένους Ἕλληνας αἰχμαλώτους ἐφρόντιζον περισυνάγουσαι ἔρανους ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας.

Ὅσοι Ἕλληνας παρέμειναν ἐπὶ τῆς νήσου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς κατασκοπίας καὶ τοῦ ἀνταρτικοῦ ἀγῶνος ἐνεδύθησαν κρητικὰς στολὰς καὶ ἐφοδιασμένοι ἀπὸ τοὺς προέδρους τῶν διαφόρων κοινοτήτων μὲ ψευδεῖς ταυτότητας, ἐκυκλοφόρουν καὶ μέσα εἰς τὰς πόλεις, συχνὰ δὲ εἰσέρχοντο ὡς Κρήτες, δῆθεν, ἐργάται ἀγγαρείας μέσα εἰς τὰ γερμανικὰ ἀεροδρόμια καὶ εἰς ἄλλας ἀπροσίτους θέσεις, ὥστε νὰ δύνανται νὰ περισυλλέγουν πληροφορίας πολυτίμους εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα.

Ἴσως ὁμως τίποτε νὰ μὴν καταδεικνύη τὴν ἀφοσίωσιν τῶν Κρητῶν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα ὅσον 1) ἡ παρατήρησις πού ἔκαμεν ἡ Ἐπιτροπὴ ἡμῶν, ὅτι δὲν ὑπάρχει σχεδὸν κανένα χωρίον τῆς νήσου, ἀπὸ ὅσα περιήλθε, πού νὰ μὴ διεκδικῆ τὴν τιμὴν, ὅτι αὐτὸ περιέθαλψε τοὺς περισσοτέρους Ἕλληνας καὶ ὅτι τοὺς περιεποιήθη περισσότερο καὶ 2) ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ περιστατικὰ τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ παραθέσωμεν:

Εἰς τὰς 10/6/1945 ἐγένετο εἰς τὸν Γαλατᾶν Χανίων μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἐκεῖ κατὰ τὴν κατάληψιν πεσόντων 170 Ἕλληνων καὶ Ἑλλήνων κατ' αὐτὸ ὁ συνταγματάρχης Σφακιωτάκης παρέδωκεν εἰς τὸν παρευρεθέντα Ἕλληνα ταξίαρχον τὴν σημαίαν τοῦ 41ου ἑλληνικοῦ λόχου. Ἡ σημαία αὕτη διάτρυτος ἀπὸ τὰς σφαῖρας καὶ φέρουσα καταφανῆ τὰ ἴχνη τοῦ αἵματος τοῦ Ἕλληνοσημαιοφόρου, φονευθέντος κατὰ τὴν πεισματώδη περὶ αὐτὴν μάχην, διεσώθη ἀπὸ τὸν λοχίαν Κωνστ. Νικολάκη, ἐπιμελῶς διαφυλαχθεῖσα καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς.

Εἰς τὸ Ἀμάρι εἶχον ἀπομείνει μετὰ τὴν κατάληψιν περὶ τοὺς χιλίους Ἕλληνας τὸ ἑλληνικὸν Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς εἰδοποίησε τότε τὸν ἐκεῖ δρῶντα ἀρχηγὸν τοῦ ἀνταρτικοῦ Πετρακογιώργην, ὅτι ἐπειδὴ δὲν διέθετε ἱκανὸν ἀριθμὸν ὑποβρυχίων, διὰ νὰ τοὺς μεταφέρει εἰς Αἴγυπτον, οἱ ἄνδρες οὗτοι ἔπρεπε νὰ παραδοθοῦν εἰς τοὺς Γερμανοὺς καὶ νὰ παραμείνουν ὡς αἰχμαλῶται. Ὁ Πετρακογιώργης ἀπήντησεν: « Ὅχι δὲν τοὺς παραδίνουμε!» Καὶ δὲν τοὺς παρέδωσε!

Ἡ μοναχὴ τῆς Μονῆς Παρθενῶνος Καστελλίου Κισσάμου Χριστονοῦφη, ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Κυδωνίας, ἐβοήθησε πολλοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους νὰ δραπετεύσουν ἀπὸ τὰς γερμα-

νικάς φυλακάς. Ὡθησε μάλιστα τὴν τόλμην της μέχρις τοῦ νὰ ἐνδύσῃ Ἕλληνα ἀξιωματικὸν μὲ τὰ ἰδικὰ της ράσα, διευκολύνουσα τὴν μετ' αὐτῆς δραπέτευσίν του.

Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Ἁγία Μαρίνα νομοῦ Χανίων περισυνέλεξαν τὰ ὄστα τῶν ἐκεῖ πλησίον πεσόντων Ἑλλήνων καὶ τὰ ἀπέθεσαν εἰς ἰδιαίτερον εὐπρεπὲς νεκροταφεῖον, ἀψηφοῦντες τὰς σχετικὰς διαταγὰς καὶ ἀπειλὰς τῶν γερμανῶν.

Ἐνα ἐπεισόδιον ἀκόμη, ἀνώνυμον, ὄχι ὀλιγώτερον ὅμως ἀληθινὸν καὶ χαρακτηριστικόν· κάποτε ἕνας Ἕλληνας θά διενυκτέρευεν εἰς ἕνα σπίτι ἐν καιρῷ χειμῶνος. Ὁ οἰκοδεσπότης ἐλλείπει ἐπαρκῶν κλινοσκελεπασμάτων ἀφήρесе ταῦτα ἀπὸ τῆς ἡδὴ κοιμώμενα παιδιὰ του, διὰ νὰ σκεπάσῃ τὸν φιλοξενούμενον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἕλληνας ἤρνεϊτο, ὁ Κρητικὸς τοῦ ἀπῆντησεν ἐντόνως· «Θὰ κάνης ἐκεῖνο ποῦ θέλω ἐγώ! Αὐτὰ τὰ παιδιὰ εἶναι δικά μου, ἐγὼ τὰ ὀρίζω. Σὺ ὅμως εἶσαι ξένος καὶ δὲν πρέπει νὰ κρυώσης!»

Ἡ ἀφοσίωσις αὐτῆ εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Πολλὰ εἶναι τὰ ἐκδοθέντα πιστοποιητικὰ τοῦ κάτωθι τύπου:

General Headquarters
Middle East Forces

Certificate of Service

This is to certify, that Mr. Nic. Kararos, has during the period May 1943 to April 1944 faithfully and loyally served the Allied Cause and thereby has contributed to the liberation of Europe.

(Ὑπογραφή δυσανάγνωστος)
Commander in Chief

No T/184

Date 6th June 1945

Κατὰ τὸ ἐν Χανίοις τὴν 8/7/1945 ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλληνικῶν Δυνάμεων ταξίαρχου Preston εἰς ἀπότισιν φόρου τιμῆς πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐν Κρήτῃ παρὰ τὸ πλευρόν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀπὸ τοῦ 1941 μέχρι τοῦ 1945 πεσόντας ἢ ἐκτελεσθέντας Ἕλληνας ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τελεσθέν μνημόσυνον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν τὴν τιμὴν νὰ παραστῆ καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ ἡμῶν, ὁ ταξίαρχος εὔρε θερμοὺς λόγους διὰ νὰ ἐκφράσῃ

τὴν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὴν συμβολὴν τῶν Κρητῶν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον.

Πολύ περισσότερον ὅμως μᾶς συνεκίνησεν μία πληροφορία, ἣτις μᾶς ἐδόθη εἰς τὰ Φλώρια, ὅτι, δηλαδή, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἕνας Μαλτέζος ἔγραψεν εἰς κάποιον κάτοικον τοῦ χωρίου, ὅστις τὸν εἶχε φιλοξενήσει καὶ διασώσει, ὅτι τοῦ παραχωρεῖ ἐφ' ὄρου ζωῆς τὴν σύνταξίν του ὡς στρατιώτου, εἰς ἐνδειξίν τῆς εὐγνωμοσύνης του.

Πόσον ἀκριβῶς ἐπλήρωσεν ἡ Κρήτη εἰς αἷμα τὴν στάσιν της κατὰ τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, δὲν ὑπῆρξεν δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ εἰσέτι. Ἐάν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐπίσημος στατιστικὴ τῆς Νομαρχίας Ρεθύμνης ἀναφέρει 905 ἐν συνόλῳ ἐκτελεσθέντας ἐξ 130 Κοινοτήτων τοῦ νομοῦ αὐτοῦ, ἡ δὲ τῆς διοικήσεως Χωροφυλακῆς τοῦ νομοῦ Λασηθίου — τοῦ ὀλιγώτερον παντός δοκιμασθέντος — 182 ἐκ 46 χωρίων, ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ νομοὶ Ἡρακλείου καὶ Χανίων οἱ μᾶλλον δεινοπαθήσαντες¹ τότε πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνον οἱ ἐκτελεσθέντες πρέπει νὰ πλησιάζουν τὰς τρεῖς χιλιάδας. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προσθέσωμεν τοὺς νεκροὺς τῆς Ἀλβανίας, τοὺς νεκροὺς τῶν μαχῶν τῆς καταλήψεως, τοὺς εἰς τὴν Γερμανίαν ἀποσταλέντας καὶ ἀπολεσθέντας, τέλος τοὺς ἐκ τῶν κακουχιῶν ὑποκύψαντας.

Ὡς πρὸς τὰς καταστροφὰς τῶν οἰκιῶν κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν τῶν οἰκείων νομαρχιῶν ἔχομεν τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς:

	ἀριθ. οἰκ. πρὸ τοῦ πολέμου	οἰκίαι καταστραφείσαι	
		μερικῶς	ὀλικῶς
Νομός	11.919	1.565	2.578
Νομός	;	484	2.459
Νομός	7.247	—	3.419
Νομός	(490)	—	350 ⁽²⁾
	Σύνολον	2.049	8.806

1. Δυστυχῶς ἐκ τῶν Νομαρχιῶν Χανίων καὶ Ἡρακλείου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ λάβωμεν τοιαῦτα ἐπίσημα στοιχεία.

2. Τὸ σχετικὸν σημείωμα ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ καταστραφέντα χωρία Μύρτος, Γδόχια, Μουρνιές καὶ Ρίζα. Διὰ τοὺς ὑπολοίπους συνοικισμοὺς ἐλλείπουν αἱ πληροφορίες.

3. Ὁ κατωτέρω πίνακας ἀναδημοσιεύεται ὡς ἔχει στὸ ἀντίγραφο τοῦ ἱστορικοῦ καὶ λαογραφικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου (Σ. τ. Ε.).

Εικόνα της κατασκευής του ζυθίου φάσπια.

Εικόνα από την καταστροφή του χωριού Μαγαδικάρι.

Εικόνα από την καταστροφή του χωριού Βορβίσα.

Εικόνα από την καταστροφή του Γερακάρη (Αμαρίου).

Ἡ Ἐπιτροπή στο χωριό Βρούσας.

Οί σταυροί στις πόρτες δείχνουν τόν ἀριθμό τών ἐκτελεσθέντων ἀπό κάθε σπίτι.

Μνημόσυνο στους τάφους τών ἐκτελεσθέντων.

Οι Γερμανοί Εργάτες, ή Αρμένιοι Άνθρωποι στην Κόστα.

ΠΙΝΑΞ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΙΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΗ ΠΑΡΟΥΣΗ ΕΚΘΕΣΗ

Α	
Άγιος Βασίλειος 49	
Άγιος Γεώργιος 80, 81	
Άλετρουβάρι 80, 81	
Άλικιανός 20, 21	
Άμυρι 93	
Άμιράς 45	
Άνώγεια 63	
Άνω Μέρος 71, 72	
Άπεσωκάρι 94	
Άπόδουλος 94	
Άπτερα 94	
Άρβη 54	
Άστέρι 24	
Β	
Βατόλακκος 21	
Βαχός 48	
Βιάννος 43	
Βορίζια 43	
Βρύσες 71, 73	
Γ	
Γαλατάς 14	
Γδόχια 51	
Γερακάρης 71	
Γέργερη 66	
Γερόλακκος 80	
Γόρτυς 92, 95	
Γουργοῦθαι 71, 73	
Δ	
Δαμάστα 69	
Δραπάνιās 15	
Δρυγίες 71, 74	
Η	
Ήράκλειον 42, 91	
Θ	
Θρόνος 93	
Ι	
Ίσράπετρα 92	
Κ	
Κακόπετρος 16, 76	
Καλάθαινος 79	
Καλή Συκιά 56	
Καλλικράτης 58	
Καμαράκι 70	
Καμάρες 59	
Καμαριώτης 69	
Κάμποι 80, 81	
Κάντανος 16, 98	
Καρές 21	
Καρδάκι 71, 73	
Καστέλλι Κισσάμον 14, 90	
Καστέλλι Πεδιάδος 42	
Κάτω Σόμη 50	
Κατσχώρι 81	
Κεραμειά 80	
Κερατόκαμπος 54	
Κεφαλοβρύσι 48	
Κοζαρε 75	
Κρεββατάς 48	
Κρύα Βρύση 75	
Κουνέλι 79	
Κουστογέρακο 55	
Κουφός 21	
Κυρτομάδος 19	

Λ
Λιβαδάς 55
Λίμνη 79
Λούλος 80, 81
Λοχριά 59, 61

Μ
Μαγαρικάρι 59, 61
Μαλάθυρος 78
Μάλλες 52
Μεσκιά 22
Μικρό Ἀνάκτορο Κνωσσοῦ 94
Μισίρια 23
Μοῖρες 41
Μοναστηράκι 93
Μονή 55
Μουρνιές 52
Μύθοι 52
Μύρτος 51

Ν
Νοπήγια 62

Π
Παγκαλοχώρι
Παναγιά 80, 81
Παρσάς 52
Περιβόλια 23
Πεῦκος 50
Πλατανιάς 24
Πλώρα 41
Ποταμίδα 79
Πρασές 21
Πύθιον Γόρτυνος 94

Ρ
Ρίζα 52
Ρουθούνη 21
Ρούματα 21, 76

Σ
Σαμωνάς 62
Σαχτούρια 59
Σείσαρχα 75
Σητεία 92, 94
Σιρικόρι 79
Σκούρβουλα 67
Σμίλες 71, 74
Σταυρωμένος 24
Σχοινές 21
Σωκαράς 68

Τ
Τίτυρον Ἀκρωτήριον 94
Τσουρουμανιά 79

Φ
Φαιστός 95
Φλώρια 76
Φουρνές 21

Χ
Χαιρετιανά 79
Χαμαλεύρι 24
Χανιά 90, 94
Χριστός 52

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
Πρόλογος	5
Εἰσαγωγή	7
Ἡ Κατάληψις	11
Ἡ Κατοχή	31
Ἡ Ἀποχώρησις	63
Ὁ Νομός Λασηθίου	83
Παράρτημα	89
Ἐπίλογος	101
Πίναξ Πόλεων καὶ Χωρίων	109
Φωτογραφίαις	48, 108

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΜΕ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΟΥ
ΔΗΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΥΙΩΝ Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1983